

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МУСАТЕНКО ВІТА СЕРГІЇВНА

УДК 343.222:343.431

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ

08 «Право»

081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В. С. Мусатенко**

Науковий керівник **Смаглюк Олександр Володимирович,**
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Мусатенко В. С. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

Дисертація висвітлює комплекс теоретичних і практичних аспектів, пов'язаних з кримінально-правовою характеристикою складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 149 КК України та питання її удосконалення.

Враховуючи інтенсивну трансформацію суспільно-правової реальності та завдань для нашої країни в умовах воєнного стану, під впливом процесів глобалізації, цифровізації, проведено аналіз теоретико-методологічних основ дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. Зроблено висновок, що чинна редакція ст. 149 КК України є застарілою та не відповідає ані сучасній практиці вчинення цього кримінально протиправного діяння, ані міжнародно-правовим зобов'язанням, узятим Україною в межах євроінтеграційного курсу, що вказує на необхідність її удосконалення.

Проаналізовано історичні аспекти становлення та розвитку кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. Відзначено про відсутність протягом тривалого часу кримінально-правової заборони цих діянь. Проведено огляд історико-правових джерел, що регламентували відповідальність за торгівлю людьми і передумови її встановлення.

Зауважено, що вперше кримінальну відповідальність за торгівлю людьми було встановлено після внесення змін до Кримінального кодексу України 1960 р. Законом України «Про внесення змін та доповнень у Кодекс про шлюб та сім'ю України» від 24 березня 1998 року № 210/98-ВР шляхом доповнення статтею 124-1. Торгівля людьми. Після прийняття нового КК України 5 квітня 2001 р. та набуття чинності 1 вересня цього ж року,

кримінальна відповідальність передбачена статтею 149, яка зазнавала змін та доповнень до 2018 р.

Проведено аналіз судової практики щодо кваліфікації та призначення покарання за торгівлю людьми в період з 2020-го до травня 2025 рр., рішень Європейського суду з прав людини, які стосуються питання протидії торгівлі людьми, порушень прав людини та зобов'язань держав у контексті захисту жертв торгівлі людьми, системи міжнародно-правових стандартів, які регламентують боротьбу з цим протиправним діянням (зокрема, положень міжнародних конвенцій ООН, Ради Європи та Європейського Союзу), а також основних доктринальних положень кримінального права, що визначають зміст інституту кримінальної відповідальності в зазначеній сфері.

У дослідженні увагу зосереджено на практичному впровадженні положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього в контексті притягнення до відповідальності за торгівлю людьми, відмежуванні від воєнних злочинів і виявленні проблемних аспектів застосування відповідних норм у судовій практиці та діяльності правоохоронних органів України.

Визначено законодавчі колізії, прогалини та недоліки нормативного регулювання, що перешкоджають ефективному правозастосуванню цієї норми. Обґрунтовано необхідність розроблення та впровадження наукових пропозицій щодо удосконалення механізмів кримінальної відповідальності за торгівлю людьми з огляду на міжнародно-правові зобов'язання України й актуальні виклики правозастосовної практики. Проаналізовано еволюцію правового регулювання протидії торгівлі людьми в Україні та зарубіжних країнах, зокрема, на прикладі держав-членів Європейського Союзу, азійського регіону та Сполучених Штатів Америки.

Окреслено кримінально-правову природу торгівлі людьми як комплексного кримінального правопорушення, що вирізняється багатоскладовою об'єктивною стороною та поєднує елементи кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи. Доведено, що

склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, має формальний характер, а для його кваліфікації важливим є не лише вчинення дій щодо вербування, переміщення чи утримання особи, а й встановлення мети подальшої експлуатації, яка є ключовим елементом кримінально-правової оцінки діяння.

Досліджено ознаки об'єкта торгівлі людьми та аргументовано, що безпосереднім об'єктом є сукупність немайнових прав особи – право на свободу, гідність, фізичну недоторканність, волю. Визначено, що потерпілим від торгівлі людьми може бути будь-яка фізична особа, незалежно від віку, статі, національності, правового статусу чи згоди на участь в експлуатації.

З'ясовано, що ст. 149 КК України охоплює відповідальність як загального, так і спеціального суб'єкта, зокрема, службових осіб, організаторів каналів незаконної міграції, військовослужбовців тощо. Проаналізовано особливості притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності в контексті чинного законодавства та різновидів співучасті – організацію, пособництво, підбурювання – із залученням міжнародного елемента, коли співвиконавці або учасники перебувають у юрисдикціях різних країн.

У межах аналізу суб'єктивної сторони торгівлі людьми обґрунтовано, що для кваліфікації за ст. 149 КК України обов'язковою є наявність прямого умислу, спрямованого на експлуатацію особи. Доведено, що ознака «експлуатація» потребує ширшого тлумачення як використання особи для отримання матеріальної чи іншої вигоди, що охоплює сексуальну, трудову, військову, репродуктивну, кримінальну експлуатацію тощо.

Зосереджено увагу на проблемних аспектах кримінально-правової кваліфікації торгівлі людьми, серед яких відзначено: 1) відмежування від інших кримінальних правопорушень, які мають схожі об'єктивні ознаки (викрадення людини, незаконне позбавлення волі, втягнення в заняття проституцією); 2) особливості кваліфікації залежно від стадії його вчинення (готування, замах, закінчене кримінальне правопорушення); 3) конкуренція норм щодо вчинення торгівлі людьми, поєднаного з іншими кримінальними

правопорушеннями (катуванням, зґвалтуванням, убивством тощо); 4) відповідальність співучасників залежно від функціональної ролі в реалізації кримінально протиправного умислу (транспортування, вербування, надання засобів для переміщення тощо); 5) складні випадки розподілу відповідальності між організаторами та виконавцями, зокрема в транснаціональних злочинних групах.

На основі порівняльного аналізу національного законодавства з кримінально-правовими нормами зарубіжних країн (Федеративної Республіки Німеччини, Французької Республіки, Республіки Польщі, Канади, Сполучених Штатів Америки), міжнародних договорів і практикою Європейського суду з прав людини запропоновано удосконалення законодавчої конструкції ст. 149 КК України через уточнення диспозицій статті з метою уніфікації термінології з міжнародними актами; розширення переліку форм експлуатації; введення кваліфікуючих ознак, пов'язаних із вчиненням таких діянь під час збройного конфлікту, щодо осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права; встановлення додаткових ознак суб'єкта та змін у санкції статті залежно від ступеня тяжкості та наявності повторності діяння.

У роботі також окреслено основні тенденції національної судової практики, суперечності, а також типові помилки, яких припускаються під час кваліфікації та призначення покарання.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, торгівля людьми, експлуатація людини, транснаціональний злочин, вербування людини, уразливий стан особи, сурогатне материнство.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ АВТОРКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Мусатенко В. С., Смаглюк О.В. Міграція та актуальні питання протидії торгівлі людьми, пов'язані зі збройною агресією на території України. *Migration & Law*. 2023. Vol. 2. Issues 5–6. С. 44–52.

2. Мусатенко В. С. Передумови дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в умовах воєнного стану. *Наше право*. 2023. № 1. С. 100–105.

3. Мусатенко В. С. Кримінальна відповідальність як єдиний критерій реальної боротьби з торгівлею людьми. *Migration & Law*. 2023. Vol. 3. Issues 3–4. С. 53–62.

4. Мусатенко В.С. Об'єкт торгівлі людьми. *Наукові перспективи*. 2024. № 10 (52) С. 941–947.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Мусатенко В. С. Деякі аспекти протидії торгівлі людьми в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права* : матер. XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 18 листоп. 2021 р.). Київ, 2021. С. 160–163.

2. Мусатенко В. С. Розвиток кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в Україні: історичні аспекти та сучасність. *Права людини та сучасний світ – виклики сьогодення* : матеріали круглого столу до Дня прав людини (Київ, 10 груд. 2021 р.). Київ, 2021.

3. Мусатенко В. С. Протидія торгівлі людьми під час воєнного стану в Україні. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 23 черв. 2022 р.). Київ, 2022. С. 113–116.

4. Мусатенко В. С., Смаглюк О. В. Посилення протидії торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 21–22 жовт. 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 89–92.

5. Мусатенко В. С. Судове провадження у справах про торгівлю людьми в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан*

та перспективи розвитку : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ, 2023. С. 187–190.

6. Смаглюк О.В., Мусатенко В.С. Визначення поняття примусової праці як форми торгівлі людьми. Актуальні проблеми кримінального права : тези доп. XIV Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 208-212.

7. Мусатенко В.С., Смаглюк О.В. Відмежування торгівлі людьми від воєнних злочинів відповідно до римського статуту. Актуальні проблеми кримінального права : тези доп. XV Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 28 листопада 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 189–194.

SUMMARY

Musatenko V. Criminal liability for human trafficking. – Qualifying scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law». National Academy of Internal Affairs. Kyiv, 2025.

The dissertation is a comprehensive study devoted to the issues of criminal liability for human trafficking, focused on improving the institution of criminal liability for the commission of the specified crime, provided for in Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine. Taking into account the intensive transformation of the socio-legal reality and the tasks for our country, caused by the influence of martial law, globalization, and digitalization processes, as a result of the conducted scientific analysis, the need to modernize the current legislative approaches to the criminal-legal regulation of liability for human trafficking to harmonize them with the international legal obligations assumed by Ukraine.

Based on the analysis of the results obtained during the study, it was concluded that the current norm regulating liability for human trafficking is outdated

and does not fully comply with either the modern criminal practice of committing this crime, bringing it directly to responsibility, or the international legal obligations undertaken by Ukraine on its path to European integration, which necessitates its regulatory improvement.

Within the framework of this study, a review of historical and legal sources that regulated criminal liability for human trafficking and the prerequisites for its establishment was carried out. It was determined that criminal law has not long prohibited this phenomenon.

For the first time since independence, criminal liability for human trafficking appeared after amendments were made to the Criminal Code of Ukraine in 1960, by the Law of Ukraine "On Amendments and Additions to the Code of Marriage and Family of Ukraine" No. 210/98-VR dated 03/24/98, and was supplemented by Article 1241 Human Trafficking. In the new Criminal Code of 2001, Article 149 of the Criminal Code of Ukraine is devoted to liability for human trafficking.

The object of the study is public relations that arise in the context of the implementation of state policy aimed at preventing, preventing, detecting, investigating, and bringing to criminal liability persons involved in human trafficking, as well as guaranteeing the inevitability of bringing to criminal liability for the commission of the offense under study.

These legal relations cover the functioning of state bodies, law enforcement, and judicial institutions, as well as Ukraine's cooperation with international organizations within the framework of bringing criminal liability for this act and the associated violation of human rights, considering it as an integral part of transnational organized crime.

The subject of the study is the system of criminal law norms that establish the grounds, scope, and limits of criminal liability for human trafficking, and also determine the specifics of their application in conditions of full-scale armed aggression against Ukraine.

Additionally, a comprehensive analysis of judicial practice on the qualification and punishment of human trafficking 2020 – the first four months of

2025, decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) relating to human trafficking, human rights violations and obligations of states in the context of protecting victims of human trafficking, the system of international legal standards regulating the fight against this illegal act (in particular, the provisions of international conventions of the UN, the Council of Europe and the European Union), as well as the main doctrinal provisions of criminal law that determine the content of the institution of criminal liability in this area, was carried out. The study paid special attention to the practical implementation of the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court and its amendments, in the context of bringing to justice for the crime of human trafficking, and distinguishing them from war crimes, focusing on identifying problems in the application of relevant norms in national judicial practice and the activities of law enforcement agencies. The existing legislative conflicts, gaps, and shortcomings of regulatory regulation that hinder effective law enforcement are analyzed. In addition, the need to develop and implement scientifically based proposals to improve the mechanisms of criminal liability for human trafficking, taking into account the international legal obligations of Ukraine and the current challenges of national law enforcement practice, is substantiated.

The dissertation pays special attention to a thorough analysis of the evolution of legal regulation of combating human trafficking in Ukraine and foreign countries, particularly in the member states of the European Union, the Asian region, and the United States of America. The criminal-legal nature of human trafficking as a complex criminal offense is revealed, which is characterized by a complex objective side and combines elements of crimes against will, honor, dignity, and sexual freedom. It has been proven that the elements of the crime provided for in Article 149 of the Criminal Code of Ukraine are formal since for its qualification it is important not only to commit actions related to the recruitment, movement, or detention of a person but also to establish the purpose of his further exploitation, which is a key element of the criminal legal assessment of the act.

Particular attention is paid to the study of the content of the signs of the object of the crime. It is proven that the direct object of the crime is the set of non-property rights of the person - the right to freedom, dignity, physical integrity, and will. It is determined that any individual can be a victim of human trafficking, regardless of age, gender, nationality, legal status, or consent to participate in exploitation, which corresponds to the practice of the European Court of Human Rights and current legislation.

Within the framework of the study, special attention is paid to the analysis of the subject of crime and complicity in human trafficking. It is established that Article 149 of the Criminal Code of Ukraine covers the responsibility of both general and special subjects, in particular officials, organizers of illegal migration channels, military personnel, etc. The features of bringing such persons to criminal liability in the context of current legislation and the types of complicity – organization, aiding, and abetting – with the involvement of an international element, when co-perpetrators or participants in the crime are located in different jurisdictions, are analyzed.

Within the framework of the analysis of the subjective side of the crime, it is substantiated that for the qualification of such an act as trafficking in persons, the presence of direct intent aimed at the exploitation of a person is mandatory. It is proven that the sign of «exploitation» should be interpreted broadly — as the use of a person for material or other benefit, which includes sexual, labor, military, reproductive, criminal exploitation, etc.

Particular attention is focused on the problematic aspects of the criminal-legal qualification of trafficking in persons, in particular: 1) distinction from other crimes that have similar objective features (kidnapping, illegal deprivation of liberty, use of slave labor, involvement in prostitution); 2) qualification of a crime depending on the stage of its commission (preparation, attempt, completed act); 3) competition of norms when committing human trafficking in combination with other crimes (torture, rape, murder, etc.); 4) assessment of the actions of accomplices depending on the functional role in the implementation of the criminal intent (transportation,

recruitment, provision of means of movement, etc.); 5) complex cases of distribution of responsibility between organizers and perpetrators, in particular in transnational criminal groups.

Based on a comparative analysis of the norms of criminal law of foreign countries (Germany, France, Poland, Canada, USA), international treaties, and the practice of the ECHR, the paper proposes to improve the legislative structure of Article 149 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, the expediency of: clarification of the disposition of the article to unify the terminology with international acts; expansion of the list of forms of exploitation; introduction of qualifying features related to the commission of a crime during an armed conflict, about persons protected by international humanitarian law; establishment of additional features of the subject and changes to the sanction of the article depending on the severity and repetition of the act.

The work also analyzed national judicial practice and identified its trends, contradictions, as well as typical errors in qualification and imposition of punishment. The results of the study are of important practical importance given the developed changes to the legislation, as they contribute to a deeper understanding of new legal approaches and the procedure for their application. They can be used by pre-trial investigation bodies, prosecutors, judges, and lawyers for the effective implementation of updated norms in law enforcement practice. In addition, these results serve as an important scientific and methodological basis for the modernization of educational programs of law schools, taking into account current legislative changes.

Keywords: criminal liability, human trafficking, human exploitation, transnational crime, human recruitment, vulnerable status of a person, surrogacy.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ.....	22
1.1. Теоретико-методологічні основи дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми.....	22
1.2. Історичні аспекти становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми.....	45
1.3. Міжнародний та зарубіжний досвід становлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми.....	63
Висновки до розділу 1.....	97
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТИВНИХ І СУБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ...101	
2.1. Об'єкт торгівлі людьми й особливості потерпілого в складі цього кримінального правопорушення.....	101
2.2. Об'єктивна сторона торгівлі людьми.....	110
2.3. Суб'єкт торгівлі людьми.....	125
2.4. Суб'єктивна сторона торгівлі людьми.....	132
Висновки до розділу 2.....	141
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ.....145	
3.1. Відмежування торгівлі людьми від інших кримінальних правопорушень.....	145
3.2. Особливості кваліфікації торгівлі людьми.....	169
3.3. Призначення покарання за торгівлю людьми.....	183
Висновки до розділу 3.....	204
ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	212
ДОДАТКИ.....	240

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стрімкий розвиток людства, розвиток технологій, науки, переосмислення ринкових відносин та умов праці, що сформувало нове уявлення про свободу та сприяло утвердженню рівності прав людини, не стало на заваді тому, що сучасна форма рабства – торгівля людьми – досі залишається тим кримінальним правопорушенням, що нівелює основоположні права людини. Умови сьогодення сприяють тому, що торгівля людьми продовжує існувати й набуває нових форм, зокрема, через російсько-українську війну призводить до міграції громадян України всередині країни та за її кордони, соціальної нерівності й економічної нестабільності. Попри зусилля міжнародних організацій, іноземних партнерів і уряду України, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 149 Кримінального кодексу (далі – КК) України залишається прибутковим, латентним і з мінімальними випадками притягнення до кримінальної відповідальності винних. Це явище становить небезпеку як для прав і свобод людини, так і для демократичних основ суспільства загалом.

В Україні, яка є суверенною і незалежною, демократичною, правовою і соціальною державою, ч. 1 ст. 3 Основного Закону проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. У ч. 2 цієї ж статті закріплено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Стаття 43 Конституції України передбачає гарантію свободи й захисту особи, право на належні, безпечні та здорові умови праці, що є запорукою поваги до людської гідності, і встановлює заборону примусової праці. Додатково ч. 2 ст. 28 Основного Закону забезпечує право кожного на заборону катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Зазначені положення Конституції України формують фундамент для протидії торгівлі людьми й зобов'язують державу через державні органи

забезпечити дієві механізми запобігання, виявлення, розслідування і покарання за вчинення цього діяння. Водночас питання нормативно-правового регулювання протидії торгівлі людьми виявляє низку системних проблем, пов'язаних з інституційною спроможністю, правозастосуванням і притягненням до відповідальності. Саме ці аспекти стали підставами для поглибленого наукового аналізу, що спрямований на осмислення чинників, які перешкоджають ефективній реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, і формування науково обґрунтованих пропозицій щодо її вдосконалення.

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, у 2020 р. було обліковано 206 кримінальних правопорушень за ст. 149 КК України, з яких особам повідомлено про підозру в 110 випадках; у 2021 р. обліковано 232 правопорушення, підозр – 163; у 2022 р. – 133 правопорушення, підозр – 93; у 2023 р. – 147 правопорушень, підозр – 109; у 2024 р. – 105 правопорушень, підозр – 62; за перші чотири місяці 2025 р. – 65 правопорушень, з яких лише в 35 випадках особам повідомлено про підозру.

Водночас у Єдиному державному реєстрі судових рішень за період з 2020 р. по травень 2025 р. виявлено лише 148 вироків за торгівлю людьми.

Відповідно до даних Державної судової адміністрації України, за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, судами України у 2019 р. ухвалено 35 вироків; у 2020 р. ухвалено 29 вироків, з яких лише 5 передбачали покарання у вигляді позбавлення волі, решта – умовні; у 2021 р. – 24 обвинувальні вирoki, серед яких 5 – із покаранням у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років, 19 – з умовним покаранням; у 2022 р. – засуджено 18 осіб, з яких 3 отримали реальні строки позбавлення волі, а 15 – умовні терміни; у 2023 р. – 35, із них 8 осіб отримали реальні терміни ув'язнення, 20 – умовні покарання, 3 – штрафи, а щодо 4 осіб покарання на момент звіту не було визначено; у 2024 р. винесено 19 вироків у справах за ст. 149 КК України, з яких 2 вирoki – виправдувальні.

Співвідношення між кількістю облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, і кількістю ухвалених обвинувальних вироків 8:1, що свідчить про наявність низки як теоретико-правових, так і практичних проблем щодо притягнення до кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. Така диспропорція може бути спричинена високим рівнем латентності цього кримінально протиправного діяння, що ускладнює доказування ознак експлуатації в процесуальному порядку, недосконалістю механізмів і практичною складністю в ідентифікації потерпілих, встановлення та ідентифікації фактів експлуатації, а також відсутністю сталої уніфікованої судової практики щодо тлумачення і застосування кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 і 3 ст. 149 КК України.

В Україні станом на травень 2025 р. захищено двадцять вісім дисертацій, присвячених проблемам торгівлі людьми, серед яких питанням кримінальної відповідальності та кримінально-правовій характеристиці присвячено кваліфікаційні роботи В. А. Козака, Я. Г. Лизогуба, В. М. Підгородинського, Д. О. Негодченко, А. М. Орлеана, К. М. Іскрова, Ю. В. Раковської. Дисертаційні дослідження І. І. Гальони, К. С. Кравченко, Д. О. Корінного, О. П. Свінціцької, М. С. Набруско, П. В. Горбасенка, В. В. Пясковського присвячено питанням досудового розслідування торгівлі людьми, а О. В. Святун, В. С. Філашкіна, О. В. Ілляшенка, Т. М. Юденко – міжнародним стандартам та співробітництву в розслідуванні. Не залишилось поза увагою Г. Г. Жуковської, В. В. Турка, Н. М. Лукач, А. В. Пунди, О. В. Кушнір, Т. І. Возної, Н. І. Бровко й форми взаємодії влади та громадськості в протидії торгівлі людьми, а Л. О. Данильчук – соціальній профілактиці торгівлі людьми.

Розробці теоретичних засад кримінально-правового забезпечення охорони людини від різних форм експлуатації присвячено дисертаційні дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук кваліфікаційні роботи А. М. Орлеана, А. А. Небитова. Також варто відзначити й кваліфікаційні роботи, присвячені комплексному дослідженню й розробці

кримінально-правових та кримінологічних засад запобігання й протидії злочинам проти волі, честі й гідності особи, зокрема торгівлі людьми А.В. Андрушка, а питанням кримінально-правової охорони особистої свободи людини за законодавством України та кримінально-правової протидії злочинам проти волі особи (за статтями Розділу III Особливої частини КК України), де також приділено увагу й торгівлі людьми, дисертаційні дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук А. С. Політової та О.С. Наумова.

Проведений нами аналіз стану наукової розробки проблеми кримінальної відповідальності за торгівлю людьми вказує на фрагментарність досліджень цієї проблеми, оскільки у наукових працях із суміжних галузей знань – теорії держави і права, міжнародного права, адміністративного права, державного управління, політології, філософії, педагогіки, економіки та психології, висвітлено переважно аспекти протидії торгівлі людьми в контексті трудової та сексуальної експлуатації, захисту прав потерпілих й окремих питань соціальної політики щодо захисту прав потерпілих.

Водночас протягом останніх років ґрунтовних монографічних досліджень, присвячених комплексному аналізу кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, не проводилось. Це вказує на існування прогалин у науці кримінального права, передусім з огляду на низку ключових обставин: по-перше, з часу останніх змін до диспозиції ст. 149 КК України 2018 р. було суттєво уточнено зміст кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення; по-друге, повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., призвела до стрімкого зростання рівня уразливості населення до ризиків потрапляння в ситуації торгівлі людьми, безпрецедентної міграції населення, що своєю чергою зумовило зміну кримінологічної структури цього явища.

Зазначені трансформації вказують на необхідність переосмислення підходів до кримінально-правової оцінки торгівлі людьми, а також удосконалення закону України про кримінальну відповідальність з огляду на

виклики сьогодення та міжнародно-правові стандарти в цій сфері. Саме тому комплексне наукове дослідження проблеми кримінальної відповідальності за торгівлю людьми набуває важливого теоретичного та прикладного значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до пріоритетних напрямів розвитку правової науки в Україні, які закріплено в чинному законодавстві й орієнтовані на актуальні виклики суспільства і держави, зокрема: Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. (в редакції від 21 грудня 2023 р.) № 2623-III, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні» від 30 квітня 2024 р. № 476, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, і Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 р., затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 червня 2023 р. № 496-р., що засвідчує значущість обраної для дослідження теми як актуальної наукової та практичної проблеми.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є вдосконалення теоретичних положень кримінального права в частині відповідальності за торгівлю людьми та напрацювання пропозицій з удосконалення законодавства й відповідної правозастосовної практики.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність виконання таких *завдань*:

- дослідити стан наукової розробки проблеми кримінальної відповідальності за торгівлю людьми;
- визначити історичну обумовленість та генезис кримінальної відповідальності за торгівлю людьми;
- встановити спільні й відмінні тенденції в законодавстві України та інших країн щодо відповідальності за торгівлю людьми;

- проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України;
- розкрити зміст кваліфікуючих ознак торгівлі людьми;
- здійснити відмежування торгівлі людьми від суміжних кримінально-правових діянь;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері кримінально-правової охорони волі, честі та гідності особи.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за торгівлю людьми.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять такі наукові методи пізнання: *діалектичний* – використано для аналізу складу торгівлі людьми як кримінального правопорушення торгівлі людьми (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.1); *історико-правового аналізу* – у процесі дослідження розвитку кримінально-правових норм про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми (підрозділ 1.2); *системного аналізу* – під час вивчення чинного кримінального законодавства й практичного його застосування (розділ 2, підрозділ 3.2, 3.3); *порівняльно-правовий* – для дослідження зарубіжного досвіду регулювання кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (підрозділ 1.3), *статистичний* – під час узагальнення результатів практичного застосування ст. 149 КК України (підрозділ 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять: результати вивчення статистичних даних Офісу генерального прокурора щодо виявлених кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, і вручених повідомлень про підозру; Державної судової адміністрації України щодо кількості засуджених осіб та їх соціально-демографічної характеристики; матеріали 148 обвинувальних вироків судів за ст. 149 КК України, розглянутих судами різних областей України, що розміщені в Єдиному державному реєстрі

судових рішень України; опубліковані результати діяльності органів кримінальної юстиції.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних монографічних досліджень, у якому кримінальну відповідальність за торгівлю людьми розглянуто як кримінальне правопорушення проти волі, честі та гідності особи після законодавчих змін 2018 року, а також трансформаційних викликів, пов'язаних із широкомасштабною збройною агресією проти України, унаслідок чого:

вперше:

– здійснено ґрунтовний аналіз правової природи складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, після змін законодавства 2018 р. в системному зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду;

– досліджено новітні форми торгівлі людьми в умовах збройного конфлікту, а також визначено кримінологічні чинники збільшення кількості випадків вчинення цього виду кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану;

- обґрунтовано необхідність подальшої конкретизації ознак «уразливого стану особи», «експлуатації» та «примусу» в контексті правозастосування;

удосконалено:

– доктринальні підходи до визначення об'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін злочину торгівлі людьми;

– механізм впливу кваліфікуючих ознак на диференціацію кримінальної відповідальності;

дістало подальший розвиток:

– розроблено авторську концепцію вдосконалення кримінально-правових засобів протидії торгівлі людьми, яка передбачає внесення пропозицій щодо:

- 1) уніфікації судової практики застосування ст. 149 КК України;

2) розширення підстав для застосування кваліфікуючих ознак з огляду на сучасну соціально-криміногенну ситуацію;

3) удосконалення понятійного апарату в примітках до ст. 149 КК України.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані в:

– *правотворчій сфері* – під час розроблення пропозицій, щодо внесення змін і доповнень до КК України в частині вдосконалення законодавства щодо кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (додатки А, Б);

– *практичній діяльності* – для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у частині кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (акт Головного управління Національної поліції в Сумській області від 13 березня 2025 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання та вивчення навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінально-правова кваліфікація», «Кваліфікація окремих видів кримінальних правопорушень», «Кримінальне право: доктринальні та практичні проблеми», «Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства» (акт Національної академії внутрішніх справ від 15 травня 2025 року № 63-ОП);

– *науково-дослідній діяльності* – для подальшого розроблення наукових положень щодо проблемних питань кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (акт Національної академії внутрішніх справ від 15 травня 2025 року № 64-нд);

Апробація результатів дисертації. Положення дисертації, що становлять наукову новизну, і висновки практичного спрямування апробовано під час виступів на наукових конференціях і засіданні круглого столу: «Актуальні проблеми кримінального права» (Київ, 18 листопада 2021 року); «Права людини та сучасний світ – виклики сьогодення» (Київ, 10 грудня 2021 року); «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики» (Маріуполь, 23 червня 2022 року); «Кримінальне

право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути?» (Харків, 21–22 жовтня 2022 року); «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, 28 квітня 2023 року); XV Всеукраїнській науково-теоретичній конференції, присвяченій пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 28 листопада 2024 р.)

Публікації. За темою дисертації опубліковано 11 наукових праць: чотири статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань України категорії Б, сім тез доповідей на наукових і науково-практичних конференціях і засіданні круглого столу.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (255 найменувань на 28 сторінках) і шість додатків (на 16 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 255 сторінок, із них обсяг основного тексту – 211 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ

1.1. Теоретико-методологічні основи дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми

В сучасних умовах надзвичайно швидкого розвитку науки та техніки, що неминуче призводить до зміни цінностей, інформаційного поля та зміни суспільства наука залишається рушійною силою таких змін. Основою для розвитку науки завжди були наукові дослідження, які розпочинаються з постійного та цілеспрямованого пошуку, що в результаті стає логічним, систематичним та послідовним дослідженням. Написання дисертаційного дослідження та здійснення наукового пошуку неможливі без усвідомлення методологічних засад і використання різноманітних методів наукового та теоретичного аналізу [134, с.3].

Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми є однією з найбільш складних проблем сучасного світу, яка вимагає комплексного теоретичного та методологічного підходу до її вивчення. Дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми є важливою частиною кримінально-правової науки, що відображає актуальні проблеми сучасного суспільства. Торгівля людьми є тяжким злочином та порушенням прав людини, яке зазвичай має міжнародний характер. Для ефективної протидії цьому явищу необхідні комплексні теоретичні та методологічні підходи.

Перш за все дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми базується на теоретико-методологічних засадах кримінального права та кримінальної юстиції [112, с.11]. Основні принципи та підходи до дослідження цієї проблеми включають наступне:

Загальна теорія кримінального права. Дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми ґрунтується на загальних принципах кримінального права, таких як принцип законності, заборони дій, які утворюють склад злочину торгівля людьми, та санкція за такі діяння. Ці

принципи формують основу кримінальної відповідальності та дозволяють встановлювати межі та обґрунтовувати вину підозрюваного чи обвинуваченого, та вивчаються юридичні аспекти відповідальності за це кримінальне правопорушення.

Міжнародно-правові стандарти. Дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми ґрунтується на міжнародних стандартах, які є сукупністю правових норм, рекомендацій і практик, розроблених міжнародними організаціями, спрямованих на запобігання торгівлі людьми, захист потерпілих і притягнення винних до відповідальності. Основними такими документами, зокрема є Протокол ООН про запобігання і припинення торгівлі людьми, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, а також стандарти, встановлені міжнародними організаціями, такими як Міжнародна організація праці та Рада Європи.

Окрім того, дослідження міжнародних та національних законів щодо торгівлі людьми дозволяє оцінити їхню ефективність та виявити недоліки, в тому числі неузгодженості у їх застосуванні.

Правозахисний підхід зосереджується на захисті прав людини та прав потерпілих від торгівлі людьми.

Аналіз правозастосовної практики дозволяє встановити труднощі, які виникають при практичній реалізації норми права та сприяють виявленню недоліків чинного законодавства.

Комплексний підхід. Основні комплексні теоретичні підходи до вивчення такого явища, як торгівля людьми, полягають у розгляді його з позицій соціології, права, психології, економіки та інших галузей знань [107, с.15]. З точки зору соціології, проблема торгівлі людьми розглядається як прояв соціальної нерівності та дискримінації. З правової точки зору, торгівля людьми є порушенням прав людини на волю, честь та гідність людини. В деяких випадках дослідники вказують сукупно на порушення волі та свободи, ототожнюючи ці поняття, оскільки поняття «воля» і «свобода» часто сприймаються як синоніми, але, на нашу думку, вони мають суттєві

відмінності у філософському та правовому контекстах. Розуміння тотожності та відмінностей цих понять є важливим для глибшого усвідомлення людської природи, суті та причин поведінки людей та соціальних відносин. Отже, воля – це здатність людини свідомо обирати та приймати рішення, що реалізуються через дії. Воля характеризується внутрішньою мотивацією та цілеспрямованістю. З точки зору філософії, воля відображає внутрішню силу, що керує діями та поведінкою людини, і пов'язана із самоконтролем, самодисципліною та здатністю протистояти зовнішнім впливам; а психології – воля розглядається як психічна функція, що забезпечує стійкість до труднощів і перешкод, включаючи процеси планування, прийняття рішень та виконання задуманого.

Свобода – це можливість людини діяти відповідно до своїх бажань, потреб та цінностей без зовнішнього примусу. Свобода може бути зовнішньою (соціальною, політичною) та внутрішньою (моральною, духовною). Свобода ж закріплена в правових актах і гарантується державою, і обмежується відповідно лише законом для забезпечення прав і свобод інших осіб. Водночас, воля і свобода взаємопов'язані, оскільки реалізація волі можлива лише в умовах свободи.

Таким чином, порівняння волі та свободи, не є коректним, оскільки *воля – це функція психіки людини, яка спрямована на здатність розуміти та керувати своїми діями, в той же час свобода це узагальнений стан людини, яка перебуває без залежності від інших осіб, обставин, що дозволяє їй самостійно вирішувати свої подальші дії [156, с. 48].* Такий підхід дозволяє констатувати, що *торгівля людьми є порушенням прав людини на волю, честь, гідність та свободу людини.*

Для розуміння суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення при вивченні проблеми торгівлі людьми потрібно розуміти психологічні особливості особи злочинця – вербувальника, його психічне ставлення до вчиненого тяжкого та суспільно небезпечного діяння та його наслідків. А також уразливий стан потерпілої особи, який вплинув на те, що

людина потрапила до ситуації, де стала жертвою (потерпілою) від торгівлі людьми, та чому особа, вчинила торгівлю людьми, та наслідками коли потерпілі та злочинці можуть стикатися з різними переживаннями, зокрема, щодо ставлення до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення, а також з усвідомленням ролі потерпілого в цьому кримінальному провадженні.

Методологічні підходи до вивчення проблеми торгівлі людьми охоплюють аналіз кримінальних статистичних даних, дослідження та аналіз скоєних правопорушень, вивчення практики застосування відповідних статей Кримінального кодексу, а також проведення соціологічних опитувань та інтерв'ю з особами, які постраждали від торгівлі людьми та фахівцями, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми. Крім того, необхідно враховувати соціально-економічні та культурні умови, які сприяють поширенню цього явища. Методологія дослідження має також включати аналіз різних факторів, що сприяють торгівлі людьми, які включають бідність, безробіття, дискримінація, корупція та висока латентність кримінального правопорушення. Відзначимо, що умови війни та запровадження воєнного стану на території України є додатковим чинником, який підвищує ризик зростання торгівлі людьми.

Таким чином, глибоке вивчення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, що охоплює теоретичні та методологічні підходи, ґрунтується на системному аналізі взаємозв'язку соціально-економічних, культурних, політичних і правових факторів, які впливають на поширення цього явища. Це також включає застосування порівняльного аналізу кримінального законодавства та практики різних країн для виявлення найефективніших заходів протидії торгівлі людьми. Дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми є складною задачею, яка потребує використання різноманітних теоретико-методологічних підходів.

Основою будь-якого наукового дослідження є детальний аналіз наукових досягнень вітчизняних та зарубіжних учених попередніх періодів.

Це дозволяє виявити основні теоретичні засади досліджуваного предмета і акцентувати увагу на проблемних аспектах, що залишилися поза увагою попередників у контексті різноманітних соціально-економічних, політичних, правових, правозастосовних та інших чинників. Такий аналіз також допомагає виявити прогалини та теоретичні питання, які потребують подальшого вивчення для практичного застосування.

Відзначимо, що Законом України «Про внесення змін та доповнень у Кодекс про шлюб та сім'ю України» № 210/98-ВР від 24.03.1998 р., КК України 1960 р. було доповнено статтею 124¹ «Торгівля людьми», що викликало зацікавленість у науковій розробці проблеми кримінальної відповідальності за торгівлю людьми [119]. Так, зокрема, у 2000 р. В.О. Іващенко [82 с.3] захистила першу в Україні кваліфікаційну роботу на тему «Кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми». Вчена у дисертаційному дослідженні охарактеризувала цей злочин, встановила його зв'язок з іншими правопорушеннями, запропонувала авторське поняття торгівлі жінками та дітьми як акт купівлі-продажу чи вчинення інших протиправних угод відносно таких осіб, що пов'язано з їх експлуатацією або іншого забороненого використання. Також проаналізовано світовий досвід, розглядається ринок секс-бізнесу як сучасна форма рабства. Автором запропоновано вдосконалення кримінального законодавства, включаючи нову редакцію статті 124-1 КК України, обґрунтовано доцільність встановлення кримінальної відповідальності за зберігання, виготовлення, збут або розповсюдження порнографічних творів з неповнолітніми, а також передбачити кримінальну відповідальність за рабство, створити спеціальні підрозділи у правоохоронних органах [83, с.184-189].

05 квітня 2001 р. прийнято Кримінальний кодекс України, який набрав чинності 01 вересня 2001 р. У Розділі III Особливої частини КК України, передбачена ст. 149, яка встановлює кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини [120]. Що ж

стосується наукових розробок, то першим дисертаційним дослідженням стала кваліфікаційна робота В. А. Козака на тему «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину)» (2003) [91, с.4]. У своїй дисертації В. А. Козак наголосив на важливості системного підходу до вивчення теоретичних проблем кримінальної відповідальності за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини. Вчений стверджує, що торгівля людьми посягає на суспільні відносини, що забезпечують свободу, честь і гідність особи. Основним безпосереднім об'єктом є відносини, які забезпечують свободу людини, без додаткового обов'язкового об'єкта. Додатково обґрунтовано, що торгівля людьми є злочином з формальним складом, діяння може мати три форми (її інша оплатна передача; здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам), а момент закінчення злочину визначається по-новому для кожної форми. Зазначено, що злочин може бути вчинений лише з прямим умислом, і таким чином згода потерпілого виключає склад злочину. Також, визначено, що виконавцем злочину є як «продавець», так і «покупець» людини. На підставі цих висновків надано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства [92, с.159-160].

Також у 2003 р. Я. Г. Лизогуб захистив дисертаційне дослідження на тему Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження». Вчений запропонував визнати свободу й особисту недоторканність людини об'єктом злочину, передбаченого ст. 149 КК України, а цілями торгівлі людьми визначив наживу та іншу вигоду, що вказує на те, що торгівля людьми є незаконною угодою – купівля-продаж. Запропоновано авторське визначення поняття торгівлі людьми як здійснення стосовно людини (групи людей) незаконної угоди купівлі-продажу з метою наживи або іншої вигоди. Додатково автор пропонував, криміналізувати інше оплатне одержання

людини, визнати кваліфікуючими ознаками дії, пов'язані з обманом або переміщенням через кордон, запропонував доповнити КК статтею про дійове каяття для звільнення від кримінальної відповідальності, знизити вік кримінальної відповідальності до 14 років для кваліфікованих складів злочину, а також виключити відповідальність за ст. 149 КК у разі купівлі людини з метою звільнення від злочинної залежності. З урахуванням запропонованих пропозицій була надана авторська редакція ст. 149 КК України [130, с 174-177].

Окремої уваги, заслуговує дисертаційне дослідження А. М. Орлеана на тему «Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми» (2003). Автором удосконалено та уніфіковано визначення торгівлі людьми, яке може бути закладене в основу як національного, так і міжнародного поняття торгівлі людьми. Вперше досліджено місце торгівлі людьми серед інших суспільних явищ, та здійснено аналіз обґрунтованості правової заборони даних дій, проаналізовано склад злочину, передбаченого ст. 149 КК, та вироблено пропозиції щодо вдосконалення відповідної статті КК. Додатково вчений приділив увагу питанню досвіду інших країн практиці притягнення до кримінальної відповідальності за такі діяння, дослідив причини та умови існування цього явища з врахуванням надзвичайної латентності злочину. Аргументовано необхідність закріплення у ст. 149 КК трьох форм торгівлі людьми: продаж людини, інша оплатна передача людини, здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної з переміщенням її через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі, на відміну від двох форм, про які наголошували попередні науковці. Звернута увага на мету злочину – експлуатації; наголошено на необхідності виключення таких діянь як «здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної з переміщенням її через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі», як такої, що частково передбачена іншими статтями КК, зокрема, ч. 2 ст. 173, ст. 447. Обґрунтована необхідність криміналізації

вербування людей для незаконного використання за кордоном. Також дослідник акцентував увагу на випадках вчинення торгівлі людьми за згодою особи, що продається, відзначаючи, що у цих випадках від торгівлі людьми потерпає не фізична свобода, честь або гідність, як це передбачено чинним законодавством, а громадська моральність через заподіяння торгівлею людьми шкоди. Запропоновано визнати громадську моральність основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми і перемістити до Розділу XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» Особливої частини КК України, враховуючи основного безпосереднього об'єкт. Доведено, що предметом цього злочину є людина [167, с.164-175].

Викликає інтерес й дисертаційне дослідження В. М. Підгородинського на тему «Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України» (2005 року) [175, с.4]. Вчений доводить, що основним об'єктом даного злочину є суспільні відносини, які забезпечують свободу, честь та гідність людини, а додатковими можуть бути суспільні відносини, пов'язані з життям, здоров'ям, порядком перетину кордону, службовими повноваженнями, правом дитини на виховання в сім'ї та правом батьків на виховання дитини. Запропоновано закріпити в ст. 149 КК України термін «угода», який охоплюватиме форми незаконної передачі і отримання людини, та є критерієм розмежування торгівлі людьми від суміжних злочинів. Обґрунтовано, що переміщення людини через державний кордон є обтяжуючою обставиною, і за такі дії необхідно передбачити більш суворе покарання у ч. 2 ст. 149 КК України. Наведено аргументи щодо недоцільності закріплення мети як обов'язкової ознаки торгівлі людьми у ч. 1 ст. 149 КК України, проте враховуватися у ч. 2 цієї статті як обтяжуюча обставина, якщо такі діяння має на меті подальшу експлуатації людини. Запропонована авторська редакція ст. 149 КК України, яка включає незаконну угоду щодо людини у формі передачі та заволодіння [176, с.182-190].

Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в

заняття проституцією» № 3316-IV від 12.01.2006 року) [120] було внесено зміни до редакції ст. 149 КК України, пов'язані з розширення дії ст. 8 КК та приведенням ст.ст.149, 303 КК України у відповідність до Палермської Конвенції ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року» та Протоколу «Про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї». Зміни до КК України було внесено з урахуванням нових форм злочинності та видів злочинів, що сприяє можливості міжнародного співробітництва та ефективної співпраці у викритті та розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними групами [120].

Важливим є дослідження Д. О. Негодченко на тему «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми в Україні та інших країнах: порівняльно-правовий аналіз» (2011) [157]. Наукова новизна цього дослідження полягає в тому, що автором вперше було проведено комплексний порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в Україні та інших країнах. Автор доводить недоцільність включення мети використання у збройних конфліктах до ст. 149 КК України через потенційні правові колізії, та обґрунтовує необхідність передбачення вчинення торгівлі людьми без згоди потерпілого як кваліфікуючої ознаки. Запропоновано уніфікацію санкцій за торгівлю людьми в законодавствах різних країн, зокрема альтернативні санкції для випадків, коли злочин вчинено за згодою потерпілого. Наведено аргументи, що максимальне покарання за торгівлю людьми з особливо кваліфікуючими ознаками, навіть із необережним спричиненням смерті кільком особам, не повинно перевищувати десяти років позбавлення волі, а також обґрунтована необхідність зміни терміну «торгівля людьми» на «купівля-продаж людини», що точніше відображати ознаки злочину. Запропоновано до суб'єктивної сторони злочину, включити корисливий мотив, конкретизувати наслідки як тяжке тілесне ушкодження або спричинення смерті з необережності, та визнавати суб'єктом торгівлі людьми осіб від 16 років [157, с. 166-172].

Наукова новизна дисертаційного дослідження К. М. Іскрова на тему «Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини: міжнародні та національні аспекти» (2012), полягає у проведенні комплексного аналізу кримінальної відповідальності за торгівлю людьми із врахуванням внесених змін в 2006 р. Вченим запропоновано виключити із ч. 1 ст. 149 КК України словосполучення «з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи» та доповнити КК України нормою, яка б встановлювала відповідальність за примусову працю або примусове надання послуг, а також визначення торгівлі людьми як будь-яку незаконну угоду щодо людини з метою наживи, криміналізувати форми сприяння торгівлі людьми як окремих злочинів. Відзначено, що основний об'єктом торгівлі людьми є суспільні відносини, що забезпечують свободу та особисту недоторканність людини, а суб'єкта злочину є особа, яка досягла 14 р. Також запропоновано класифікацію об'єкта торгівлі людьми за «п'ятиступеневою» структурою, розширено поняття експлуатації, включаючи вилучення тканин і клітин, а також внесено пропозицію про доповнення кваліфікуючою ознакою – переміщення потерпілого через державний кордон України [86, с. 5-6].

Проблемі уточнення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми відповідно до угод з ЄС і Конвенції Ради Європи про протидію торгівлі людьми частково присвячене дисертаційне дослідження О. С. Наумової «Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої Частини КК України) (2017). Автором встановлено, що вимоги ст. 26 Конвенції Ради Європи про можливість звільнення потерпілих торгівлі людьми від покарання врегульовано ст.ст. 39 і 40 КК України. Наголошено, що дії потерпілого від торгівлі людьми, вчинені під примусом, мають розглядатися як реалізація права на самозахист. Запропоновано доповнити Розділ III Особливої частини КК України статтею, що встановлюватиме відповідальність за примушування та викладено нову редакцію ч. 1 ст. 149 КК України [156, с. 5-7].

Питання притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінально протиправних діянь нерозривно зв'язана з удосконаленням виявлення, документування, та інших питань під час розслідування взагалі, та торгівлі людьми, зокрема. Ці питання стали предметом наукового пошуку В. В. Пясковського (2004) [196], В. С. Філашкіна (2012) [238], Т. М. Юденко (2012) [245], П. В. Горбасенка (2013) [52], А. А. Нєбитова (2016) [161], І. І. Гальона (2021) [50].

Вперше проблема розслідування торгівлі людьми досліджено в дисертації В. В. Пясковського на тему «Методика розслідування торгівлі людьми» (2004). Автором розроблено методику розслідування торгівлі людьми, проаналізовано основні компоненти криміналістичної характеристики цих злочинів. Запропоновано доповнення до загальної теорії методики розслідування злочинів, в тому числі визначення особи злочинця та потерпілого в системі криміналістичних характеристик торгівлі людьми. Дисертація містить нові концептуальні положення, зокрема, визначено поняття торгівлі людьми, проведено аналіз основних елементів криміналістичної характеристики, структури злочинів, типових слідчих ситуацій, а також запропоновано рекомендації щодо вдосконалення розслідувальної діяльності [196, с. 182-190].

Основними аспектами дисертаційного дослідження В. С. Філашкіна «Криміналістичне забезпечення розслідування торгівлі людьми (міжнародне співробітництво)» (2012) є розуміння особливостей злочину, особи злочинця та потерпілої особи. Автором обґрунтовано транснаціональний характер торгівлі людьми. Проаналізовано міжнародне співробітництво правоохоронних органів та міжнародних організацій (Інтерполу). Звернуто увагу автором на захист прав та безпеку свідків і потерпілих, визначено типову характеристику потерпілої особи та доведено, що злочин вчиняється організованими злочинними угрупованнями із міжнародними зв'язками [238, с. 4-8].

Особливої уваги в контексті запровадження міжнародного досвіду розслідування торгівлі людьми є висновки дослідження Тамари Миколаївни Юденко «Особливості провадження у справах про торгівлю людьми: в контексті міжнародних стандартів» (2012). Фактично вперше науковцем було досліджено сутність міжнародної правової допомоги у справах про торгівлю людьми, підкреслено особливості порушення кримінальних справ з цього питання, та виокремлено категорії свідків і потерпілих залежно від їхньої інформації. Т. М. Юденко наголошувала на необхідності розвитку українського законодавства в контексті міжнародних стандартів, та міжнародно-правових механізмів протидії торгівлі людьми [245, с. 176-186].

Автор класифікувала правоохоронні органи та недержавні організації, які займаються протидією торгівлі людьми, та надала рекомендації щодо співпраці з правоохоронними органами інших країн та неурядовими організаціями. Науково-методичне забезпечення практики протидії злочинності детально досліджено у вказаній роботі, повинно було сприяти підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів [245, с. 176-186].

В дисертаційному дослідженні Павла Володимировича Горбасенка «Загальні положення методики розслідування торгівлі людьми» (2013) [52], уперше проведено комплексний криміналістичний аналіз законодавства та норм КК України щодо заборони торгівлі людьми, зроблено практичні висновки та пропозиції з удосконалення законодавства та системи заходів протидії цьому злочину, висунуто пропозиції з удосконалення законодавства та заходів протидії. На монографічному рівні детально досліджено сутність торгівлі людьми, процес доказування та тактика слідчих дій. Розроблено рекомендації з виявлення та розслідування таких злочинів, особливо в контексті сучасного кримінального судочинства. Визначено ключові аспекти криміналістичної характеристики злочину, механізми слідоутворення, канал торгівлі людьми, та методи здійснення злочину, а також висвітлено проблеми доказування й рекомендації для правоохоронних органів. Детально визначено

криміналістичне визначення поняття «торгівля людьми» - нелегальне вербування, перевезення, передачу, отримання, приховування особи, які здійснюються з метою подальшого використання людини для залучення до праці, сексуальної експлуатації та визначено способи вчинення торгівлі людьми [52, с. 126-133].

Одним із крайніх довоєнних досліджень присвячених проблемам досудового розслідування торгівлі людьми є робота Гальони Інеси Іванівні «Досудове розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми та іншою незаконною угодою щодо людини» (2021) [50]. Дисертація є одним із перших комплексних досліджень теоретичних і практичних проблем розслідування торгівлі людьми, з урахуванням сучасного стану кримінального законодавства та нормативно-правового регулювання правоохоронної діяльності. Зокрема, обґрунтована необхідність доповнити ст. 214 КПК України положенням щодо підвищення ефективності та диференційного підходу до початку кримінального провадження за фактами посягання на життя, здоров'я, честь і гідність людини (торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини) негайно внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і розпочати розслідування, а при вчиненні інших злочинів, протягом 24 годин з моменту внесення таких відомостей надати заявнику або його представнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування; узагальнено обставини, що сприяють розслідуванню фактів торгівлі людьми, а саме: обставини, що характеризують подію злочину; обставини, які мають значення для кваліфікації діяння як торгівлі людьми; обставини, що характеризують особу, яка вчинила злочин, пов'язаний з торгівлею людьми; обставини, що належать до суб'єктивної сторони злочину, пов'язаного з торгівлею людьми; обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, пов'язаного з торгівлею людьми; обставини, які відповідно до ст. ст. 66, 67 КК України пом'якшують та обтяжують покарання особи за вчинення злочину, пов'язаного з торгівлею людьми; обставини, що

визначають характер і розмір шкоди, завданої зазначеним злочином; обставини, що визначають причини та умови, які сприяли вчиненню торгівлі людьми; обставини, які вказують на злочинну діяльність, яку особа продовжує здійснювати після вчинення торгівлі людьми.

Авторкою запропоновано доповнити ст. 149 КК України положенням щодо визначення характеру уразливого стану, малолітнього віку потерпілого, необізнаності чи підкупу третьої особи, яка забезпечує життєдіяльність потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію [50, 216-224].

Вище викладений аналіз дисертаційних робіт підтверджує, що торгівля людьми, це не лише комплексна проблема, яка потребує додаткового детального вивчення науковцями, але має міждисциплінарну природу, оскільки цей злочин дотичний до всіх сфер суспільного життя. Для більш глибокого розуміння злочину необхідно дослідити наукові праці із інших суміжних галузей наук, а саме теорії держави й права, міжнародного права, державного управління, політології, філософії, педагогіки, економіки, психології.

З проблематикою кримінальної відповідальності за злочин тісно пов'язані адміністративно-правові проблеми протидії торгівлі людьми, яким присвячені роботи науковців Т. І. Возної (2003) [45], О. В. Кушніра (2012) [127], додатково детально досліджені механізми державного управління А.В. Пундою (2015) [195], Г.Г. Жуковською (2017) [70].

Дослідження Тетяни Ігорівни Возної «Діяльність правоохоронних органів і неурядових організацій та їх взаємодія щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми» (2003) [45] присвячене комплексному аналізу діяльності громадських організацій в Україні та їх взаємодії з правоохоронними органами в процесі запобігання та протидії торгівлі людьми. Автором обґрунтована необхідність удосконалення статті 149 КК України, в частині встановлення кримінальної відповідальності одночасно продавцю і покупцю потерпілої особи, в примітках до діючої редакції статті надати тлумачення основних термінів в ній – згода, сексуальна експлуатація, законний чи незаконний

перетин кордону, оплатна передача. Додатково запропоновано відмінити кримінальну відповідальність для потерпілих осіб за незаконне перетинання кордону з використанням підроблених документів, а з статті 149 КК України виключити перетин кордону, як кваліфікуючу ознаку. Т.І. Возна обґрунтувала необхідність адміністративної, а не кримінальної відповідальності за заняття проституцією, шляхом декриміналізації ч.1 ст. 303 КК України (назва станом на дату захисту дослідження «Систематичне заняття проституцією, тобто надання сексуальних послуг з метою отримання доходу»), та розширення діянь, пов'язаних з проституцією, що стануть предметом виключно адміністративної відповідальності.

Т.І. Возна окремо дослідила правову основу та необхідність взаємодії правоохоронного та громадського сектору, визначивши її напрямки та класифікацію правоохоронних органів та інших органів держави, а також неурядових організацій, які займаються діяльністю по запобіганню та боротьбі з торгівлею людьми. Додатково удосконалено розуміння існуючого механізму взаємодії всіх учасників в сфері запобігання та боротьби з торгівлею людьми, та можливості використання зарубіжного досвіду діяльності правоохоронних органів і їх взаємодії з неурядовими організаціями у цьому напрямку [45, с. 14-16].

Як наслідок дослідженням сформульовано ряд пропозицій, які були враховані при розробці Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002 - 2005 рр., проект якої затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 766 від 05 червня 2002 р. [45, с.6].

У дисертації Ольги Василівни Кушнір «Адміністративно-правові та організаційні засади взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми» (2012) [127] проведене дослідження правового статусу та системи органів, які взаємодіють у сфері протидії торгівлі людьми, що дало змогу авторці запропонувати модель протидії торгівлі людьми, яка складається з державних органів – суб'єктів протидії торгівлі людьми, інших суб'єктів, які уповноважені Кабінетом Міністрів України на протидію торгівлі людьми,

міжнародні та громадські організації, що беруть участь у протидії торгівлі людьми.

Зокрема О.В. Кушнір запропонувала розуміння поняття «взаємодія суб'єктів протидії торгівлі людьми», а саме як заснована на законах та підзаконних актах, погоджена за метою, місцем та часом діяльність різних суб'єктів протидії торгівлі людьми, що полягає в раціональному поєднанні сил, засобів і методів, властивих цим суб'єктам, з метою виявлення, попередження та припинення торгівлі людьми, а також усунення причин і умов, що їй сприяють, та визначення принципових положень взаємодії між суб'єктами протидії торгівлі людьми.

Додатково авторкою було розроблено проект Стратегії розвитку системи протидії торгівлі людьми в Україні, головною метою якої вважається захист прав людини та зміцнення міжнародних позицій й авторитету Української держави в сучасному світі, що можливо досягнути шляхом реалізації державної політики, яка передбачає утвердження засад національної єдності задля розбудови правової держави [127, с. 10-13].

Для розуміння особливостей ефективності державного управління у сфері протидії торгівлі людьми була досліджена робота Анастасії Вячеславівни Пунди «Механізми державного управління у сфері протидії торгівлі людьми» [195].

В дослідженні виявлено проблеми ефективності механізмів протидії торгівлі людьми, розроблено науково-практичні рекомендації органам влади щодо вдосконалення державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, визначені Законом України «Про протидію торгівлі людьми», Європейською стратегією викорінення торгівлі людьми, Стратегією національної безпеки України, що включають в себе створення дієвого механізму координації та взаємодії між органами виконавчої влади, які уповноважені на протидію торгівлі людьми, запровадження єдиної інформаційної бази даних щодо злочинів у сфері торгівлі людьми, та стосовно осіб, причетних до торгівлі людьми, розроблення системи аналізу ризиків та загроз, даної проблеми в

Україні, з урахуванням запровадження європейських стандартів та надання захисту свідкам. Окремо визначено механізми державного управління у сфері протидії торгівлі людьми, які полягають у спрямуванні на запобігання торгівлі людьми, протидія торгівлі людьми, надання допомоги та захисту потерпілим від цього злочину, що в сукупності забезпечуватиме захист суспільства від зазначеного діяння та його наслідків.

А.В. Пунда запропонувала тлумачення термінів – «механізми державного управління у сфері протидії торгівлі людьми» та «державне управління у сфері протидії торгівлі людьми», та розробила положення щодо застосування європейського досвіду у сфері протидії торгівлі людьми для державних інститутів, та направила вдосконалення механізмів державного управління у сфері протидії торгівлі людьми.

Цінністю цього дослідження є аналіз європейського досвіду функціонування системи державного управління у сфері протидії торгівлі людьми [195, с.12-15].

Комплексному вивченню протидії торгівлі людьми в системі взаємовідносин держави та громадянськості присвячена дисертація Галини Григорівни Жуковської «Взаємовідносини органів влади та громадянськості в протидії торгівлі людьми» (2017) [70]. У вказаній роботі розроблено модель взаємовідносин органів влади та громадянськості у протидії злочину, шляхом аналізу цілей взаємовідносин державної влади та громадських організацій, суб'єктів та можливих ресурсів для реалізації цілей, що дає змогу створити систему протидії торгівлі людьми, яка буде децентралізувати державне управління незалежно від зміни політичної, ідеологічної чи економічної ситуації. Додатково були визначені критерії ефективності взаємовідносин вказаних суб'єктів, що дає змогу сформулювати спільне бачення щодо мети, формату та характеру взаємодії та запровадити механізми й оцінки результатів спільної діяльності.

В результаті дослідження пропозиції були внесені зміни у законодавство, щодо делегування повноважень місцевим органам державної

влади й органам місцевого самоврядування, з питання надання статусу особи, постраждалої від торгівлі людьми, захисту прав і свобод іноземців – потерпілих торгівлі людьми [70, 16-18].

Для вивчення міжнародного досвіду та норм міжнародного права важливі дослідження Г. Л. Кохан (2002) [111], О. В. Святун (2005) [222], А. П. Шуміленко (2010) [244], Н.М. Лукач (2016) [132].

Комплексному дослідженню універсальних та регіональних міжнародно-правових норм про заборону рабства присвячена дисертація Ганни Леонідівни Кохан «Міжнародно-правове співробітництво в боротьбі з рабством і работоргівлею» (2002) [111], а саме досліджено систему міжнародних норм про заборону рабства та зміст поняття «рабство», додатково досліджено відмінність та схожість з «інститутами, схожими на рабство» та «звичаями, схожими на рабство», окремо заслуговує на увагу співмірність понять «рабство» та «обов'язкова чи примусова праця». Додатково було досліджено міжнародні механізми боротьби з рабством, та особливості імплементації норм про заборону рабства в рамках національного та міжнародного законодавства.

Авторкою по-новому розглянуті поняття «рабство», та похідні поняття «інститути та звичаї, схожі на рабство», «експлуатації проституції третіми особами», «торгівлі людьми», «підневільного стану». Окремо, Г.Л. Кохан проаналізувала, що «рабство» не обов'язково пов'язане з експлуатацією праці та позбавленням волі, оскільки може бути у формі залежності, яка виникає як результат культурних, релігійних, традиційних, вікових особливостей.

Г.Л. Кохан запропонувала нове розуміння підвищення ефективності міжнародних механізмів контролю в сфері боротьби з рабством та работоргівлею, в тому числі довела необхідність укладення протоколу про правову допомогу, та про екстрадицію, до Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів та звичаїв, схожих на рабство з тим, щоб спростити міждержавне співробітництво в цій сфері. А також, Г.Л. Кохан, вперше обґрунтувала необхідність включення злочину торгівлі

людьми, як групового до проекту міжнародної конвенції про боротьбу з організованою злочинністю рабства і работоргівлі [111, с. 14-17].

Щодо механізмів боротьби із торгівлею людьми заслуговує на окрему увагу дисертація Олени Володимирівни Святун на тему «Європейські механізми боротьби із торгівлею людьми» (2005) [222]. Це перше в Україні комплексне дослідження європейських правових механізмів запобігання торгівлі людьми, діяльності Ради Європи та ЄС у цій сфері, а також відповідності українського законодавства міжнародним стандартам. О.В. Святун проаналізувала еволюцію понять «рабство» і «торгівля людьми», та запропонувала визначення терміну «торгівля людьми», яке включає вербування, переміщення, продаж, утримання людей із застосуванням сили або обману з метою експлуатації. Науковцем встановлено, що документи Ради Європи щодо протидії торгівлі людьми мають рекомендаційний характер і потребують підвищення ефективності, та доведено необхідність прийняття Європейської конвенції щодо протидії торгівлі людьми для реалізації положень Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. Водночас проаналізовано механізми Європейського Союзу проти торгівлі людьми, що включають загальнообов'язкові норми, які вимагають від держав-членів внесення змін до національного законодавства. Запропоновано підготувати документ для узгодження актів ЄС і Конвенції Ради Європи щодо протидії торгівлі людьми.

Пропозиція О.В. Святун про закріплення заборони рабства в Конституції України набула подальшого розвитку. Водночас науковець наголошувала на необхідності гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами, зокрема зміну визначення злочину «торгівля людьми», регулювання працевлаштування за кордоном, укладення двосторонніх угод для захисту трудових мігрантів, правовий захист свідків і реабілітацію жертв торгівлі людьми [222, с.109-112].

Комплексне дослідження міжнародних механізмів у сфері боротьби з торгівлею жінками зроблено в дисертації Андрія Петровича Шуміленка

«Міжнародні механізми імплементації норм міжнародного права у сфері боротьби з торгівлею жінками» (2010) [244]. Автором визначено основні правові засоби імплементації міжнародно-правових зобов'язань у сфері протидії торгівлі жінками, які використовуються в межах безпосередніх двосторонніх відносин держав, а також багатосторонніх міжнародних міждержавних відносин; виявлено особливості еволюції норм міжнародного права у сфері боротьби з торгівлею жінками; надано авторське визначення понять «торгівля жінками» та «жертва торгівлі жінками»; досліджено результати діяльності міжнародних організацій та їх органів на розвиток міжнародного права у сфері боротьби з торгівлею жінками; запропоновано класифікацію міжнародних організацій та органів у межах міжнародного механізму імплементації норм міжнародного права у сфері боротьби з торгівлею жінками; визначено особливості імплементаційної діяльності, що здійснюється в межах міжнародних міжурядових організацій, а також безпосередніх міждержавних відносин на різних континентах. Окремо визначено можливості реалізації та характеристики міжнародного контролю у сфері протидії торгівлі жінками, що здійснюється міжнародними міжурядовими організаціями та спеціально створеними органами в досліджуваній сфері регулювання [244, с. 4-7].

З метою дослідження інституційних механізмів запобігання та подолання на міжнародному рівні та в Україні злочину торгівлі людьми було досліджено роботу Наталії Михайлівни Лукач «Концептуальні засади та інституційні механізми протидії глобальній проблемі торгівлі людьми» (2016) [132]. Н.М. Лукач дослідила особливості глобальної проблеми вказаного злочину, розглянула інституційні механізми її запобігання та подолання на міжнародному рівні та в Україні, зокрема створення спеціальних робочих груп, рамкових програм (Дафна, Арго, Кардс та ін.), відповідальних органів та інституцій, планів дій, проведення форумів, упровадження загальнообов'язкових норм стосовно протидії торгівлі людьми, прийняття хартій, директив, рамкових рішень і стратегій.

Керуючись результатами дослідження Лукач Н.М. сформулювала основні фундаментальні засади протидії, а саме: розроблення спільного міжнародного механізму протидії торгівлі людьми, удосконалення міждержавної співпраці, особливо захисту потерпілих від торгівлі людьми, координація зусиль з всіх рівнях, удосконалення законодавства і процедур екстрадиції жертв торгівлі людьми правоохоронними органами, збільшення рівня обізнаності суспільства, щодо торгівлі людьми, та різні види кваліфікованої допомоги потерпілим від торгівлі людьми [132, с. 130-135].

Першим українським дослідженням природно-правових засад захисту особистої свободи індивіда як необхідної передумови протидії торгівлі людьми є робота Н. І. Бровко «Захист права людини на особисту свободу в контексті протидії торгівлі людьми: філософсько-правові засади» (2010) [27], яка відзначила що, правовий захист особистої свободи індивіда є необхідною передумовою запобігання і ефективної протидії торгівлі людьми, оскільки злочинне посягання при торгівлі людьми здійснюється саме на особисту свободу людини як правову цінність та визначено ряд принципів, гарантій, форм і засобів захисту права на особисту свободу як складових її правового захисту і базових елементів механізму протидії торгівлі людьми, належна якість об'єктивації та практичного втілення яких значною мірою впливає на ефективність його функціонування [27, с. 8-15].

Водночас О. І. Захарчук в роботі «Суспільно-історичні форми рабства: зміст та особливості прояву» (2016) досліджено соціально-філософський аналіз феномену рабства та виокремлює його суспільно-історичні форми [76, с. 187-193].

Останнім фундаментальним дослідженням, яке присвячено в тому числі торгівлі людьми є монографія Андрушко А.В. «Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи» (2020) [14]. Андрушко А.В. зокрема зазначав, що тривають дискусії стосовно першої форми зазначеного злочину – торгівлі людиною. А саме, що окремі дослідники продовжують стверджувати, що під власне торгівлею людиною слід розуміти

тільки її продаж. В кримінально-правовій літературі власне торгівля людиною зазвичай трактується як вчинення щодо людини договору купівлі-продажу. При цьому одні автори вважають, що у таких випадках йдеться про передачу або отримання людини за певну грошову винагороду, інші ж вказують на те, що людина може передаватися чи одержуватися не тільки за грошову винагороду, а й шляхом обміну на коштовності, дорогоцінні метали чи певне майно.

Але, водночас дії з передачі (одержання) людини, можуть бути пов'язані з вчиненням купівлі-продажу, передачею людини в рахунок погашення боргу або в обмін на інші, крім грошей, цінності або на послуги матеріального характеру, передачею людини в оренду, її даруванням, що може безпідставно розширити зміст цієї форми злочину торгівлі людьми.

Андрушко А.В. вважає, що потрібно не розширювати зміст поняття «торгівля людиною», а виправляти існуючу в кримінальному законі прогалину, пов'язану з відсутністю кримінально-правової заборони інших незаконних угод щодо людини [14, с. 420-432].

Після початку повномасштабного вторгнення теоретичну та практичну цінність становить дослідження, підготовлене колективом авторів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького – «Удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, пов'язану з переміщенням потерпілих через державний кордон України та межі тимчасово окупованих територій» (2022) [164, с. 115-118].

Також значну увагу приділено аналізу наукових статей, що з'явилися останніми роками щодо проблем кримінальної відповідальності за торгівлю людьми – Андрушко А.В. [5, с. 430-443], Гриньків, О. О. [55, с. 121-125] Павленко С. О. [172, с. 146-153], Кузнецов В.В. [125, с. 375-378], та інші.

З огляду на зазначене, у дослідженні використано праці зарубіжних учених, що безпосередньо присвячені торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, а саме: П. Белсер «Примусова праця й торгівля людьми: оцінка

прибутку» (2005) [247]; Ю. Планітцер «Торгівля людьми з метою трудової експлуатації: звітування корпорацій щодо запобігання торгівлі людьми» (2017) [254]; З. Мутакін «Сучасне рабство на морі: торгівля людьми в рибній промисловості Таїланду» (2018) [253]; Ш. Кавельєрі «Феномен торгівлі людьми в сільськогосподарському секторі» (2014) [249]; Н. Єгерс та К. Рейкен «Запобігання торгівлі людьми з метою трудової експлуатації: роль корпорацій» (2014) [251]; Н. Буш-Армендарис, М. Нсонву, Л. Кук Хеффрон, Н. Махапатра «Торгівля людьми: трудова експлуатація» (2014) [248]; Ж. Вердмюллер, Ф. Ельг Янтін «Сучасне рабство в будівельній галузі» (2016) [255]; Д. Макфарлан «Торгівля людьми з метою експлуатації в рибній промисловості Нової Зеландії та Таїланду» (2017) [252]; Е. Кокбейн, К. Бауерс та Г. Димитрова «Торгівля людьми з метою трудової експлуатації: результати двоетапного систематичного огляду, що відображає європейську доказову базу та синтезує ключові дані наукових досліджень» (2018) [250]; А. Азад «Найманні робітники-мігранти в Бангладеші: елементи торгівлі людьми з метою трудової експлуатації» (2019) [246].

Отже, вище викладений аналіз стану дослідження наукових досліджень кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, а також наукових напрацювань вчених з інших суміжних галузей наук, зокрема теорії та держави та права, міжнародного права, державного управління, політології, філософії, педагогіки, економіки, психології, що присвячені цій проблематиці, засвідчує, що в цих роботах висвітлено окремі аспекти торгівлі людьми з метою трудової та сексуальної експлуатації. Водночас, в останні 6 років монографічні дослідження за цим напрямом не проводились, але з врахуванням суттєвих змін внесених до кваліфікації статті 149 КК України в 2018 році, та повномасштабного вторгнення на територію України відбулось багато змін, які впливають на зростання злочинів торгівлі людьми, що створює необхідність внесення змін до законодавства та переосмислення відповідальності за торгівлю людьми.

1.2. Історичні аспекти становлення та розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми

Безсмертний афоризм М.Т. Рильського вказує нам – нащадкам, що :«Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього, хто не відає про славу своїх предків, той сам не вартий пошани». Наукове втілення зазначеного виразу викладено С. О. Павленко [172, с. 146–153] в тому, що наукове пізнання предмета будь-якої галузі юридичних знань неможливе без урахування історичного досвіду. Він дає змогу виявити найдієвіші напрями протидії злочинності, з одного боку, й уникнути застосування в майбутньому тих, що не виправдали себе, – з іншого.

Торгівлю людьми прийнято називати проблемою глобального масштабу, сучасною формою рабства, іноді вказують як «біле рабство». У більшості людей торгівля людьми викликає асоціації з сексуальною експлуатацією, і навіть в наш час асоціюється з більш розповсюдженими формами експлуатації, які були поширені в далекі часи, зокрема різні форми трудової експлуатації.

Відповідно до ст. 149 КК [120] (в редакції від 06.09.2018 р.) передбачено відповідальність за торгівлю людьми, а саме за торгівлю людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію. Редакція ст. 149 КК України відображає сучасне розуміння складного та різноманітного поняття торгівля людьми в Україні, але цьому передували довгі роки еволюції людства та законодавства різних країн.

Як вже зазначалось вище, торгівлю людьми прийнято називати сучасною формою рабства, та «білим рабством». Фахова дискусія серед науковців, які досліджували дане явище, точиться дискусія щодо

співвідношення та співмірності понять «рабство» та «торгівля людьми» в сучасних умовах.

Частина вчених, а саме Я. Рассам, К. Стірмен, Д. Кагілл, Л. Ледерер, доводять, що торгівля людьми є сучасною формою рабства, оскільки потерпілі від торгівлі людьми фактично виживають в рабських умовах експлуатації. Водночас їхні сучасники – І. І. Лукашук, А. С. Мацко, А. В. Наумов, вказують на необхідність з урахуванням сучасного стану дослідження та розвинутості явища відокремити поняття рабства від поняття торгівлі людьми.

Так, Г.Л. Кохан у своїй дисертації «Міжнародно-правове співробітництво в боротьбі з рабством і работоргівлею» 2002 року [111, с. 14-17], доводить, що поняття «рабство» є родовим по відношенню до «інститутів та звичаїв, схожих на рабство», «експлуатації проституції третіми особами», «торгівлі людьми», «підневільного стану». А також, що «рабство» не обов'язково пов'язане з експлуатацією праці та позбавленням волі, а може існувати як залежність, яка виникає внаслідок традицій, культури, релігії, віку. Міжнародно-правова заборона рабства виходить за межі відносин між окремими особами і забороняє засіб виробництва, який засновано на використанні підневільної праці.

У той же час Наталія Михайлівна Лукач в своїй дисертації «Концептуальні засади та інституційні механізми протидії глобальній проблемі торгівлі людьми» (2016) [132] вказує, що поняття «торгівля людьми», необхідно трактувати як сучасну форму рабства, але з врахуванням усіх ознак, завдяки яким цей злочин став транснаціональним. Головними ознаками злочину є переміщення особи шляхом обману чи примусу у стан примусової праці, рабства чи в умови, подібні до рабства. Крім того, Н.М. Лукач зазначає, що розбіжність між поняттями «рабство» і «торгівля людьми» полягає лише в ставленні до цих явищ упродовж конкретних історичних періодів [132, с. 130-135].

У той же час багато вчених визначають, що «рабство» й «торгівля людьми» – поняття взаємопов'язані, але не тотожні.

Міжнародними конвенціями визначено використання більш широкого терміну «торгівля людьми». Зокрема, згідно статті 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року [194] торгівлею людьми вважається здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, приховування чи одержання людей шляхом загрози силою або її застосування чи інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, що контролює іншу особу. Таким чином, розуміння та визначення вказаного терміну є більш широким та нейтральним за рабство чи работоргівля.

З огляду на викладене, можна дійти висновку, що становлення та розвиток правового забезпечення протидії торгівлі людьми необхідно розглядати в контексті наукового розуміння передумов виникнення трудової експлуатації як сучасної форми торгівлі людьми в різні історичні періоди та епохи розвитку світових цивілізацій.

Отже, рабство як явище виникло ще при перших формах взаємодії людей та існує в різних формах донині, попри те, що вважається протиправним діянням майже у всіх державах світу, та трансформувалось в злочин торгівля людьми [76, с. 55-59].

Таким чином, історію торгівлі людьми необхідно розглядати з урахуванням норм та звичаїв кожного історичного періоду розвитку людства. Так, у давні часи та період античності рабство фактично сприймалось, як норма суспільного життя. Наприклад, у стародавніх Єгипті, Греції, Римі та Китаї раби використовувалися для виконання важкої праці та служили в господарствах. У багатьох випадках раби були військовополоненими або жертвами піратських набігів. Законодавство цих часів мало на меті регулювати відносини між рабами і господарями, але не обмежувало саму

практику рабства. Наприклад, Закони Хаммурапі (близько 1754 р. до н.е.) містили правила, які захищали певні права рабів, але не забороняли їх продаж.

Так, в розділі 7 Закону Хаммурапі крадіжка раба, розглядається як і крадіжка інших речей, з однаковою формою відповідальності. Водночас за переховування раба, залишення собі чужого раба та допомогу у втечі раба відповідальність була у формі вбивства, а за повернення раба господарю була передбачена нагорода у вигляді отримання срібла. Повернення раба господарю було обов'язковим [243, 40-52].

В праці «Утопія» (1516) Томас Мор зображуючи ідеальний чи наближений до нього суспільний устрій допускав використання для чорних робіт рабів, наприклад по дві людини для кожної сім'ї. Рабами утопійці вважали осіб, які вчинили ганебний злочин, і вони доставались їм задарма, та людей, які приїздили з інших країн працювати, а не як загально прийнято було військовополонених, дітей рабів, чи представників завойованого народу. На думку утопійців, рабство не тільки є заходом для перевиховання злочинців, але й було більш вигідне державі та суспільству, бо працею злочинці обернені в рабів принесуть більше користі, аніж смертю. Виправлення чи каяття злочинця, було підставою для звільнення з рабства.

В той час Томас Мор не вважав прийнятним існування приватної власності та будь-які форми експлуатації. Тобто, головною причиною існування рабства та похідних від нього явищ були саме економічні чинники, які згодом ставали соціальними, культурними, правовими традиціями прадавнього суспільства [66, с. 78].

В. М. Підгородинський у своїй дисертації вказує, що в первісних громадах, які займалися полюванням, рабства не існувало. Оскільки первісна організація кочових племен, не передбачала важкої праці та залученості допомоги сторонніх осіб. Однак, із розвитком суспільства, зокрема землеробства, виникла потреба в залученні до праці інших людей, що сприяло появі рабства. Отже, рабство виникло на етапі землеробства і стало особливо поширеним у промислових суспільствах [175, с. 50].

А. Валлон підкреслює, що Греція стала першою країною, де виник інститут рабства, що підтверджується існуванням великих ринків рабів на островах Хіос і Делос, а також в Афінах . [30, с.88-92].

Одрін О. [165, с. 122], описав античне суспільство як «рабське суспільство», що протиставлялося давньо східним «суспільствам з рабами». Він наголошував на фундаментальній ролі рабовласницьких відносин в античному суспільстві.

Сприятливими умовами для розвитку рабства в античний період було те, що більшість земель перебували у приватній власності аристократії, до якої належали і відомі давньогрецькі філософи Платон та Арістотель. У своєму трактаті «Держава» Платон не згадував про рабів, але вказував на основну причину виникнення рабства, а саме перетворення військовополонених-варварів на рабів. Арістотель вважав рабство природним і навіть необхідним явищем, та можливим поневолення людей під час війни, оскільки переможець у війні, а в подальшому рабовласник, є більш добродішним, ніж поневолений. Арістотель також стверджував, що деякі люди за своєю природою є рабами, описуючи їх як людей, які можуть належати іншим, здатні розуміти мислення, але не володіють ним [243, с. 124].

У той же час, стоїки засуджували рабство, зокрема Сократ у своїх діалогах ставив під сумнів його природність та необхідність. Ринок рабів на грецькому острові Хіос виник як відповідь на перехід від натурального господарства до грошової економіки, що стало можливим завдяки появі перших грошей – монет, які сприяли обміну людей на монети і стало поштовхом до розвитку работоргівлі. Історики зазначають, що раби здебільшого працювали в сільському господарстві, каменоломнях, шахтах, а також як домашні працівники. В Афінах, за даними дослідників, було найбільше рабів—до 80 000 осіб у V і VI століттях до н.е. В середньому, на одну сім'ю припадало три-чотири раби, але дозволити собі їх могли лише заможні родини.

Рабами ставали внаслідок природного приросту, військових дій, піратських нападів на кораблі чи території, викрадення або продажу дітей (практикувалося всюди, крім Афін), підкидання дітей (дозволене скрізь, крім міста Фів), а також через віддачу в рабство неспроможних боржників. Крім того, законом того часу визнавалися рабами вільновідпущеники, які не виконували своїх обов'язків перед державою, а також іноземці. Згодом у кожному великому місті з'явилися невольничі ринки, де продавці виставляли «живий товар», підкреслюючи його достоїнства і приховуючи недоліки. Покупці уважно оглядали рабів—роздягали, змушували ходити, стрибати, бігати. Існували певні недоліки, наявність яких дозволяла повернути раба продавцеві.

Греки визнавали кілька рівнів поневолення, від вільних громадян до рабів, включаючи безправних громадян, вільних людей та маргіналів, на підставі позбавлення громадянських прав цих осіб. В законодавстві того часу існувало щонайменше десять категорій рабів, включаючи право власності (тобто раб був майном, а не членом суспільства), повноваження щодо праці інших, право на покарання, юридичні права та обов'язки (відповідальність за арешт, довільне покарання, судові процеси або борги), сімейні права та привілеї (шлюб, спадкування тощо), релігійні права та обов'язки, військові права та обов'язки (служба у війську як солдат або моряк). За законом, рабам було заборонено брати участь у політичному житті, яке було призначено виключно повноправним громадянам. [66, 144-153].

Зі збільшенням матеріального виробництва кількість рабів зростала, і вважається, що саме їхня праця сприяла розквіту Стародавньої Греції, а тому рабство в ті часи було закріплене давніми звичаями і було наслідком воєн та майнового розшарування суспільства. Історики зазначають, що система рабства Стародавньої Греції була класичною, тобто раби були позбавлені права власності на результати праці, розглядалися на одному рівні з худобою та знаряддями праці, позбавлені будь-яких прав, і повністю належали хазяїну [66, с. 158].

Вважається, що найбільш досконала юридична система класичного рабства була розроблена саме в римському праві. У Римській імперії рабство було важливою частиною економічної системи. Римське законодавство врегулювало статус, права та обов'язки рабів. Наприклад, раб мав право на певний рівень захисту від жорстокого поводження, але водночас залишався власністю свого господаря, як річ, або тварина. Так, правове становище раба в римському суспільстві було означене виразами: «раби суть речі» і раб – «знаряддя, що говорить». Звільнення з рабства було можливим тільки від волі власника. [171, с. 118-125].

А. Валонн в своїй праці «Історія рабства в античному світі» доводить, що рабство досягло свого апогею під час активних римських завоювань у пізній республіці (II–I ст. до н.е.) і першому столітті Римської імперії (кінець I ст. до н.е. – середина I ст. н.е.). Тоді рабами ставали полонені з завойованих територій або повсталих земель, а також люди, звернені в рабство за борги та несплату податків. Приватні виконавці, відкупники, часто збирали податки у формі грабежу, забираючи боржників або членів їхніх сімей у рабство. Історики зазначають, що великий відсоток населення підкорених Римом територій потрапив у рабство через неможливість сплатити податки. Рабів також використовували як гладіаторів чи для надання сексуальних послуг [30, с. 225-270]. Правовий статус раба, так само як і в Греції, того часу прирівнював людину до речі, яку власник міг продати, купити і навіть вбити. У римському праві (Інституції Гая 143 р. н.е.) в рабстві через борги перебував не тільки боржник, але й його діти та дружина, до смерті боржника. Перехід права власності відбувався в результаті акта фіксації переходу права власності яка мала назву манципація, при якому відчужувана річ або людина у присутності п'яти свідків і ваговика передавалася набувачу при виголошенні строго певних словесних форм та виконанні обряду з вагами з мідним зливком. Жінки передавались під владу свого чоловіка шляхом манципації, шляхом передачі її від батька до чоловіка. Водночас існував юридичний акт – емансипація, зафіксований в законах Дванадцяти Таблиць, згідно якої можна було

відмовлятися від яких-небудь повноважень або права власності, але ці повноваження і права не зникали, а лише передавалися іншій особі, тобто невільна особа знаходила не свободу, а нового власника. Однак подібні діяння не розцінювались як не законні дії, або злочин, а були лише традицією в тогочасному суспільстві. Водночас будь – яке викрадення та торгівля вільними громадянами було кримінально караним діянням [66, с. 227-230].

В стародавньому Єгипті рабство виникло в IV тисячолітті до н. е. Однією з причин виникнення стало вигідне географічне положення, що в долинах ріки Ніл допомогло розвивати зрошувальну систему землеробства. А також розвиток тваринництва, та виготовлення виробів з міді: ножі, сокири, наконечники стріл, посуд. І всі ці досягнення можливо було зробити лише з використанням примусової людської праці [66, с. 155].

Розвиток тваринництва на півночі та землеробства на півдні став основою жвавої торгівлі, на території всіх земель завойованих Єгиптом, де предметом купівлі продажу були також невільники. Найбільшими рабовласниками були фараони, які продавали полонених із завойованих земель. Згідно Законів царя Хаммурапі (XVIII ст. до н.е.), було покарання за викрадення вільної людини, водночас було поширеним боргове рабство, та використання рабів в якості слуг. Раби були найбільш безправною верствою населення Єгипту того часу, але вони мали право на особисті речі та сім'ю. У випадку вчинення проступку їх могли судити відповідні державні органи, а не їх власники. Якщо власник раба поведив себе надмірно жорстоко він міг шукати притулку в храмах, що могло стати причиною обернення їх на слуг храму. Водночас, раб, якому дарували свободу, набував усіх прав єгиптянин [30, 185-190].

Подібна практика східного рабства була характерна для Стародавньої Індії, Японії та Китаю, де розвивалося зрошуване землеробство, ремісництво, обмінна торгівля та лихварство. Водночас систему східного рабства називають не класичною, в тому числі через більш жорстоке поводження з невільниками [243, с. 450-482].

На території прадавньої Індії, так само існувало рабство, про яке було зазначено в «Артхашастра» або «Каутилья Артхашастра», яке було настановами царю для правильного управління країною (І тисячоліття до н.е. – І тисячоліття н.е.), а саме накладався штраф на родича, який продає або заставляє неповнолітнього вільного, а не вродженого раба. В найвідомішому збірнику релігійних, моральних і правових настанов стародавніх індусів Законах Ману (II до н.е. - II н.е.) було передбачено покарання у вигляді перетворення на раба за тяжкі злочини [243, с. 450-452].

В статті 45 збірнику законів стародавньої японської держави різних галузей права «Кодексі Тайхо» 701 року було передбачено покарання каторгою за «...викрадення, продаж чи обернення у рабство вільної людини».

В стародавньому Китаї раби прирівнювались до тварин, яких можна було таврувати, відрізати вуха, і виконували найтяжчу і найбруднішу роботу. Вбивство раба було безкарним, тому їх приносили в жертву, або спалювали [243, с. 465-470].

Системи східного і античного рабства мали багато подібного, а саме:

1. Основна зайнятість в землеробстві та натуральному господарстві, використання ручної праці, фізичний примус як спосіб організації та отримання результатів праці рабів. Водночас така примусова праця застосовувалась власниками домогосподарств та на будівництві громадських об'єктів (пірамід, каналів).

2. Рабами зазвичай були військовополонені, злочинці та боржники, тобто формування та перерозподіл невільників залежав не тільки від держави, але й від успіхів у військових операціях.

3. Східне рабство не було класичним, у ньому перепліталися громадські та рабовласницькі елементи.

Таким чином, найдавнішій формі торгівлі людьми у вигляді рабства, як злочину характерні наступні ознаки: примусове переміщення чи викрадення вільного громадянина та купівля - продаж в рабство. В наші часи торгівля

людьми має аналогічні ознаки, але є злочином на відміну від прадавніх часів [66, с. 199-215].

Історію використання примусової праці в Середньовіччі, можна виділити три періоди цієї епохи. Перший період (кінець V – перша половина XI ст.) є перехідним від античності та варварства до феодальної ери і характеризується економічним занепадом. Другий період (друга половина XI–XII ст.) позначений розквітом феодального суспільства, зростанням освіти та культурного розвитку. Третій період (XIV–XV ст.) – це час зміцнення феодальних монархій, зменшення впливу церкви, розвитку наукових знань, зародження гуманізму і початку епохи Відродження.[30].

Період після падіння Західної Римської імперії прийнято називати епохою раннього Середньовіччя, і в той час торгівля рабами з території Центральної та Східної Європи була здебільшого зосереджена на півдні та сході – у Візантії та арабському світі.

Водночас на території сучасної Західної Європи, окрім класичного рабства починають запроваджувати відповідальність за продаж жінок з метою сексуальної експлуатації, що може вказувати на поширеність подібної практики в ті часи. Так, в 1532 році загальнонімецькі принципи кримінального і кримінально-процесуального права були викладені в уложенні Карла V, яке було відомо під назвою «Кароліна». Загальноімперський закон «Кароліна» наголошував на верховенстві права, над правом окремих територій, скасовував нерозумні та погані звичаї на місцях, запроваджуючи єдину практику кримінального судочинства, на підставі споконвічних та справедливих звичаїв, що робило його джерелом права на всіх землях. Статтею CXXII Кароліни передбачено було покарання за продаж жінки чи дітей для розпутства з метою наживи [243, с.380].

Із закінченням періоду середньовіччя в Західній Європі майже повністю зникає як явище рабство, яке повністю замінило кріпацтво. Але й такий прояв експлуатації через нетривалий час стає не просто забороненим, але й не прийнятним у відносинах між людьми. В Східній Європі заборона рабства

відбулась значно пізніше, так кріпацтво було заборонено лише в середини XIX століття [66, с. 260].

Водночас існувала практика передачі жінки для сексуальної експлуатації, яку називати звідництвом, і яка в більшості кримінальних кодексів європейських країн вважалась злочином. Так, статтею 334 Французького кримінального кодексу 1810 року була передбачена відповідальність за сприяння розбещенню. Статтями 345 Італійського укладення 1890 р., статтею 180 та 181 Германського укладення 1870 р. обов'язковою умовою звідництва була наявність обману або вчинюваного у вигляді примусу, або вчинене батьками, чоловіком, опікунами тощо. Таким чином звідництво так само, як і рабство було кримінально караною прадавньою формою торгівлі людьми [76, с.60].

На території сучасної України рабство існувало, але було мало досліджене через відсутність расових відмінностей між невольниками і вільними людьми, та відсутність збережених прямих свідчень рабства загалом в Східній Європі. Але й наявна інформація про работоргівлю є непрямую, наприклад відомим є факт, що невольників не зараховувалися до вантажу, у тому числі і з метою ухиляння від сплати мита.

Сучасний український історик Галенко Олександр Іванович, відзначає, що: «інформаційний вакуум є одним з ефективних інструментів насильства, який забезпечував соціальну маргіналізацію раба, морально-психологічний тиск із метою контролю, примусу та забезпечення лояльності. Ганебність рабства, презирство до раба – це наслідки соціальної маргіналізації, через які не афішувався і рабський стан представників правлячих еліт (у країнах, де практикувалося елітне рабство). Ігнорування рабства з боку сучасної історіографії підігривається успадкованою від минулого зневагою до рабства, яка відповідає прагненню «патріотичної» історіографії до створення позитивної візії минулого України» [49].

Перші прямі свідчення про невольників із Північного Причорномор'я, зокрема сучасних південних регіонів України (Криворізька, Запорізька,

Дніпропетровська, Херсонська, Одеська, Миколаївська області, Автономна Республіка Крим і місто Севастополь, історично відомі як Таврія), датуються початком VII століття до н.е. і пов'язані з набігами киммерійців і скіфів на Закавказзя та Анатолію. Джерелом рабів з цих степових народів були військовополонені, які раніше були частиною військової сили асирійців, але через ускладнення союзних стосунків з асирійцями втратили свій статус і стали військовими рабами. На початку VI століття до н.е. скіфські раби, які здебільшого служили у флоті, піхоті та поліції, ставали власністю Афін та інших грецьких міст-фортець. Це було нетипово для греків, оскільки військова служба вважалася привілеєм вільних громадян. Історичним підтвердженням широкого використання скіфських військових рабів у Греції в 5 – середині 4 століття до н.е. є поширення виразів, пов'язаних із побутовими звичками, зовнішнім виглядом та військовим спорядженням скіфських воїнів: зокрема, їхнє пияцтво, «скіфська зачіска» – поголена голова, взуття – «скіфіки», шаровари, які називали «сарабара», зброя – «скіфський лук» і «скіфська отрута» для стріл.

Приватна торгівля скіфськими рабами в Афінах документально засвідчена з 415 року до н.е., хоча почалася раніше. З часом попит на військові навички скіфів зменшився, і їх почали використовувати як домашніх слуг і робітників для обробки полів. Експорт рабів до Візантії зріс у 9 столітті через попит на рабів у зв'язку з економічним піднесенням, водночас основним джерелом невольників було поневолення місцевих племен через воєнні набіги степових кочовиків і варягів-русів. З середини 10 століття була розвинена система збору полюддя з підкорених племен, використовуючи військову силу для поневолення. Полюддя включало збір данини, зокрема рабів, що стало основою державного рабства. Раби використовувалися в різних сферах, включаючи домашню службу та військові потреби. Прийняття християнства в середині 11 століття стало поштовхом до розбудови державності та припинення практики полюддя людьми. Раби, яких ще називали холопами,

залишалися власністю господарів, а їх соціальний статус був низьким, включаючи можливість продажу в рабство як засобу покарання [66, с. 25-30].

Окрім господарських, раби на Русі мали й військові функції, могли служити у війську та бути особистою гвардією князів і бояр. Рабство також було поширене в Золотій Орді в 13 – початку 15 століть. Але, рабство в Київській Русі суттєво відрізнялося від античної системи. Раби були частиною родини власників і виконували допоміжні господарські функції, тоді як основну робочу силу складали селяни. Поширення християнства з X століття послабило рабство, і вже у «Руській Правді» воно визнавалося злочином. В той же час набувала поширення кріпосницька експлуатація селян, яка стала ще більш популярною після розпаду Київської Русі, та входження сучасної території українських земель до складу Великого князівства Литовського, а пізніше до Речі Посполитої та Російської імперії. У XVI столітті, за часів польсько-литовської держави, кріпацтво охопило 20% селян. Скасування кріпацтва відбулося лише в 1861 році [243, с. 185]. В історії України є задокументований факт купівлі – продажу людини, а саме Т.Г. Шевченка в 1838 році було викуплено з рабства за 2 500 рублів, та відпущено на волю. Копія засвідченого документу про продаж та подальше дарування волі Т.Г. Шевченко наразі перебуває в Канівському музеї Тараса Шевченка, і є фактично єдиним доведеним до нашого часу документом підтверджуючим торгівлю людьми [79, с.280].

Отже, в Середньовіччі на території сучасної України рабство приймало форми трудового кріпацтва, а на території Європи набувала популярності сексуальна експлуатація у формі звідництва. В той же час Африканський континент ставав важливим об'єктом колоніальної політики європейських держав. Рабство існувало в Африці задовго до приходу європейців, але мало виключно патріархальний (домашній) характер. Після відкриття Америки в 1492 році работоргівлю започаткували португальці, а згодом до них приєдналися англійці, голландці, французи, данці та шведи. Центри работоргівлі розташовувалися переважно на Західному узбережжі Африки, від

Зеленого Мису до Анголи, зокрема на Золотому і Невільничому берегах, звідки вивозили значну кількість рабів в обмін на європейські товари та зброю. Работоргівля також велася на Східному узбережжі Африки, звідки рабів відправляли до Туреччини, Аравії, Іраку, Індії, Ірану та інших країн [243, 400].

Работоргівля була офіційною політикою багатьох європейських країн, що підтверджують численні документи. Работоргівлю було легалізовано в 1685 році французьким королівським указом «Чорний кодекс», який не тільки закріплював правове становища рабів, і форми їх використання у французьких колоніях, але й закріплював абсолютне право власника на володіння рабом, як об'єктом рухомого майна. За мирним договором 1713 року з Іспанією Велика Британія отримала право на ввезення африканських рабів до іспанських колоній в Америці. Ще в 1698 році англійський парламент легалізував работоргівлю для приватних осіб, але, при цьому рабство ніколи не було дозволено законом в Англії та Уельсі. Головним джерелом англійського права є судова практика, оскільки саме судова практика в Англії створює норми права [110, с.14-17]. В 1772 році рішенням Суду королівської лави Великобританії у справі «Сомерсет проти Стюарта» було вперше публічно не підтримано право власності на рабів як рухоме майно, оскільки таке право не було передбачено загальним правом в Англії та Уельсі. Не зважаючи на те, що становище в інших частинах Британської імперії залишалося неоднозначним, рішення у справі Сомерсет проти Стюарта, спричинило розвиток руху аболіціоністів в Британії. В подальшому широке тлумачення справи Сомерсета стало основою рішення Джастіса Беста у справі Форбс проти Кокрейна в 1824 року. Суть якого полягає в тому, що немає підстав визнавати в Англії рабство, що застосовується в інших частинах Британської імперії, посиляючись на справу Сомерсета як таку, що дає право рабу в Англії на звільнення, бо будь-яка особа, яка намагається змусити його повернутися в рабство, повинна бути визнана винною у порушенні.

Серед наслідків цього історичного рішення, зазначають посилення колоніальної підтримки сепаратизму в Тринадцяти колоніях Британської

Північної Америки прихильниками та противниками питання рабства, які хотіли встановити незалежний уряд і закон. Південні колонії хотіли захистити рабство та різко розширили свою територію протягом десятиліть після завоювання незалежності.

Розширення рабства було зумовлене великими територіями, родючими землями та сприятливим кліматом Нового Світу, що сприяло розвитку сільського господарства. Цікавим є факт, що колір шкіри не був вирішальним фактором, адже колоніальна влада використовувала примусову працю не лише афроамериканців, але й індіанців та представників європеїдної раси. Початок періоду «негритянського» рабства в Північній Америці датують 1619 роком, коли в Джеймстаун прибув перший голландський корабель із чорношкірими невольниками. Становище рабів у США, особливо на півдні, де процвітало плантаційне господарство, було надзвичайно важким. На плантаціях існував постійний конфлікт між власниками, які дбали лише про збільшення прибутку, і рабами, які прагнули повстати. За словами історика Стенлі Елкінза, інститут рабства позбавив рабів культури та самоповаги, роблячи їх психологічно залежними від власників, що знижувало здатність до опору.

Будь-які акти протестів жорстко придушували, і хоча плантатори боялися можливих повстань, кожна плантація мала власний арсенал зброї та охоронні загони. Один з батьків-засновників США Бенджамін Франклін вважав, що рабство – це «звіряче падіння природи людини» і «джерело жахливих зол». Він і Бенджамін Раш заснували Пенсільванське товариство скасування рабства в 1774 році. Однак масовий рух проти рабства в США розпочався лише 1830-х роках. В 1831 редактором газети «Визволитель» Вільямом Ллойд Гаррісоном, було опубліковано заклики щодо негайного скасування рабства у США та надання чорношкірим рівних громадянських прав нарівні з білими американцями. Фактично ці заклики започаткували громадський рух за скасування рабства який отримав назву аболіціонізм.

В 1833 році у Філадельфії лідери аболіціоністського руху заснували Американське товариство проти рабства, прийнявши Декларацію принципів,

яка ставила перед собою конкретні цілі. Рабство було визнано моральним і політичним злом, яке суперечило християнським цінностям, законам і принципам Декларації незалежності США.

Нарешті в 1863 році 16-м президентом США Авраамом Лінкольном була підписана Прокламація про звільнення рабів, що є одним з перших і найбільш значущих документів для світової спільноти, що передбачав скасування рабства та надала чорношкірим людям свободу і право служити в армії США, що вплинуло на перебіг війни на користь Півночі.

У січні 1865 року Конгрес США схвалив тринадцяту поправку до Конституції, яка заборонила рабство на всій території країни (ратифікована штатами в грудні того ж року) і прийняв план надання рівних політичних і громадянських прав. Чотирнадцята поправка, що набула чинності у 1868 році, гарантувала рівність юридичних і політичних прав для всіх американців незалежно від кольору шкіри і дозволяла федеральному уряду карати штати за їх порушення. П'ятнадцята поправка, ратифікована у 1870 році, забороняла позбавляти громадян виборчого права на основі раси. Ці поправки, поряд з іншими демократичними законами, суттєво розширили права і можливості чорношкірих американців не лише в політичній, а й у соціальній та економічній сферах.

Після скасування рабства в США, работоргівля не зникла повністю, а лише змінила географію поширення явища на Ліберію, Ефіопію, Тибет та деяких інших країнах. В цей час почали з'являтися перші міжнародні договори щодо боротьби з работоргівлею, які декларативно визнавали торгівлю людьми злочином незалежно від статусу або походження особи, проданої в рабство. [243, с. 395-405].

У 1899 році в Лондоні відбувся Міжнародний конгрес з питань боротьби із торгівлею жінками з метою розпусти. Передумовою проведення конгресу була зафіксована велика кількість випадків переміщення молодих дівчат з Європи до Південної Америки, де їх продають у місця розпусти, змушуючи займатися проституцією. В 1902 році в Парижі було проведено Дипломатичну

Конференцію, котра підтримала та розширила лондонські ініціативи [133] та стала передумовою виникнення важливих міжнародних угод про співробітництво у цій галузі, та стали основою для створення Конвенції про боротьбу із торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами від 21 березня 1949 року (надалі – Конвенція), а саме:

1) Міжнародний договір від 18 травня 1904 року про боротьбу із торгівлею білими рабіннями зі змінами, внесеними в нього Протоколом, затвердженим Генеральною Асамблеєю ООН 3 грудня 1948 року.

2) Міжнародна Конвенція від 4 травня 1910 року про боротьбу із торгівлею білими рабіннями зі змінами, внесеними в неї вищезгаданим Протоколом.

3) Міжнародна Конвенція від 30 вересня 1921 року про боротьбу із торгівлею жінками та дітьми зі змінами, внесеними в неї Протоколом, прийнятим Генеральною Асамблеєю ООН 20 жовтня 1947 року.

4) Міжнародна Конвенція від 11 жовтня 1933 р. про боротьбу із торгівлею повнолітніми жінками зі змінами, внесеними в неї вищенаведеним Протоколом [76, с. 60-75].

У 1919 році держави-учасниці Ліги Націй підписали Сен-Жерменську конвенцію, яка змінила Берлінський Генеральний акт 1885 року, Брюссельський Генеральний акт і Декларацію 1890 року, підтверджуючи намір домогтися повного скасування работоргівлі в усіх її формах.

Але це не припинило використання рабської праці, що радше сприймалося нормою. Вкотре намагаючись змінити ситуацію була прийнята Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 року [101], яка була додатково змінена в 1956 році [64]. Частиною 1 статті 1 Конвенції проголошено, що «рабство – це такий стан або становище людини, над якою здійснюються атрибути права власності або деякі з них». Країни-учасниці, відповідно до статті 2 Конвенції, зобов'язуються продовжувати домагатися повної ліквідації рабства у всіх його формах» [65]. Прийняття Конвенції про рабство було

прогресивним кроком у справі боротьби за права та свободи людини, але не принесло кардинальних змін.

Активні дії направлені на повну заборону рабства також були закріплені у таких важливих для людства документах, як Загальна декларація прав людини 1948 р. [72] та Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. [99].

Визнаючи, що рабство було скасовано не в повній мірі, та прагнучі повної ліквідації рабства була прийнята Додаткова Конвенція про скасування рабства та інститутів, тотожних з рабством від 7 вересня 1956 року [102]. Відповідно до пункту С статті 7 додаткової Конвенції «під работоргівлею визнаються і в неї включаються всі дії, пов'язані із захопленням, придбанням будь-якої особи або із розпорядженням нею з метою обертання її в рабство; всі дії, пов'язані із придбанням раба з метою його продажу або обміну; всі дії щодо продажу або обміну особи, придбаної з цією метою, та взагалі всяка діяльність з торгівлі та перевезення рабів будь-якими транспортними засобами».

25.06.1957 була прийнята Конвенція про скасування примусової праці № 105 [102] з метою ухвалення додаткових пропозиції, щодо відміни деяких видів примусової або обов'язкової праці, що є порушенням прав людини.

Таким чином, в XX столітті зусиллями аболіціоністів було змінено розуміння суті злочину торгівлі людьми, від повної підтримки та прийняття до визнання таких дій злочином.

Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року [145] визначає низку прав громадян країн-учасниць, які разом забезпечують захист від торгівлі людьми, проголошуючи ідеал вільної людської особи.

Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. [99] в ст. 6 всі країни-учасниці зобов'язались приймати всі необхідні заходи для протидії торгівлі жінками та експлуатації проституції жінок. Додатково положення цієї Конвенції було розкрито у Декларації про викорінення

насилюства щодо жінок. Особливе значення цієї Конвенції полягає в тому, що в ній закріплено, що акт торгівлі жінками може вчинюватись з іншою, крім сексуальної експлуатації, метою. Фактично це був перший крок до розширеного розуміння торгівлі людьми.

15 листопада 2000 року в Генеральна Асамблея ООН прийняла Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності [194].

В 2010 року Генеральна Асамблея ООН оголосила про Глобальний плану дій з протидії торгівлі людьми, який включає в себе заходи щодо запобігання злочинам, захисту жертв, переслідування злочинців і зміцнення співпраці у всіх цих напрямках [51].

Вище зазначені міжнародні зобов'язання змінювали і кримінальне законодавство інших країн. Так, в статтях 170, 171 Кримінального кодексу УРСР редакції 1922 року та статті 166 Кримінального кодексу УРСР редакції 1927 року, була передбачала відповідальність за «примушування до заняття проституцією, звідництво, утримання кублиць розпусти, а також вербування жінок для проституції» [71, с. 8-10]. У Кримінальному кодексі УРСР 1960 року було заборонено звідництво для розпусти та утримання кублиць розпусти [119].

1.3. Міжнародний та зарубіжний досвід становлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми

Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» № 1629-IV від 18 березня 2004 року було затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [187].

16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС (далі за текстом – Угода) [193], статтею 14 якої передбачено: «Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки, що передбачає особливе значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема». Вище вказане співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод.

Статтею 16 Угоди передбачено спільне управління міграційними потоками між територіями ЄС та України, що передбачає діалог щодо всіх питань у сфері міграції, зокрема нелегальної міграції, легальної міграції, незаконного переправлення осіб через державний кордон та торгівлі людьми, а також включення проблемних питань у сфері міграції до національних стратегій економічного та соціального розвитку регіонів, звідки походять мігранти.

Законодавчо закріплені зобов'язання України практично означають, що всі українські органи влади, відповідальні за європейську інтеграцію, зобов'язані забезпечити ефективне виконання міжнародно-правових зобов'язань. А саме, одним з ключових аспектів Угоди є приведення законодавства України у відповідність із правом Європейського Союзу [193].

28 лютого 2022 року Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі. 23 червня 2022 р. рішенням Європейської Ради було рекомендовано надати Україні статус кандидата в члени ЄС, за умови виконання рекомендацій, виконання яких є необхідним для подальших кроків у процесі набуття членства в ЄС, що фактично означає додаткові зобов'язання для України, щодо адаптації законодавства.

Кабінет Міністрів України 28 лютого 2023 р. прийняв постанову № 189 «Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis EC)». [189]

Згідно результатів попереднього стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis EC) [77] було визначено, що 2739 актів права ЄС підлягають подальшій повній та/або частковій імплементації, попередньо було імплементовано 1624 актів права ЄС повністю. А також в розділі 24 Правосуддя, свобода та безпека вкотре зазначено про зобов'язання України, щодо удосконалення та врегулювання окремих положень законодавства, щодо боротьби з торгівлею людьми.

А саме, щодо передбаченого ККУ, як додаткове покарання, конфіскації майна, але застосування такого виду покарання не є обов'язковим. Відповідно до норм права ЄС компетентні органи мають право вилучати та конфісковувати знаряддя злочину та доходи від злочинів торгівлі людьми. А також, те що діючим кримінальним законодавством України не передбачено відповідальності юридичних осіб за протиправні діяння, пов'язані з торгівлею людьми. Крім цього, чинним законодавством України передбачена відповідальність за сексуальне насильство, сексуальну експлуатацію дітей та дитячу порнографію, але не передбачено визнання дитини потерпілою у разі її експлуатації у проституції або втягнення у неї, всупереч вимогам директиви 2011/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 2011 р. про боротьбу з сексуальним насильством, сексуальною експлуатацією дітей та дитячою порнографією, що замінює Рамкове рішення Ради 2004/68/JHA. [77]

Результатом вказаного аналізу імплементації актів права Європейського Союзу стало оновлення Національної програми нормативно-правового наближення українського законодавства до актів права ЄС [77].

Шлях України до євроінтеграції триває вже більше 20 років, результатом вдосконалення якого повинно бути не тільки формальна імплементація норм країн ЄС, але й вжиття дієвих та реальних заходів у сфері дотримання базових прав людини, інституційне закріплення в державній системі правоохоронних і

судових органів, в тому числі притягнення винних осіб до реальної відповідальності.

Водночас, імплементація найкращих практик боротьби з торгівлею людьми будь – яких інших країн повинна супроводжуватись попереднім аналізом міжнародного та зарубіжного досвіду, що повинно сприяти впровадженню кращих та можливих для використання в Україні способів боротьби з цим інтернаціональним злочином. Вивчення зарубіжного кримінального законодавства дозволяє виокремлення найкращих практик інших країн, та допомагає уникнути майбутніх помилок при застосуванні безпосередньо при впровадженні на національному рівні.

Окрім, вивчення досвіду інших країн для впровадження кращих практик потрібно розуміти місце кожної країни в системі обігу системи торгівлі людьми. Попри існуючий стереотип, що торгівля людьми відбувається лише в бідних країнах, кожна країна світу, не залежно від рівня розвитку економіки, залучена до системи торгівлі людьми, але з різними функціями. Функція держави у залученні до системи світової торгівлі людьми, прямо залежить від їх поточної спроможності боротися з торгівлею людьми в рамках їх діючого кримінального законодавства, розвиток та наявність законодавства про притягнення до відповідальності саме за торгівлю людьми, що впливає на надання їм міжнародної допомоги та їх економічне благополуччя в майбутньому.

Так, згідно з даними з даними USAID, які неодноразово були підтверджені Управлінням ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), умовно країни світу розділяють в цій сфері на три групи [170]:

1. «Країна-постачальник», з якої викрадають або вивозять людей для подальшої експлуатації в інших країнах. Зазвичай такі країни є економічно не розвиненими, можуть бути послаблені війнами, корупцією, природними катастрофами або кліматичними умовами. До таких країн належать Непал, Нігерія, Гватемала, країни Азії, Африки, Словенія, колишні радянські республіки.

2. «Транзитні країни» - країни, які служать проміжними пунктами переміщення потерпілих осіб до місця їх подальшої експлуатації. До таких країн зазвичай відносять Болгарію, Грузію, Молдова, Польща, Румунія, Словенія.

3. «Країна призначення» - це держави, в яких закінчується переміщення потерпілих від торгівлі людьми, де їх зрештою експлуатують. Зазвичай це економічно розвинені країни, у громадян яких є попит на різні форми експлуатації іноземців. До таких країн належать Японія, Ізраїль, Індія, більшість країн Західної Європи (Бельгія, Нідерланди, Німеччина) та Сполучені Штати.

Згідно даних USAID з початку 1990-х років Україна є країною джерела, транзиту та призначення торгівлі людьми. Чоловіки, жінки та діти стають жертвами торгівлі з метою примусової праці, жебракування, сексуальної та інших форм експлуатації. Основними країнами призначення жертв торгівлі українцями були Російська Федерація, Польща та Туреччина, а також внутрішня міграція в середині країни, яка має всі ознаки торгівлі людьми. Проблема загострилася після вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року [170].

24 червня 2024 року Державний департамент США презентував Звіт про торгівлю людьми у світі за 2024 рік [78]. У даному Звіті 188 країн світу класифікують до трьох категорій, які зазначаються як рівні щодо ситуації з торгівлею людьми відповідно до Протоколу про запобігання і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за це, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності [95].

До рівня 1 відносять країни, які повністю виконують мінімальні стандарти з викорінення торгівлі людьми, а саме: США, Німеччина, Естонія, Грузія, Польща та кілька десят інших країн [78].

Рівень 2 окремо вказують як список спостереження за країнами, тому що в цих країнах зростає кількість жертв, але уряди не роблять рішучих кроків для боротьби із цим злочином. До таких країн зокрема відносять – Сербію,

Мальту, Таджикистан, Італію, Угорщину, Швейцарію, Румунію, Ірак та інші [78].

Згідно даних Звіту 2024 року, Україна залишилась на рівні 2, де перебуває з 2014 року. Серед факторів, що заважають Україні побороти торгівлю людьми, відзначають корупцію та відсутність реальних вироків за торгівлю людьми, тобто фактично відсутність кримінальної відповідальності за цей злочин [78].

До Рівня 3, тобто до країн, які не виконують мінімальні стандарти з протидії торгівлі людьми й уряди яких не роблять значних кроків у цьому напрямку та в яких задокументована національна політика або практика торгівлі людьми, зокрема примусова праця в державних медичних установах або інших сферах, сексуальне рабство, а також використання або вербування дітей-солдатів віднесли Росію, Білорусь, Туркменістан, Афганістан, Іран, Венесуелу та інші. До категорії «окремі випадки» віднесли Гаїті, Лівію, Сомалі та Ємен, де відзначають масові порушення прав людини, та КНДР, Конго, Південний Судан, які не є учасниками протоколу ООН.

Третій рівень дотримання заходів щодо протидії торгівлі людьми означає, що з наступного фінансового року, тобто з 1 жовтня 2024 року для цих країн будуть певні обмеження на іноземну допомогу, а саме:

негуманітарну допомогу, яка не пов'язана із торгівлею;

призупинення фінансування участі державних службовців або працівників в освітніх і культурних програмах обміну;

відмова в наданні будь-яких позик або іншому використанні коштів американських банків для більшості цілей (за винятком гуманітарної, торговельної та певної допомоги, пов'язаної з розвитком) [78].

Таким чином, міжнародний досвід у сфері кримінального законодавства, що стосується боротьби з торгівлею людьми кожної країни, є не тільки ознакою такого рівня розвитку суспільства, в якому воля та свобода людини є одними з основних цінностей сучасного суспільства, а й підтвердженням того,

що держава здійснює всі необхідні заходи для забезпечення захисту цих свобод та притягнення винних осіб до відповідальності.

На існування надзвичайної проблеми, пов'язаної з торгівлею людьми, особливо жінками, вказало ОБСЄ на початку 1990-х років. В 1996 році Парламентська асамблея ОБСЄ акцентувала увагу на взаємозв'язку між об'ємами торгівлі людьми у світі, та зв'язку цього злочину з економічними проблемами перехідного періоду і зростанням організованої злочинності, що згодом під час Першого Всесвітнього конгресу проти комерційної сексуальної експлуатації дітей сприяло прийняттю Стокгольмської Декларації та Плану дій проти комерційної сексуальної експлуатації дітей 1996 р. [51] Протягом наступних років ОБСЄ під час Семінару з питань людського виміру в 1997 році та Наради з людського виміру в 1998 році визначили торгівлю людьми та насильство над жінками вкрай негативним явищем для розвитку жінок. В 1998 році Рада міністрів ОБСЄ визнає торгівлю людьми новою загрозою безпеки, що потребує негайного вирішення. Протягом наступних років усі країни визнали торгівлю людьми кримінальним злочином, з різними видами покарання за нього. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну та еміграція українських жінок з дітьми спричинило збільшення випадків торгівлі людьми, що в більшості європейських країн призвело до посилення кримінальної відповідальності за цей злочин.

З метою точного визначення складу кримінального правопорушення торгівлі людьми країн були проаналізовані норми кримінальних кодексів та найкращі практики багатьох країн, включаючи Нідерланди, Францію, Німеччину, Британію, США та інші.

Нідерланди є однією з європейських країн, яка повністю відповідає мінімальним стандартам ліквідації торгівлі людьми. З 1998 року у Нідерландах легалізовано надання комерційних сексуальних послуг, що дає професійним надавачам вказаних послуг доступ до соціальних гарантій. Водночас сутенерство, втягнення та сприяння проституції залишились незаконними.

Статтею 273f Кримінального Кодексу Королівства Нідерландів [78] криміналізовано торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації та з метою трудової експлуатації та передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 12 років або штрафу у розмірі до 87 000 євро за злочини, пов'язані з торгівлею людьми, де потерпілою особою є повнолітня людина, та позбавлення волі на строк до 15 років або штрафу у розмірі до 87 000 євро за злочини, де потерпілою особою є дитина. Передбачена відповідальність за торгівлю людьми є аналогічною за інші тяжкі злочини.

Статтею 273g Кримінального Кодексу Нідерландів в 2023 році була змінена кримінальна відповідальність за свідоме спонукання до злочину торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, з чотирьох років до шести років або штрафу. Додатково у 2023 році Уряд Нідерландів розробив поправки до Кримінального кодексу, спрямовані на розширення кримінальної відповідальності за отримання вигоди від злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми та інших зловживань у сфері праці [78].

Заходи, щодо викорінення торгівлі людьми у Франції також повністю відповідають мінімальним стандартам для ліквідації торгівлі людьми [78].

Стаття 225-4 Кримінального кодексу Французької Республіки передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми для сексуальних цілей і торгівлю людьми для використання в трудових цілях і передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк до семи років і штраф у розмірі до 150 000 євро за злочини, вчинені щодо повнолітньої жертви, а також до 10 років ув'язнення та штрафу у розмірі до 1,5 мільйона євро для тих, хто залучив дитину-жертву. Ці покарання є найбільш суворими на всій території Європейського Союзу щодо торгівлі людьми в сексуальних цілях і співмірні з іншими тяжкими злочинами. Водночас законодавством Франції передбачена відповідальність юридичних осіб за торгівлю людьми, так протягом 2016–2022 було притягнуто до відповідальності вісім юридичних осіб, які отримали середній штраф у розмірі 28 000 євро.

У Франції існує декілька органів державної влади відповідальних за протидію торгівлі людьми. Центральне управління з припинення торгівлі людьми (OCRTEH), є частиною Національного управління судової поліції, що розслідує справи про сексуальну торгівлю людьми та інші злочини, та має окремий кіберпідрозділ створений в 2023 році для онлайн спостереження за соціальними мережами та сайтами створеними для онлайн-вербування, а також аналіз даних, приділяючи особливу увагу дітям. Одночасно існує Центральне управління по боротьбі з нелегальною робочою силою та Центральне управління з припинення нелегальної міграції та зайнятості нелегальних мігрантів, які відповідають за справи про торгівлю людьми та інші злочини, пов'язані з нелегальною міграцією [78].

Торгівля людьми у формі втягнення у протиправну діяльність є найпоширенішою формою торгівлі людьми серед дорослих і дітей у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії [78]. Торгівля людьми була криміналізована в 2015 році у Англії та Уельсі, з одночасним впровадженням подібних законів в Шотландії та Північній Ірландії, щодо покарання за торгівлю людьми для сексуальних цілей у вигляді довічного ув'язнення, що відносить цей злочин до тяжких.

Усупереч міжнародному праву закони Англії, Уельсу та Північної Ірландії вимагали обов'язкову кваліфікуючу ознаку пересування жертви у складі «торгівлі людьми». Однак додатково було криміналізовано «рабство та підневільне становище, а також примусову або обов'язкову працю» в інших положеннях законодавства, які можна було використовувати для кримінального переслідування злочинів торгівлі людьми, які не передбачали пересування жертв. Шотландія, навпаки, не вимагала переміщення потерпілої особи для кваліфікації торгівлі людьми [78].

Кримінальним кодексом Федеративної Республіки Німеччини [78] передбачені статті 232, 232(a), 232(b), 233 і 233(a), якими визначена відповідальність за торгівлю людьми з метою сексуальної та трудової експлуатації, за яку передбачена санкція у вигляді позбавлення волі на строк

від шести місяців до 10 років, що є спів мірним з покаранням за інші тяжкі злочини. Водночас кримінальний закон Німеччини не вимагає доказів застосування сили чи примусу для переслідування підозрюваних у секс-торгівлі, якщо потерпілими є особи молодші 21 року.

Законодавством Королівства Швеції [78] в розділі 4 Кримінального кодексу визначена торгівля людьми як тяжкий злочин, включаючи різні форми його різні форми. Розділом 1а глави 4 Кримінального кодексу передбачена відповідальність за торгівлю людьми для сексуальних цілей і торгівлю людьми для використання в трудових цілях, за що передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до 10 років. Главою 4 Розділу 1b передбачена відповідальність за злочин «експлуатації людини», який включає в себе експлуатацію осіб для праці або жебракування, за що передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до чотирьох років. Окремо статтею 9 глави 6 КК Швеції криміналізована купівля сексуальних актів у комерційних цілях у дитини та передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до чотирьох років.

Для визначення правильної кваліфікації злочинів, що мають ознаки експлуатації та торгівлі людьми в прокуратурі Швеції є спеціалізовані прокурори, які окрім справ про торгівлю людьми, працюють зі справами, щодо організованої або транскордонної злочинності, а також аналітики та бухгалтери які проводять фінансові розслідування справ про торгівлю людьми. Для розслідування злочину прокуратура Швеції призначає по одному прокурору в кожному регіоні для роботи зі справами про торгівлю людьми та прокурора для координації навчання з питань торгівлі людьми та співпраці між прокурорами по всій країні. Крім того, Центр розвитку прокуратури розробив рекомендації щодо методів розслідування та розуміння законів про торгівлю людьми та експлуатацію людей. Міграційне агентство Швеції (SMA) опублікувало нові рекомендації з індикаторами торгівлі людьми для перевірки потенційних жертв. Крім того, уряд створив п'ять регіональних центрів боротьби зі злочинністю, пов'язаною з роботою, включно з торгівлею людьми

на робочому місці, які слугували центрами для співпраці державних установ у проведенні спільних перевірок робочих місць та інших заходів, що сприяло виявленню та притягненню винних осіб до відповідальності [78].

Швейцарська Конфедерація є однією з європейських країн [78], яка не повністю відповідає мінімальним стандартам для викорінення торгівлі людьми, але докладає значних зусиль для цього, згідно Звіту про торгівлю людьми за 2024 року. Статтею 182 Кримінального кодексу Швейцарії передбачена кримінальна відповідальність за торгівлю людьми з метою сексуальної та трудової експлуатації і передбачено покарання у вигляді довічного ув'язнення та/або штрафу. У випадку, якщо потерпілою є неповнолітня особа, покарання включає тюремне ув'язнення на строк не менше одного року за злочини, і аналогічне покарання передбачено, у випадках, якщо торговець діяв з метою отримання комерційної вигоди.

Усупереч визначенню торгівлі людьми згідно з міжнародним правом, стаття 182 КК Швейцарії не включає демонстрацію сили, шахрайство чи примус як істотний елемент складу кримінального правопорушення. Водночас відсутнє визначення трудової експлуатації за статтею 182 КК Швейцарії, що не тільки ускладнює розслідування та кримінальне переслідування торгівлі людьми, але обмежує збір даних, необхідних для запобігання даного злочину [78].

Королівство Норвегія, як і Швейцарія, перебуває в другій групі, щодо протидії торгівлі людьми, але має закріплену в статтях 257 і 258 Кримінального кодексу відповідальність за торгівлю людьми для сексуальних і трудових цілей, за що передбачена відповідальність у вигляді покарання до шести років позбавлення волі за злочини щодо повнолітніх потерпілих і до десяти років позбавлення волі за цей злочин, пов'язаний з дітьми. Додатково координаційний відділ для жертв торгівлі людьми (КОМ) Норвегії у співпраці з іншими зацікавленими сторонами розробив національні рекомендації щодо ідентифікації жертв торгівлі людьми та направлення їх для надання допомоги. Однак до проблемних питань кваліфікації відносять ототожнення торгівлі

людьми з іншим злочином, таким як «звідництво», за що передбачено більш м'яке покарання. Окрім цього, статтею 62а Закону про кримінальне судочинство Норвегії прокурори можуть пом'якшити або зняти покарання у справах, пов'язаних із більш тяжкими злочинами, що призводить до непослідовного застосовування положень норвезького кримінального кодексу про незастосування покарання, а в деяких випадках карали потерпілих за протиправні дії, вчинені як прямий результат торгівлі людьми [78].

Болгарія залишається однією з основних країн-джерел торгівлі людьми в ЄС. У статтях 159а-159d Кримінального кодексу Республіки Болгарії [78] передбачена кримінальна відповідальність за торгівлю людьми для сексуальних та трудових цілей, санкція за яку передбачена у вигляді позбавлення волі на строк від двох до восьми років і штраф за злочини, вчинені за участю дорослих жертв, і позбавлення волі на строк від трьох до 10 років і штраф за злочини, вчинені за участю дітей, що вказує на те, що такий злочин відносять до тяжких злочинів.

Водночас наявність мінімального терміну покарання в розмірі 2 років за торгівлю людьми приводили до отримання умовних термінів торгівцями людьми, у зв'язку з чим загальні рекомендації до законодавців Болгарії були про збільшення мінімального терміну до трьох років. Водночас в країні існує загально прийнята практика про укладення угод про визнання вини з торговцями людьми, і тому суди затверджували їх як економічно ефективну альтернативу повному судовому розгляду. В 2023 році Суддя окружного суду Болгарії звернувся до Конституційного суду з проханням заборонити практику укладання угод про визнання вини для торговців людьми під час досудового розслідування, яке не залучало жертв, оскільки вони були залучені до кримінального провадження лише після досудової фази, стверджуючи, що це не конституційно та позбавили потерпілих права на захист. Але Конституційний суд відхилив справу, стверджуючи, що лише парламент має право дозволяти або забороняти угоди про визнання вини на певних етапах кримінального провадження. Одночасно широко була застосована практика

конфіскації фінансових активів засуджених за торгівлю людьми, які не зважаючи на відсутність офіційного законодавчого регулювання, передавались як компенсація або додаткові послуги потерпілим особам. Так, державні установи Болгарії через недержавні (громадські) організації передавали конфісковані речі притулкам і спеціалізованим сервісним центрам, які безпосередньо допомагали жертвам торгівлі людьми. Водночас чинним законодавством передбачено право потерпілих від цього злочину на матеріальну компенсацію лише після завершення кримінального провадження [78].

У 2023 році в Болгарії було створено міжвідомчий підрозділ з питань протидії торгівлі людьми, незаконним обігом наркотиків та незаконному перевезенню мігрантів для моніторингу та супроводу досудових розслідувань, збору та аналізу інформації щодо організованих злочинних груп та осіб, причетних до зазначених злочинів, та при Міністерстві юстиції Болгарії було відновлено Раду з кримінології, яка об'єднує прокурорів, ГДБОП, суддів Касаційного суду Верховного Суду та науковців для аналізу кримінальних справ, у тому числі щодо торгівлі людьми, та пропонування заходів для підвищення ефективності розслідувань та притягнення до відповідальності. Додатково у 2023 році уряд ухвалив зміни до Кримінального кодексу, згідно з якими досудове провадження щодо злочинів, у тому числі торгівлі людьми, щодо неповнолітніх правопорушників повинні здійснювати спеціальні слідчі органи та прокуратури, які спеціалізуються на правах дитини [78].

Кримінальне законодавство Республіки Польщі [78], зазнало суттєвих змін у жовтні 2023 року, після напливу біженців з України, та збільшення випадків торгівлі людьми, в тому числі українцями на території їх країни. Так, була змінена стаття 189а Кримінального кодексу Польщі, якою передбачили кримінальну відповідальність за торгівлю людьми з метою сексуальної та трудової експлуатації, у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до двадцяти років. Стаття 189а замінила попередню статтю 253 Кримінального кодексу, якою було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на

строк від трьох до п'ятнадцяти років. Крім того, статтею 203 передбачили кримінальну відповідальність за схиляння дорослої особи до «проституції» шляхом застосування сили, шахрайства чи примусу, за що загрожує покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'ятнадцяти років. Стаття 204.3 передбачає кримінальну відповідальність за схиляння дитини до «проституції» та передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від одного до десяти років. Але водночас, в Кримінальному кодексі немає чіткого визначення того, що є примусовою працею, що сприяє недостатньому виявленню правоохоронними органами торгівлі людьми. Додатково кримінальним законодавством передбачено відшкодування потерпілим від торгівлі людьми. З метою координації зусиль з виявлення та притягнення до відповідальності було створено міжміністерський орган по боротьбі з торгівлею людьми. В Національній поліції Республіки Польщі є відділ боротьби з торгівлею людьми, а також є 16 регіональних управлінь, які розслідують торгівлю людьми, дитячу порнографію та сексуальне насильство над дітьми. Центральне бюро розслідувань утримує координатора з питань боротьби з торгівлею людьми у своєму головному офісі та в кожному з 17 регіональних відділень, а Прикордонна служба (SG) керує спеціалізованою центральною групою та має дев'ять регіональних координаторів з питань боротьби з торгівлею людьми. Аналогічні посади експертів з питань торгівлі людьми представлені і в органах прокуратури Республіки Польщі. У травні 2023 року Прикордонна служба (SG) створила спеціальний підрозділ для аналізу онлайн-злочинної діяльності, зокрема торгівлі людьми, і налагодила співпрацю з іноземними компаніями банківських переказів для збору доказів і аналізу незаконних фінансових потоків [78].

Кримінальні кодекси Латвії, Литви та Естонії передбачають відповідальність за торгівлю людьми без концептуальних відмінностей щодо визначення торгівлі людьми відносно інших розглянутих країн але після повномасштабного вторгнення на територію України та збільшення випадків вчинення таких злочинів були посилені відповідальність за торгівлю людьми.

Литовська та Естонська Республіки є країнами, які повністю виконують мінімальні стандарти боротьби з торгівлею людьми.

Так, Уряд Литовської Республіки [78] в 2023 році посилив відповідальність за торгівлю людьми з метою трудової та сексуальної експлуатації в статтях 147 і 157 Кримінального кодексу, санкціями яких передбачено покарання від двох до дванадцяти років позбавлення волі, що відносить цей злочин до категорії тяжких.

Естонська Республіка [78] в статті 133 Кримінального кодексу (торгівля людьми) передбачила відповідальність за введення особи в ситуацію експлуатації за допомогою сили, шахрайства чи примусу та передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від одного до семи років за злочини, вчинені щодо повнолітньої жертви, і позбавлення волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років для тих злочинів, що стосуються дитини-жертви. Статтею 133-1 Кримінального кодексу Естонії під назвою «підтримка торгівлі людьми» окремо визначена відповідальність за перевезення, доставку, супровід, прийняття, приховування або розміщення особи в ситуації експлуатації за допомогою сили, шахрайства чи примусу, і передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років у випадку якщо потерпіла особа повнолітня, та позбавлення волі на строк від двох до десяти років для злочинів за участю дитини. Статтею 175 Кримінального кодексу Естонії (торгівля людьми з метою використання неповнолітніх) передбачена кримінальна відповідальність за спонукання дитини до злочину, жебрацтво, «проституцію» або виробництво порнографії без демонстрації сили, шляхом шахрайства чи примусу і передбачає покарання у вигляді двох до десяти років позбавлення волі. Органи влади Естонії найчастіше використовують Розділ 175 для судового переслідування у справах про дитячу порнографію, які не містять елементів комерційного сексу.

Латвійська Республіка [78] не повною мірою виконує мінімальні зобов'язання, щодо боротьби з торгівлею людьми. Статтями 154-1 і 154-2 Кримінального кодексу Латвії передбачена відповідальність за торгівлю

людьми для сексуальних та трудових цілей, санкція за які становить позбавлення волі на строк до восьми років за злочини, пов'язані з повнолітніми жертвами, і від трьох до дванадцяти років за злочини, пов'язані з дітьми. Водночас статтею 164 передбачена відповідальність за використання уразливості або обману для залучення осіб до комерційного сексу та за передачу осіб з метою сексуальної експлуатації, тобто фактично це криміналізація отримання вигоди від «проституції» інших осіб (стаття 165 КК Латвії), за що загрожує покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років, громадські роботи або штраф. Таким чином, правоохоронні органи Латвії в більшості випадках проводять розслідування та пред'являють обвинувачення підозрюванім у торгівлі людьми за ці злочини, а не за торгівлю людьми, яка вимагає більш ретельного доказування.

У Республіці Молдові в статтях 165 і 206 Кримінального кодексу аналогічно до сусідніх країн передбачена кримінальну відповідальність за торгівлю людьми з метою сексуальної та трудової експлуатації. Закон передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести до дванадцяти років за злочини, пов'язані з торгівлею людьми, за участю повнолітньої жертви, та від десяти до дванадцяти років за злочини, вчинені за участю дитини. Одночасно статтею 168 Кримінального кодексу Молдови криміналізована примусова праця, за що передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років [78].

У 2024 році Росія та Білорусь, поряд із Північною Кореєю, Туркменістаном та Сирією, опинилися у списку 13 держав, чия влада фінансує торгівлю людьми, згідно щорічного Звіту про торгівлю людьми за 2024 рік [78].

Досвід Республіки Білорусь є унікальним [78], тому як всупереч Мінімальним стандартам TVPA з ліквідації торгівлі людьми та Протоколу ООН про торгівлю людьми, якими закликають активно боротися з торгівлею людьми, уряд Білорусії є частиною проблеми, безпосередньо примушуючи своїх громадян чи інших осіб до секс-торгівлі чи примусової праці, тому

фактично держава виступає спонсором цього злочину. В статті 181 Кримінального Кодексу Білорусії передбачена відповідальність за торгівлю людьми для сексуальних та трудових цілей, з покаранням у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років і конфіскацію майна за злочини, вчинені за участю дорослих жертв, і від семи до 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна за злочини, вчинені за участю дітей. Але водночас міжнародні експерти, відзначають, що починаючи з травня 2021 по 2023 рік, уряд Білорусії організував і продовжував активно підтримувати міграційну кризу вздовж своїх кордонів з Латвією, Литвою та Польщею, що значно підвищило уразливість цих мігрантів до торгівлі людьми, а в деяких випадках влада змушувала мігрантів намагатися нелегально перетинати кордон, що було зафіксовано державними органами Польщі та Литви. Додатково органи влади або не погоджували, або відкладали дозвіл на запити УВКБ ООН щодо надання допомоги мігрантам у Білорусії. Одночасно відзначають примусову працю громадян Білорусії в «трудотерапевтичних центрах». Існує загальнодержавна практика суботників або днів добровільної служби. В якості альтернативної форми участі учасники можуть спрямувати частину односторонньої зарплати на державні проекти, анонсовані владою напередодні суботника але у випадку відмови від участі їх штрафували або не сплачували компенсацію [78].

З початку повномасштабного вторгнення у 2022 році було переміщено понад 2400 дітей з України до Білорусії. Органи влади піддали цих дітей «перевихованню», військовій підготовці та медичним процедурам, на які невідомо, чи дали батьки чи опікуни згоду, що робить цих дітей уразливими до торгівлі людьми [78].

Унікальним та цікавим для України може бути досвід Сполучених Штатів Америки у притягнення до відповідальності за торгівлю людьми [78].

Законодавством США передбачена екстериторіальна юрисдикцію щодо злочинів торгівлі людьми, якщо обвинувачений (фізична чи юридична особа) є громадянином США, має постійне законне проживання на території США

або перебуває в Сполучених Штатах, незалежно від громадянства потерпілої особи.

В розділі 18 Кодексу США криміналізована торгівля людьми для сексуальних цілей і праці, передбачено покарання, аж до довічного позбавлення волі. Додатково законодавством США заборонено змову, спробу порушити законодавчі положення, перешкоджання виконанню законів та свідоме отримання фінансової вигоди чи отримання будь-якої цінності від участі в підприємстві, яке займається такими діями, використання шахрайства для вербування, спонукання чи найму працівників за кордоном для прибуття до Сполучених Штатів для роботи, або для найму працівників для роботи за державним контрактом США, що виконується за межами Сполучених Штатів, на території США або на військових об'єктах за межами Сполучених Штатів. Додатково федеральним законом США «Про біле рабство» передбачена відповідальність за незаконне переміщення осіб через кордон штату або країни з метою залучення до проституції або інших сексуальних правопорушень, незалежно від згоди жертви, за що передбачена відповідальність у вигляді 10 років позбавлення волі, що свідчить про співрозмірність його тяжкості з відповідним кримінальним правопорушенням, передбаченим КК України [78].

У країнах Східної Азії, як правило, відсутні закони, які повністю криміналізують торгівлю людьми [78].

Вартий уваги досвід кримінальної відповідальності в найбільш розвинених країнах Східної Азії та Тихого океану.

Законами Гонконгу [78] не передбачена окрема заборона всіх форм такого злочину але є різні положення законів, що стосуються «проституції», імміграції, працевлаштування та фізичного насильства, щоб переслідувати злочини, пов'язані з торгівлею людьми. Не зважаючи на міжнародно-правове визначення поняття, розділ 129 Указу про злочини передбачає кримінальну відповідальність за «торгівлю людьми до або з Гонконгу» та вимагає транснаціонального переміщення потерпілого, але не вимагає застосування сили, шахрайства чи примусу, за що передбачено покарання до 10 років

позбавлення волі. Окремою статтею 130 криміналізовано переховування, контроль або керівництво особою з метою «проституції» та передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 14 років. Статтею 131 встановлено кримінальну відповідальність за схиляння особи до комерційних сексуальних дій і передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років. Окремою статтею 137 встановлена відповідальність за життя за рахунок комерційних сексуальних актів інших осіб і передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років [78].

Кримінальний кодекс Китайської Народної Республіки [78] у статті 240 криміналізував «викрадення та продаж жінок чи дітей», що включає викрадення шляхом обману, викрадення, купівлю, продаж, відправлення, отримання та передачу з метою продажу, але кваліфікація такого правопорушення не пов'язується з експлуатацією, що суперечить міжнародному праву. Строк покарання за статтею 240 передбачено від п'яти до десяти років, а також штраф за викрадення та продаж жінок та дітей. У випадку примусу потерпілих до «проституції», покарання може збільшуватись від 10 років до довічного позбавлення волі, штрафів та конфіскації майна.

Статтею 241 Кримінального закону КНР криміналізовано купівлю викрадених жінок чи дітей з максимальним покарання у вигляді трьох років позбавлення волі, короткострокового затримання або контрольованого звільнення.

У цій статті також немає кваліфікуючої ознаки «експлуатація викрадених» але у разі примусу до сексуальних відносин такі дії додатково кваліфікуються відповідно до положень Кримінального кодексу як зґвалтування.

Криміналізовано (статтею 358) примусову проституцію з покаранням від п'яти до десяти років позбавлення волі, але якщо правопорушення вчиняється відносно дитини віком до 14 років, передбачено покарання від 10 років до довічного позбавлення волі із штрафом або конфіскацією майна. Приховування проституції або залучення інших до проституції передбачено

статтею 359 Кримінального кодексу, якою передбачене покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі та штрафу. Якщо правопорушення вчиняється відносно дівчинки віком до 14 років, такі дії караються позбавленням волі від п'яти років та штрафом. Характерною рисою є те, що відповідальність за сексуальну експлуатацію передбачена лише за злочини щодо жінок та дівчат.

Водночас щодо трудової експлуатації згідно зі статтею 244 відсутні гендерні відмінності за примус людини «до роботи шляхом насильства, погрози чи обмеження особистої свободи» та вербування, перевезення, або іншим чином сприяння примусу інших до праці. Покарання за такі передбачено від трьох до десяти років позбавлення волі та штраф [78].

Уряд Австралії повністю відповідає мінімальним стандартам для ліквідації торгівлі людьми, що є взірцем серед країн Океанії [78]. Розділом 270 Кримінального кодексу Співдружності, криміналізовано такі злочини, як «рабство», «підневільне становище» та «примусова праця», що може не передбачати переміщення жертви. Покарання за такі передбачено до 25 років позбавлення волі за «рабство», до 15 років позбавлення волі за «підневільне становище» та до дев'яти років за «примусову працю».

Водночас 271 розділом Кримінального кодексу Співдружності передбачена кримінальна відповідальність за торгівлю людьми для сексуальних цілей, і всупереч міжнародному праву, вимагає переміщення потерпілої особи. За вказаний злочин передбачено покарання до 12 років позбавлення волі за злочини за участю дорослої жертви та до 25 років позбавлення волі за злочини за участю дитини [78].

У Сінгапурі, як у найбільш розвиненій країні Південно-Східної Азії [78] Законом про запобігання торгівлі людьми (РНТА) від 2014 року криміналізовано торгівлю людьми для сексуальних та трудових цілей, а також передбачено покарання до 10 років позбавлення волі та штрафи до 100 000 сінгапурських доларів (SGD) (близько \$76000). Окрім цього, стаття 140 Жіночої хартії криміналізувала «примусову проституцію», що включає затримання або фізичне насильство, а стаття 141 передбачає відповідальність

за переміщення жінок і дівчат для «торгівлі», але не визначає цього терміну. Покарання за ці злочини становлять сім років позбавлення волі та штраф у розмірі до 100 000 сингапурських доларів. Водночас існуюче законодавство дозволяє притягувати винних у трудовій експлуатації до відповідальності за трудове правопорушення відповідно до Закону про найм іноземної робочої сили (EFMA) або Закону про зайнятість, який передбачає менш суворі покарання, ніж закон про боротьбу з торгівлею людьми.

В Королівстві Таїланд, як в одній з найбільших країн Південно-Східної Азії [78], розділом 6 Закону про боротьбу з торгівлею людьми 2008 року передбачена кримінальна відповідальність за торгівлю людьми для сексуальних цілей, а також передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від чотирьох до дванадцяти років і штраф від 11 650 до 34 950 доларів США (станом на 2024 рік) за злочини щодо повнолітньої особи, і від шести до двадцяти років позбавлення волі та штраф від 17 480 до 58 260 доларів США (станом на 2024 рік) за злочини щодо малолітніх. У 2019 році цей Закон був доповнений розділом 6/1 щодо примусової праці або послуг, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до чотирьох років і штраф від 1460 до 11 650 доларів США (станом на 2024 рік) за кожну потерпілу. Отже, за законодавством Королівства Таїланд примусова праця або примусові послуги караються менш суворо, ніж торгівля людьми.

Таким чином кримінальне законодавство більшості розвинених країн передбачає відповідальність за торгівлю людьми і відносить цей злочин до категорії тяжких.

21 серпня 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» № 3909-IX (далі за текстом – Закон № 3909) [192]. Римський Статут набрав чинності в Україні 01.01.2025 року, поправки до нього з 25.10.2024 року одночасно з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального

кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». Згідно з Законом № 3909 відповідно до пункту 3 статті 12 Римського статуту визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду (далі за текстом – МКС) щодо злочинів, передбачених статтями 6 (геноцид), 7 (злочини проти людяності), 8 (воєнні злочини) Римського статуту починається з 21 листопада 2013 року, а щодо злочину, передбаченого статтею 8bis (злочин агресії) Римського статуту, починається з 17 липня 2018 року. Водночас згідно з Законом № 3909 та статті 124 Римського статуту протягом семи років після набрання Римським статутом чинності для України вона не визнає юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, зазначених у статті 8 (воєнні злочини), коли, ймовірно, злочин було вчинено її громадянами [192]. Римським статутом визначається не тільки юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо злочинів геноциду, злочинів проти людяності (яке включає в себе злочини оборнення в рабство, сексуальне рабство, примушення до проституції), воєнних злочинів, а також відповідне ґрунтовне визначення цих злочинів, їх тлумачення, процедури їх розслідування та здійснення міжнародного правосуддя. Згідно п.п. с, п.2, ст. 7 Статуту оборнення в рабство означає здійснення щодо особи будь-якого або всіх повноважень, притаманних праву власності, і включає здійснення таких повноважень у ході торгівлі людьми, зокрема жінками та дітьми [197].

Згідно Висновку Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 (справа про Римський статут) [43], у якому зазначено, що, на відміну від міжнародних судових органів, передбачених частиною четвертою статті 55 Конституції України, які за своєю природою є допоміжними засобами захисту прав і свобод людини і громадянина, Міжнародний кримінальний суд доповнює систему національної юрисдикції. Водночас, за змістом статті 125 Конституції України [105], надзвичайними і особливими судами є, по-перше, не міжнародні, а національні суди, по-друге, суди, створені для підміни звичайних судів, які належним чином не дотримують

встановлених законом процедур. Згідно з принципами прийнятності та компліментарності, відображеними у статті 17 Статуту, у разі задіяння національної юрисдикції щодо осіб, винних у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів, Міжнародний кримінальний суд не здійснюватиме щодо них власної юрисдикції, отже, і питання про передачу їх Міжнародному кримінальному суду не виникатиме. Вказане рішення Конституційного суду відповідало вимогам того часу.

Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII від 02.06.2016 року [185] були внесені зміни щодо МКС до статті 124 Конституції України, а саме стосовно того, що Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутотом Міжнародного кримінального суду.

У пункті 1 статті 5 Статуту МКС визначено, що юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства, а саме: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії.

Для кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, в частині сексуальної експлуатації, яку зазначають як сексуальне рабство та викрадення, поневолення людини, необхідно враховувати прецеденти притягнення до відповідальності за ці злочини, як, наприклад, у рішенні від 22 лютого 2001 року Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року у справі «Прокурор проти Драголюб Кунараца, Радомира Ковача и Зорана Вуковича» (The Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač and Zoran Vuković) [150], де обвинувачених визнали винними в тому числі у сексуальній експлуатації мусульманських жінок через їх етнічну приналежність.

Згідно норм міжнародного права примушення до надання сексуальних послуг може бути визнано міжнародним злочином, якщо цивільна особа займається проституцією проти своєї волі, під впливом насильства, обману або

інших способів тиску на волю людини. У цьому контексті важливим є рішення у справі «Прокурор проти Жермена Катанги» від 07 березня 2014 року [150]. Зазначена справа є важливою для судової практики, оскільки це була одна з перших справ, у якій були висунуті обвинувачення у зґвалтуваннях та сексуальному рабстві як злочинах проти людяності (згідно ст. 7 (1) Римського Статуту, та воєнних злочинах (згідно ст. 8(2)(e)(vi) Статуту).

Отже, сексуальне рабство може бути злочином проти людяності та воєнним злочином, згідно з нормами Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Статут) за наявності відповідних ознак суб’єктивної та об’єктивної сторін.

Для того, щоб визнати сексуальне рабство злочином проти людяності відповідно до статті 7(1)(g) Статуту, необхідно довести наступне [150]:

- ✓ об’єктивну сторону злочину – ця поведінка була частиною широкомасштабного чи систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення;

- ✓ суб’єктивну сторону злочину – умисел винної особи, а також усвідомлення наявності збройного конфлікту і того, що його діяння були частиною цього нападу, спрямованого проти цивільного населення.

Водночас, для того, щоб визнати сексуальне рабство воєнним злочином, відповідно до статті 8(2)(e)(vi) Статуту, треба довести:

- ✓ об’єктивну сторону злочину – дія мала місце в контексті збройного конфлікту, неміжнародного характеру та була пов’язана з ним;

- ✓ суб’єктивну сторону злочину – усвідомлення порушником фактичних обставини, які визначили наявність збройного конфлікту, а також умисел на вчинення таких дій. Водночас винна особа повинна знати, що дії, які вона вчиняє, є частиною широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення.

Важливим для настання відповідальності за сексуальне рабство є наявність доказів свідомого діяння виконавця, тобто усвідомлення обернення

в рабство саме цивільного населення, що є обов'язковою ознакою злочину проти людяності.

Станом на 16 травня 2024 року відповідно до даних Офісу Генерального прокурора, зареєстровано понад 130 тис. злочинів агресії та воєнних злочинів. Статтею 438 КК України [120] передбачена, в тому числі відповідальність за вигнання цивільного населення для примусових робіт, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війн, таких як рабство в будь-якій формі.

Міжнародне законодавство забороняє обернення в рабство як злочин проти людяності, яке згідно Статуту МКС визначено як «здійснення щодо особи будь-якого або всіх повноважень, притаманних праву власності, і включає здійснення таких повноважень у ході торгівлі людьми, зокрема жінками та дітьми» [150]. За загальним правилом право власності включає в себе володіння, користування, розпорядження товаром.

В українському законодавстві немає визначення злочину «обернення в рабство». Але визначення «торгівлі людьми ...з метою експлуатації» згідно ст. 149 КК України охоплює значну частину діянь, заборонених злочином проти людяності «обернення в рабство». Згідно пункту 1 примітки до ст. 149 КК України експлуатація людини включає, зокрема, «примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу» [151, с. 444]. Однак, п. 5 ч. 1 ст. 442-1 КК України [120] передбачена відповідальність за злочини проти людяності, а саме за обернення в рабство або торгівлю людьми у межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

Отже у ст. 442-1 КК України [120] інтегровано склад кримінального правопорушення обернення в рабство як злочину проти людяності, передбаченого міжнародним законодавством, до сучасного закону про кримінальну відповідальність. До його об'єктивних ознак належить здійснення щодо особи або осіб будь-якої або всіх притаманних праву власності правомочностей, а саме купівлі, продажу, позики або обміну

потерпілої особи, в тому числі застосувати до неї позбавлення волі. Тобто фізична особа у такому випадку стає власністю злочинця. У той же час обертання в рабство може бути і не пов'язане з комерційною угодою, а може бути результатом позбавлення потерпілого волі, примусу до праці, або особа позбавлена можливості покинути місце поневолення [3].

До суб'єктивних ознак позбавлення волі належить сприйняття потерпілим свого становища та його наслідків. Згода чи не згода потерпілої особи не є елементом складу даного злочину [152, с.215].

Щодо суб'єктивної сторони, то дії повинні бути вчинені з умислом щодо дій властивих праву власності. Водночас умисне тримання потерпілих під постійним контролем не є вимогою для кваліфікації злочину обертання в рабство [60, с. 210-217].

Отже, українське законодавство поступово адаптується до рішень МКС, що сприятиме відмежуванню торгівлі людьми та воєнних злочинів. У той же час практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) вже стала частиною українського законодавства та потребує вивчення в контексті кримінальної відповідальності за торгівлю людьми.

Згідно зі ст. 9 Конституції України Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (Європейська конвенція з прав людини), яка ратифікована Україною 17 липня 1997 р., а також додаткові протоколи до неї підлягають застосуванню в Україні як частина її національного законодавства [105]. Вона має вищу юридичну силу по відношенню до всіх актів національного законодавства, за винятком Конституції України.

У Конвенції з прав людини [98] відсутня пряма заборона торгівлі людьми, проте у ст. 4 Загальної декларації прав людини 1948 року [72] зазначено, що ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах. Прийняття резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і

покарання за неї [95], що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, та Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [104] свідчить про зростаюче міжнародне визнання цього явища та необхідність боротьби з ним.

Статтею 46 Конвенції передбачено, що держави-учасниці зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду у будь-яких справах в яких вони є сторонами. Відповідне міжнародне зобов'язання відображено у ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Таким чином, безумовно обов'язковими для виконання є лише ті рішення ЄСПЛ, які ухвалені у конкретній справі відносно певної країни.

Водночас, гарантування прав, передбачених Конвенцією, неможливе без використання тлумачення Конвенції, що надається ЄСПЛ у конкретних справах. При тлумаченні статті 4 Конвенції слід враховувати, що Конвенція є інструментом, який формується та тлумачиться з урахуванням сучасних умов, але при цьому потрібно дотримуватись вимог стандартів захисту прав людини, що є визначальними при встановленні порушень основних цінностей демократичних суспільств. Так, відповідно до ч. 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [184].

Згідно зі ст. 90 КПК України, рішення національного суду або міжнародної установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів [124].

Серед українських науковців існує дискусія щодо обов'язковості практики ЄСПЛ для національних судів. Деякі вчені підтримують обов'язковий характер такої практики, інші ж вказують на суперечності в

національному законодавстві, що заважають її безсумнівній обов'язковості. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» регулює цю практику, але викликає певні колізії та прогалини. Наприклад, виникає питання чи стосується цей Закон лише рішень проти України або всієї практики ЄСПЛ.

Частина вчених вказують на те, що він хоча і використовує поняття «практика ЄСПЛ», але фактично не містить положень, які прямо забороняють застосовувати рішення чи ухвали ЄСПЛ, постановлені щодо інших країн [17].

О. І. Соболю, Р. С. Южек, Г. В. Юровська, як і більшість науковців підтримують обов'язковість рішень ЄСПЛ, оскільки їх використання як джерела права є необхідним етапом для адаптації системи правосуддя України до законодавства ЄС, зокрема прийняття нормативних актів, які базуються на практиках та нормах права ЄС. На їх думку, правова система України повинна вивчати та враховувати у своїй практиці рішення ЄСПЛ, які є дієвим інструментом гарантування захисту прав, свобод та законних інтересів особи, сприяють вдосконаленню актів кримінального процесуального правозастосування [29, с. 27-31].

У справі «Ранцев проти Кіпру та Росії» № 25965/04 від 07 січня 2010 року Європейський суд з прав людини визнав, що обидві держави порушили свої зобов'язання за Європейською конвенцією з прав людини. Кіпр не створив належну правову та адміністративну базу для боротьби з торгівлею людьми та не захистив доньку заявника торгівлі людьми, незважаючи на явні ознаки, що вона могла бути жертвою. Росія, зі свого боку, не провела належне розслідування обставин її вербування та смерті, та не вжила заходів для виявлення осіб, причетних до її вербування. Суд також визнав, що Кіпр порушив статтю 2 (право на життя), оскільки не забезпечив ефективне розслідування смерті жінки [211].

У справі «В.Ф. проти Франції» (№ 7196/10 від 29 листопада 2011 року) заявниця, яка мала бути депортована до Нігерії, стверджувала, що її депортація наражала її на ризик повернення до мережі проституції та репресій,

а нігерійська влада не змогла б її захистити. Але Суд визнав її скаргу неприйнятною, оскільки не було достатньо доказів того, що влада знала або повинна була знати про її статус жертви торгівлі людьми. Суд також відзначив, що, хоча нігерійське законодавство не повністю ефективне в боротьбі з проституцією, досягнуто значного прогресу, і заявниця могла б отримати допомогу після повернення [203].

У справі «М. та інші проти Італії та Болгарії» (№ 40020/03 від 31.07.2012 року), заявники, роми за національністю з Болгарії, скаржилися на те, що після прибуття до Італії їхню доньку утримували погрожуючи зброєю, змушували працювати, красти та піддавали сексуальному насильству з боку ромської сім'ї. Вони також стверджували, що італійська влада не провела належного розслідування цих подій. Суд відхилив скарги за статтею 4 (заборона рабства та примусової праці) як необґрунтовані, оскільки не було достатніх доказів торгівлі людьми. Проте суд визнав, що італійські органи влади не провели ефективного розслідування випадків побиття та зґвалтування неповнолітньої, що є порушенням статті 3 (заборона нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження) [210].

У справі «F.A. проти Сполученого Королівства» (№ 20658/11 від 10.09.2013 року) заявниця з Гани стверджувала, що її продали до Великобританії та примушували до проституції. Вона побоювалася, що депортація до Гани поставить її під загрозу знову потрапити до рук тих самих або нових торговців людьми. Вона також заявляла, що, оскільки вона заразилася ВІЛ у Великобританії внаслідок торгівлі людьми, держава зобов'язана дозволити їй залишитися для отримання необхідного медичного лікування. Суд відхилив її скарги за статтями 3 і 4 як неприйнятні, оскільки її скарга не відповідала критеріям прийнятності, через не вичерпання заявником можливостей захисту на національному рівні [198].

Справа «Л.Є. проти Греції» (№ 71545/12, 21 січня 2016 р.) стосувалася громадянки Нігерії, яка стала жертвою торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації в Греції. Заявниця була офіційно визнана жертвою торгівлі

людьми з метою сексуального характеру експлуатації, проте їй довелося чекати більше дев'яти місяців після інформування органів влади про її ситуацію, до того, як система правосуддя офіційно надала їй цей статус.

Вона подала скаргу на те, що грецька влада не виконала свої позитивні зобов'язання згідно зі статтею 4 Європейської конвенції з прав людини, яка забороняє рабство і примусову працю. Суд постановив, що мало місце порушення статті 4 (заборона примусу праці) Конвенції, та встановлено, що ефективність попереднього розслідування та подальше розслідування справи було скомпрометовано низкою недоліків. Крім того, під час адміністративного та судового провадження, було відзначено численні затримки та недоліки щодо процесуальних дій, що спричинили тривалість судового процесу і відсутність ефективного засобу правового захисту, в тому числі право заявниці на слухання протягом розумного строку [207].

У справі «J. та інші проти Австрії» (№ 58216/12, від 17 січня 2017 року) йшлося про двох громадянок Філіппін, які працювали покоївками у пари з ОАЕ і стверджували, що їх експлуатували під час короткого перебування у Відні. Австрійська влада припинила розслідування через відсутність юрисдикції щодо злочинів, скоєних за кордоном. Європейський суд з прав людини постановив, що Австрія виконала свій обов'язок щодо захисту заявників, як потенційних жертв торгівлі людьми, і не знайшов порушення статті 4 (заборона примусової праці) або статті 3 (заборона нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження) [199].

У справі «Чоудурі та інші проти Греції» від 30 березня 2017 р. 42 громадянина Бангладеш були завербовані в різних частинах Греції для роботи на полуничній фермі в Маноладі без дозволу на роботу. Їхні роботодавці не виплатили їм заробітну плату і змушували працювати в тяжких умовах під наглядом озброєної охорони. Заявники стверджували, що стали жертвами примусової праці, і вимагали від держави захисту від торгівлі людьми та покарання роботодавців. Європейський суд з прав людини встановив, що держава не забезпечила їм ефективний захист, що призвело до порушення

статті 4 (заборона примусової праці) Конвенції. Суд зазначив, що ситуація заявників була випадком торгівлі людьми та примусової праці, і держава не виконала своїх зобов'язань щодо запобігання торгівлі людьми, захисту жертв і покарання винних [216].

У справі «Т.І. та інші проти Греції» (№ 40311/10 від 18.07.2019 р.) троє жінок заявили, що стали жертвами торгівлі людьми, і були змушені працювати повіями у Греції. Вони скаржилися, що грецька влада не виконала своїх зобов'язань щодо криміналізації торгівлі людьми та притягнення винних до відповідальності, а також вказували на недоліки в розслідуванні та судовому розгляді. Суд встановив порушення статті 4 Конвенції та визнав, що правова база не була ефективною та достатньою для покарання торговців людьми або запобігання торгівлі людьми. Суд зазначив, що влада не розслідувала справу з належною ретельністю, а заявники не були належним чином залучені до процесу [213].

У справі «С.М. проти Хорватії» (№ 60561/14 від 25 червня 2020 року) жінка з Хорватії подала скаргу на те, що стала жертвою торгівлі людьми та була змушена займатися проституцією. Вона стверджувала, що офіційна реакція на її звинувачення була неналежною. Європейський суд з прав людини визнав порушення статті 4 (заборона примусової праці) Конвенції, вказавши на недоліки в розслідуванні її заяви про примус до проституції з боку хорватської влади. Суд також використав цю справу, щоб уточнити свою позицію щодо торгівлі людьми з метою експлуатації проституції. Він підкреслив, що поняття «примусова або обов'язкова праця» за статтею 4 Конвенції спрямоване на захист від серйозної експлуатації, зокрема примусової проституції, незалежно від того, чи пов'язана вона безпосередньо з торгівлею людьми. Суд виявив, що стаття 4 може бути застосована у справі заявниці, оскільки були присутні ознаки торгівлі людьми та примусової проституції, такі як зловживання владою над уразливою особою, примус, обман і приховування. Зокрема, ймовірний кривдник заявниці був поліцейським, який першим зв'язався з нею через Facebook, змусивши її

повірити, що допоможе знайти роботу. Замість цього він організував її сексуальну експлуатацію. Суд встановив, що органи прокуратури були зобов'язані розслідувати ці звинувачення, але не виконали своє завдання належним чином, не опитавши всіх можливих свідків. Це призвело до того, що судовий розгляд перетворився на протистояння слів між заявницею та її ймовірним кривдником, що суттєво підірвало здатність національних органів влади виявити справжню природу їхніх стосунків та чи була заявниця насправді експлуатована [212].

У справі «V.C.L. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (№ 77587/12 від 16 лютого 2021 р.) двоє неповнолітніх в'єтнамців були звинувачені та визнали себе винними у злочинах, пов'язаних з наркотиками, після того як їх знайшли працюючими садівниками на фабриках з виробництва конопель у Великобританії. Після їхніх засуджень компетентний орган визнав їх жертвами торгівлі людьми. Заявники скаржилися на те, що влада не захистила їх як жертв торгівлі людьми, не провела належного розслідування та не забезпечила справедливого судового розгляду. Це був перший випадок, коли Суд розглядав зв'язок між статтею 4 Конвенції (заборона примусової праці) та переслідуванням жертв торгівлі людьми. Суд встановив порушення статті 4, оскільки влада не вжила належних заходів для захисту заявників, які були потенційними жертвами торгівлі людьми. Незважаючи на те, що обставини їхньої справи вказували, що вони були жертвами торгівлі людьми, їм все одно висунули звинувачення без попереднього розгляду їхньої ситуації компетентним органом. Навіть після того, як вони були офіційно визнані жертвами торгівлі людьми, прокуратура не врахувала це належним чином і продовжила притягнення їх до відповідальності. Суд визнав, що це суперечить обов'язку держави захищати заявників як потенційних або вже визнаних жертв торгівлі людьми. Крім того, судовий процес було визнано несправедливим, що порушило статтю 6 §1 Конвенції (право на справедливий суд) [200].

У справі «А.І. проти Італії» (№ 70896/17 від 01 квітня 2021 р.) йшлося про нігерійську біженку, матір двох дітей, яка була жертвою торгівлі людьми та перебувала в уразливому становищі. Вона скаржилася на те, що судова заборона на контакт із дітьми порушила її право на сімейне життя (стаття 8 Конвенції), оскільки суди не врахували важливість сімейного життя під час провадження, яке тривало понад три роки. Суд визнав порушення статті 8, зазначивши, що недостатньо уваги було приділено уразливому становищу заявниці, яка постраждала від торгівлі людьми. Незважаючи на те, що їй було надано медичну та соціальну допомогу, суди не врахували її уразливість при оцінці її батьківських навичок і права на контакт із дітьми [202].

У справі «Золетич та інші проти Азербайджану» (від 07 жовтня 2021 р.) 33 громадяни Боснії та Герцеговини скаржилися на те, що вони стали жертвами торгівлі людьми та примусової праці в Азербайджані. Суд визнав порушення пункту 2 статті 4 Конвенції, оскільки азербайджанські органи правосуддя не виконали свого процесуального зобов'язання розслідувати ці звинувачення ефективно [204].

У справі «Крачунова проти Болгарії» (від 28 листопада 2023 р.) заявниця намагалася отримати компенсацію за заробіток, який її торговець людьми відібрав у неї під час примусу до проституції. Болгарські суди відмовили їй у компенсації, заявивши, що її заробіток суперечить «добрій моралі». Суд визнав порушення статті 4 Конвенції, оскільки болгарські суди не збалансували права заявниці на компенсацію із суспільними інтересами. Суд зазначив, що держава зобов'язана надавати жертвам торгівлі людьми можливість вимагати компенсацію, посилаючись на відповідні міжнародні договори. Це був перший випадок, коли суд визнав право жертви торгівлі людьми на відшкодування матеріальної шкоди [206].

Першим подібним рішенням ЄСПЛ у справі «Ясуїтіс і Шімайтис проти Литви» (12 грудня 2023 р.), щодо меж трактування торгівлі людьми Конвенцією та національним законодавством. Заявники, засуджені за торгівлю людьми, стверджували, що національні суди надто широко

трактували закон. Суд постановив, що не було порушення статті 7 (немає покарання без закону) Конвенції, оскільки тлумачення закону національними судами було чітким і передбачуваним, а заявники повинні були усвідомлювати, що їхні дії підпадали під визначення торгівлі людьми за Кримінальним кодексом Литви [217].

У справі «Кая проти Німеччини» (№ 31753/02 від 28 червня 2007 р.) громадянин Туреччини, який прожив у Німеччині близько 30 років, був депортований після відбуття частини покарання за злочини, включаючи торгівлю людьми. Він скаржився, що депортація порушила його право на приватне і сімейне життя. Суд постановив, що депортація відповідала Конвенції, враховуючи серйозність його злочинів [205].

Прецедентним рішенням Суду, щодо втручання у право заявника та пропорційності законній меті боротьби з торгівлею людьми у справі «Тас проти Бельгії» [214] № 44614/06 від 12 травня 2009 р. Справу розглядали щодо конфіскації приміщень, використаних у зв'язку з торгівлею людьми. Заявник посилався на статтю 1 Першого протоколу (захист власності), але Суд визнав заяву неприйнятною, зазначивши, що втручання у право заявника на власність було пропорційним законній меті боротьби з торгівлею людьми.

Отже, можна зробити висновок, що питання притягнення до кримінальної відповідальності за торгівлю людьми вирішується по-різному в різних країнах.

По-перше, кримінальним законодавством у деяких країнах не передбачена окрема кримінально-правова норма (стаття) щодо відповідальності за торгівлю людьми.

По-друге, законодавством зарубіжних країн визначено різні кримінально карані форми торгівлі людьми.

По-третє, кваліфікуючі ознаки торгівлі людьми у законодавстві зарубіжних країн відрізняються. У нормах кримінального законодавства окремих країн щодо торгівлі людьми не передбачено обов'язковості наявності мети експлуатації людини, переміщення потерпілої особи, мета може

обмежуватись лише сексуальною експлуатацією або вчинятись лише відносно жінок та дівчат.

По-четверте, покарання за торгівлю людьми в законодавстві зарубіжних країн може варіюватись від двох років позбавлення волі до довічного позбавлення волі. Водночас в деяких країнах не передбачена конфіскація майна та штраф, а в законодавстві окремих країн штраф може становити сотні тисяч доларів.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що переосмислення терміну торгівля людьми та відповідальності за неї має відбуватись з урахуванням міжнародного та зарубіжного досвіду, Статуту та рішень МКС, а також рішень Європейського Суду України.

Висновки до розділу 1

У розділі 1 проаналізовано загальні положення теоретико-методологічного, історичного та міжнародного характеру, які становлять наукову основу для подальшого дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. В результат чого були сформульовані наступні висновки:

1. Встановлено, що кримінальна відповідальність за торгівлю людьми є комплексним та складним явищем і потребує глибокого наукового аналізу з використанням системного, діалектичного, історико-правового, порівняльно-правового та формально-догматичного методів. Застосування цих підходів дозволяє не лише розкрити юридичну сутність торгівлі людьми, а й проаналізувати соціально-правові чинники, що впливають на її криміналізацію та правозастосування.

2. З'ясовано, що понятійно-категоріальний апарат, який використовується у сфері правового регулювання кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, є динамічним і потребує уточнення з урахуванням міжнародних договорів, учасниками яких є Україна, в контексті протидії даному явищу, практики міжнародних та національних судів.

Проаналізовано категорії «торгівля людьми», «експлуатація», «переміщення», «вербування», які мають не лише юридичне, а й соціально-антропологічне значення, що зумовлює потребу у міждисциплінарному аналізі для забезпечення правової визначеності й ефективності кримінального переслідування.

3. Дослідження практики Європейського суду з прав людини дозволяє зробити висновок, що торгівля людьми визнається не тільки як кримінальне правопорушення, а й як серйозне порушення фундаментальних прав людини, гарантованих, зокрема, статтею 4 Європейської конвенції з прав людини. ЄСПЛ встановив позитивні зобов'язання держав щодо запобігання торгівлі людьми, належного розслідування таких злочинів, покарання винних і забезпечення ефективного доступу потерпілих до правосуддя. Ці підходи мають бути не тільки імплементовані в національну правову систему, але й бути безумовним стандартом для держави.

4. Історико-правовий аналіз підтверджує, що становлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми проходило тривалий і суперечливий шлях – від підтримки різних форм рабства державою, до закріплення абсолютної заборони на будь-які прояви експлуатації людини, та проголошення свободи людини як цінності. В Україні цей процес відбувався в рамках радянського кримінального кодексу, під тиском міжнародно-правових зобов'язань, зокрема в межах євроінтеграційного розвитку країни.

5. Особливе значення, в умовах воєнного стану, у формуванні міжнародних підходів до кримінальної відповідальності за торгівлю людьми має Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року, який визнає торгівлю жінками і дітьми формою злочинів проти людяності (ст. 7 п. 1(g)), якщо такі дії вчиняються в контексті широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Це підвищує міжнародно-правовий статус злочину торгівлі людьми, розкриваючи його гуманітарно-правову небезпеку та закріплюючи потенціал міжнародної кримінальної відповідальності винних осіб.

6. Еволюція українського кримінального законодавства, зокрема запровадження спеціального складу злочину в статті 149 Кримінального кодексу України в 2018 році, є реакцією на міжнародні виклики та правові зобов'язання держави у сфері протидії торгівлі людьми. Нинішня редакція потребує вдосконалення – зокрема, в частині уточнення видів експлуатації, що відповідає підходам міжнародного кримінального права.

7. Аналіз досвіду провідних держав (Німеччини, США, Канади, Франції) та азійських країн свідчить, що ефективна кримінально-правова протидія торгівлі людьми передбачає не лише криміналізацію базового діяння, а й створення умов для його виявлення, розслідування, переслідування пов'язаних злочинів (підробка документів, легалізація доходів, переміщення осіб, сурогатне материнство тощо), конфіскації майна, забезпечення міжвідомчої взаємодії та активного міжнародного співробітництва.

8. Норми міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 рік), Протоколу щодо попередження та покарання торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми (Палермський протокол), а також Конвенції Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми (2005 рік), дозволяє зробити висновок, що сучасний підхід до протидії цьому злочину має інтегрований характер і передбачає застосування як кримінально-правових, так і соціально-гуманітарних інструментів захисту постраждалих осіб.

9. Узагальнення позицій ЄСПЛ, щодо торгівлі людьми, демонструє необхідність формування ефективного національного механізму ідентифікації жертв торгівлі людьми, оперативного реагування, розслідування та притягнення до відповідальності, з одночасним забезпеченням реабілітації, юридичної допомоги та захисту прав потерпілих. Цей підхід потребує не лише правової, а й інституційної модернізації системи захисту прав людини в Україні, про що не одноразово вже було зазначено в численних міжнародних зобов'язаннях держави.

10. Загалом, обґрунтовано, що ефективна протидія торгівлі людьми як суспільно небезпечному явищу глобального масштабу потребує комплексного реформування кримінального законодавства, гармонізації з міжнародно-правовими зобов'язаннями, адаптації практики ЄСПЛ, імплементації норм Римського статуту, а також міжгалузевої взаємодії між органами влади, правоохоронними органами, правозахисними організаціями та соціальними інституціями. Це дозволить не лише посилити кримінально-правовий захист потерпілої особи, а й практично реалізувати стандарти гуманітарної безпеки та прав людини в судову практику.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТИВНИХ І СУБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

2.1. Об'єкт торгівлі людьми й особливості потерпілого в складі цього кримінального правопорушення

У ст. 11 КК України зазначено, що кримінальним правопорушенням є передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [120]. Але не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Аналізуючи наведене визначення можна виділити наступні ознаки кримінального правопорушення: передбачена КК України дія або бездіяльність, суспільна небезпечність, наявність вини, діяння, суб'єкт кримінального правопорушення, наявність відповідальності за вчинене.

За винятком суспільної небезпеки, фактично всі вище вказані ознаки становлять – склад кримінального правопорушення, який складається з чотирьох елементів: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Всі ці елементи мають обов'язкові та факультативні ознаки – суспільні відносини, предмет кримінального правопорушення, потерпілу особу від кримінального правопорушення, дію чи бездіяльність, наслідки, причинно-наслідковий зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, склад кримінального правопорушення є визначальним для визначення правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння, та

наявності чи відсутності відповідальності за дане правопорушення [121, с. 380-382].

Для визначення та розуміння складу кожного кримінального правопорушення необхідно підходити індивідуально до повного та всебічного вивчення правопорушення, з метою встановлення кримінальної відповідальності за вчинене діяння, та обставин, що обтяжують або пом'якшують кримінальне правопорушення. Набір елементів, ознак діяння завжди має специфічний характер, індивідуальний для кожного кримінального правопорушення.

Згідно з ч. 1 ст. 1 КК України [120], Закон України про кримінальну відповідальність має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [120].

У науці кримінального права об'єкт правопорушення це обов'язкова ознака будь-якого складу кримінального правопорушення. Водночас, визначення об'єкта кримінального правопорушення є одним із першорядних і спірних питань, що неодноразово було предметом наукового дослідження вчених: М. Бажанова, О. Дудорова, В. Ємельянова, В. Зеленського, С. Лихової, М. Коржанський, В. Куца, П. Матишевського, А. Савченка, В. Тацій та інш.

Як зазначав, В. Тацій [230] кваліфікувати вчинений злочин за об'єктом означає встановити, а потім і юридично закріпити в тому або іншому правовому акті, що правовідносини, яким заподіяно шкоду, охороняються певним кримінальним законом.

О. Ус [233, с. 145-150] зазначав, що: «значення об'єкта злочину для кримінально-правової оцінки вчиненого діяння полягає в тому, що він:

- ✓ дає можливість з'ясувати склад кримінальне правопорушення ну та підстави кримінально-правової оцінки вчиненого діяння;
- ✓ відображає сутність вчиненого кримінальне правопорушення ну, його суспільну небезпеку; визначає відмежування кримінальне правопорушення ну від інших суміжних кримінальне правопорушення нів і правопорушень;
- ✓ забезпечує правильну кримінально-правову оцінку вчиненого у разі конкуренції кримінально-правових норм під час вчинення діяння, пов'язаного з помилкою в об'єкті, суб'єкті та особі потерпілого від кримінальне правопорушення ну».

Отже, для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, перш за все необхідно визначитись з об'єктом, який перебуває під охороною закону та на який було зроблено посягання діянням, та надати правову оцінку таким діям чи бездіяльності.

Зауважимо, що об'єкт кримінального правопорушення – це обов'язковий елемент складу кримінального правопорушення, його невід'ємна взаємопов'язана частина. Склад кримінального правопорушення є системою із притаманною їй внутрішньою структурою, складовими якої є сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як кримінальне правопорушення. У чинному законодавстві міститься вичерпний перелік суспільно небезпечних діянь, які на сьогодні визначені як кримінальні правопорушення. Отже, для того щоб будь-яке суспільно небезпечне діяння набуло статусу кримінального правопорушення, а винну особу визнали винуватою, перш за все, необхідно визнання небезпечності такого діяння діючим кримінальним законодавством [231, с.120].

Особливою частиною КК України передбачені кримінально-правові норми, які містять перелік ознак об'єктів кримінального правопорушення, що викладені у чіткій послідовній системі, що дозволяють обирати охоронювану законом норму, яка найбільш точно визначає шкоду, завдану конкретному

порядку суспільних відносин, щодо забезпечення охорони суспільного порядку.

Визначення об'єкта конкретного кримінального правопорушення безпосередньо пов'язано із наявністю законодавчого регулюванням відносно цієї системи життєдіяльності суспільства, тобто, фактично, об'єктом складу кримінального правопорушення є захищені кримінальним законом суспільні відносини, на які посягає кримінальне правопорушення, внаслідок якого спричинена шкода або існує загроза спричинення шкоди і які охороняються кримінальним законом. Водночас, поняття об'єкту кримінальне правопорушення, неодноразово пропонувалось переглянути провідними науковцями, оскільки на їх думку, об'єктом будь-якого правопорушення можуть бути не тільки суспільні відносини, але й цінності. Наприклад, І. О. Бандурка визначає об'єктом злочину/кримінального правопорушення ті суспільні відносини, цінності, матеріальні та нематеріальні блага, на які посягає кримінальне правопорушення, завдаючи певної шкоди, і які охороняються кримінальним законодавством» [231, с. 55].

У ч. 1 ст. 149 КК України [120] визначено, що торгівля людьми, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію є діями, за які передбачена кримінальна відповідальність. Таке формулювання диспозиції досліджуваної норми вказує, що питання об'єкту торгівлі людьми є одним з найбільш дискусійних серед вітчизняних науковців.

Так, зокрема, більшість науковців, які аналізували редакцію статті 149 КК України, від 2001 та 2006 р. (В.І. Борисов, М.Ю. Буряк, Т.А. Воєнна, О.Г. Горбань, С.В. Громов, С.Ф. Денисов, Т.В. Долголенко, Д.А. Душко, К.В. Євстіфеева, Л.Ю. Єгорова, та інші) вважають, що основним об'єктом даного правопорушення є особиста свобода (воля) людини (або ж суспільні

відносини, які забезпечують особисту свободу (волю) людини) [5]. Варто зауважити, що в даному випадку вчені ототожнюють свободу та волю особи як один об'єкт, не розрізняючи різне семантичне значення цих слів в українській мові, або ототожнюють свободу виключно з переміщенням, розуміючи, як свободу пересування та/або вільного вибору місця перебування. Водночас, під свободою, яку ототожнюють з волею, зазвичай розуміють особисту свободу, що складається з фізичної можливості особи вільно обирати на свій розсуд місцеперебування без будь-якого стороннього примусу.

Оскільки більшість науковців вказують, що свобода людини як безпосереднім об'єктом торгівлі людьми, необхідно дослідити це поняття.

Стаття 29 Конституції України [105] закріплено, що: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом», тобто, виходячи зі змісту цієї норми право на обмеження свободи має держава в особі її уповноважених судових та правоохоронних органів.

У ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [98] гарантовано право кожного на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом, що є аналогічним положенням української Конституції. Європейський суд з прав людини в своїх рішеннях неодноразово зазначав, що під правом на свободу в контексті ст. 5 Конвенції [98] слід розуміти фізичну свободу особи та гарантії обмеження свавільних арештів або затримань з боку держави. Водночас, право на свободу і особисту недоторканність розглядається як єдине ціле, що тісно пов'язано один з одним і під яким зазвичай розуміють «свободу від будь-якого свавільного процесуального чи матеріального зазіхання на особисту свободу» з боку державних органів. Під особистою недоторканністю у рішенні Європейського суду, у справі «Х проти Сполученого Королівства» [201], розуміється «гарантія від арешту і попереднього ув'язнення».

Важливим аспектом ст. 5 Конвенції є те, що позбавлення свободи повинно здійснюватися лише в рамках закону [98]. Цей закон повинен мати чітке визначення і бути прозорим. Європейський Суд підкреслив, що держави не мають права створювати нові підстави для арешту чи затримання поза межами, визначеними Конвенцією. У ряді рішень, таких як «Луканов проти Болгарії» [209] і «Цирліс та Коулумпас проти Греції» [215], Суд визнав незаконними випадки, коли особи були позбавлені волі з порушенням національного законодавства.

Протоколом № 4 до Конвенції [235] встановлено додаткові гарантії: ніхто не може бути позбавлений волі лише через неспроможність виконати договірне зобов'язання (ст. 1) або через законний вибір місця проживання (ст. 2). Ці обмеження можуть застосовуватися лише в інтересах національної або громадської безпеки, охорони здоров'я або моралі, і повинні бути необхідними в демократичному суспільстві.

Таким чином, положення ст. 5 Конвенції, фактично аналогічні ст. 29 Конституції визначає права на фізичну свободу та особисту недоторканність, встановлює процедуру, яку держави повинні дотримуватися при позбавленні свободи, і обмежує можливості держав щодо втручання у ці права, що підтверджується численними рішеннями Європейського суду з прав людини.

Інша група вчених Т.М. Ануфрієва, І.А. Вартилицька, Т.В. Варфоломеева, А.О. Жинкін, В.О. Корнієнко, Я.Г. Лизогуб, О.С. Наумова, Д.О. Негодченко, А.С. Політова, С.І. Селецький, І.В. Сингаївська, та інші, переконані, що основним об'єктом торгівлі людьми, як кримінального правопорушення, є особиста свобода (воля) та особиста недоторканність людини (або ж суспільні відносини, що забезпечують особисту свободу та особисту недоторканність людини) [4, с. 150]. Проте, А.В. Андрушко водночас зазначає, що: «для характеристики об'єкта торгівлі людьми особиста недоторканність самотійного значення не має» [5, с. 430–443].

Водночас інші дослідники вказують, що основним об'єктом торгівлі людьми є людська гідність (Я.Г. Лизогуб) [129, с. 9-11] або ж честь та гідність

людини (Б.Р. Бухорієв, Д.О. Негодченко) [158, с. 306–316]. Противники цієї теорії наголошують, що згідно аналізу кримінальних проваджень, саме гідність потерпілої особи, особливо у випадках свідомої згоди особи, страждає у найменшій кількості випадків, а отже, гідність та честь не можна вважати навіть додатковим об'єктом. З цією тезою важно погодитись, адже торгівля людьми як прояв суспільних відносин щодо честі та гідності особи не можуть бути взаємопов'язаними під час законних дій однієї особи відносно іншої. Така сама позиція відображена і у міжнародних документах, починаючи з середини минулого століття. Наприклад, у Преамбулі Конвенції ООН про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами (1949 р.) [97] зазначено, що «торгівля людьми ... несумісні з гідністю і цінністю людської особи і загрожують добробуту людини, сім'ї і суспільства». Фактично аналогічний зміст закріплено у преамбулі Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (2005 р.), що «торгівля людьми є порушенням прав людини та порушенням гідності й недоторканності людини» [104]. Позиція міжнародних організацій залишилась незмінною в новому столітті, що відображено у Глобальному плані дій ООН щодо боротьби з торгівлею людьми (2010 р.), де торгівля людьми визначена як «злочинна діяльність, що посягає на гідність людини й негативно впливає на розвиток, мир і безпеку та права людини» [51].

В той же час, незважаючи на те, що у міжнародних документах не закріплена честь як об'єкт торгівлі людьми, але в багатьох випадках саме вона зазначається як категорія, що зазнала посягання з боку дій винної особи.

Однозначного тлумачення поняття «честі» в українському законодавстві не існує. Так, наприклад, під честю розуміють, сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці [31, с. 89]; визначають також як моральна свідомість та категорія етики, що охоплює моменти усвідомлення індивідом свого суспільного значення й визнання цього значення з боку суспільства. Фразеологізм «мати честь» означає вираження гордості за щось або бути гідним чого-небудь, із

задоволенням щось зробити. Загально прийнятим є вживання для підкреслення відповідальності за свої дії, відстоювання своєї гідності перед іншими людьми, виразу: «Честь маю».

Аналогічний контекст слова «честь» викладено в українській класиці Лесі Українки: «Нехай же ми раби, невольники продажні, Без сорому, без честі, – хай же й так! А хто ж були ті вояки одважні, Що їх зібрав під прапор свій Спартак?». Тобто, з цього можна зробити висновок, що честь, як об'єкт торгівлі людьми, це моральна категорія, яка відображає почуття власної людської природи, для якої не властиві дії направлені на її приниження особисто себе, та згоду на приниження від інших. Таким чином, честь це більш моральна категорія, а не правова.

Серед вказаних вчених, є окремі протилежні думки, в тому числі, й щодо неможливості однозначного визначення об'єкту. Так, Я. Г. Лизогуб зазначав, що «з огляду на високу змістовну диференційованість, а часом і полярність дій, що становлять собою діяння, передбачені ч. 1 ст. 149 КК, чітко визначити основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення майже неможливо» [129]. Окрім того, інші вчені (О.В. Авраменка, М.Д. Дякур, В.М. Підгородинського, Є.Д. Скулиша, А.В. Шевчука) основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми вважають волю, честь та гідність особи (тобто суспільні відносини, що забезпечують свободу, честь та гідність людини). Існують також й інші думки визначення об'єкту торгівлі людьми. Зокрема, А.М. Орлеан [166] вказує на випадки вчинення торгівлі людьми за згодою особи, що продається, і таким чином шкода завдається не фізичній свободі, честі або гідності, а громадській моральності. Саме тому, на думку вченого, необхідно визнавати громадську моральність основним безпосереднім об'єктом злочину, і внести відповідні зміни у назву та розмістити торгівлю людьми у розділі XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» Особливої частини КК відповідно до основного безпосереднього об'єкта цього правопорушення [166]. Критикуючи таку точку зору, Андрушко А.В. [14] стверджує, що вказана позиція є застарілою,

оскільки була сформована на законодавстві 63 країн, які ближче до третього десятиліття нашого століття змінили об'єкт торгівлі людьми зі злочину проти моральності на проти свободи та волі людини [14].

Існують й інші точки зору. В.А. Козак [92] стверджує, що торгівля людьми посягає на суспільні відносини, що забезпечують свободу, честь і гідність особи. Відповідно основним безпосереднім об'єктом є відносини, які забезпечують свободу людини, без додаткового обов'язкового об'єкта. А.А. Небитов наголошує, що торгівля людьми посягає виключно на право на повагу до гідності, на свободу та особисту недоторканність, свободу пересування і вільний вибір місця проживання людини [161]. К.М. Іскров переконаний, що безпосереднім об'єктом вказаного злочину є людина та її свобода [87].

Отже, проведений нами аналіз існуючих точок зору вітчизняних вчених показав, що переважна більшість підтримує, теорію, що об'єктом торгівлі людьми є свобода (воля) особи, якій внаслідок вчинення кримінального правопорушення заподіюється шкода. Противники такої теорії наводять аргументи, що потерпіла особа в багатьох випадках дає свідому чи не свідому згоду на вчинення протиправних дій відносно себе, і тому в такому випадку свобода (воля) людини не може бути об'єктом на який вчиняється замах протиправним діянням. А.В. Андрушко наголошує, що «основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми слід визнавати свободу та гідність особи в об'єктивному її значенні (людську гідність)» [5]. Частково з цим твердженням, можна погодитись, водночас, у визначених об'єктах не має жодної згадки про волю, що є відмінною категорією від свободи, але саме воля впливає на здатність приймати ті, чи інші рішення людиною, а отже, воля є самостійним об'єктом торгівлі людьми, на рівні з свободою та гідністю.

Додатковими об'єктами торгівлі людьми, більшість дослідників вказують життя, здоров'я, честь та гідність людини у суб'єктивному її розумінні; статеву свободу та статеву недоторканість особи, її трудові права; встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень; порядок перетинання державного кордону України, встановлений порядок

документообігу тощо [19]. Водночас, без життя, здоров'я, честі та гідності людини, статевої свободи та статевої недоторканості особи, трудові права потерпілої особи, порядок перетинання державного кордону України, та іншого перелік додаткових факультативних об'єктів торгівлі людьми був би не повним, та не відображав всю сукупність суспільних відносин, які зазнають шкоди внаслідок торгівлі людьми.

2.2. Об'єктивна сторона торгівлі людьми

Кримінальним правопорушенням є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ст. 11 КК України) [120]. Кримінальне правопорушення – це не тільки про наслідки, але й діяння (дія або бездіяльність), тобто поведінка особи, яка відбувається у часі та просторі, яка скоює суспільно небезпечного діяння за певних обставин. При цьому людина може використовувати різноманітні ресурси для досягнення кримінально протиправних намірів, включаючи природні сили, знаряддя чи інші засоби. Об'єктивна сторона кожного правопорушення охоплює процес вчинення злочину, що складається з дії чи бездіяльності, подій, що передували та/або спричинили злочин, та виникнення суспільно небезпечних наслідків.

Таким чином, об'єктивна сторона торгівлі людьми як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 149 КК України, потребує дослідження обставин, пов'язаних із зовнішніми проявами кримінально протиправної поведінки, тобто дій та бездіяльності особи. Однак, таке умовне розмежування має реальні підстави, через те, бо кожен з елементів злочину характеризує його з особливої сторони, і роздільний аналіз таких елементів дозволяє більш глибоко усвідомити соціальну сутність та юридичне значення злочину в цілому [85].

Аналізуючи структуру складу кримінального правопорушення, Я.Г. Лизогуб зазначає, що «у процесі формулювання конкретного складу

злочину у диспозиціях статей Кримінального кодексу України законодавство зазвичай приділяє найбільшу увагу саме його об'єктивній стороні, бо саме чіткість визначення зовнішніх ознак злочину, у формі дії або бездіяльності, їх суспільно небезпечний характер, а також наслідки, що виникають у результаті таких дій» [130, с. 180]. Таке спрямування дозволяє забезпечити однозначне тлумачення та застосування норм права. Водночас, вчений вказує, що це не означає, що об'єктивна сторона має найвищу значимість у структурі складу злочину, бо усі елементи злочину є однаково важливими і взаємозалежними, і виконують свою унікальну функцію, без їх сукупності не можливо кваліфікувати певне діяння як злочин [131, с.120]. Це вказує на те, що відсутність хоча б одного з елементів означає, що складу кримінального правопорушення в конкретному випадку немає, і це виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Таким чином, для забезпечення належної кваліфікації кримінального правопорушення та реалізації принципу верховенства права необхідно враховувати всі елементи складу кримінального правопорушення як рівнозначні. Відсутність хоча б одного з них не лише впливає на можливість кваліфікації діяння, але й виключає правову можливість притягнення до відповідальності, що ще раз підкреслює важливість системного і збалансованого підходу.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на об'єкт, що перебуває під охороною закону, і яким цьому об'єкту заподіюють шкоду або створюють загрозу її заподіяння [115, с. 120]. Установлення її ознак важливе для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, його відмежуванню від суміжних діянь (як кримінально протиправних, так і не кримінально протиправних). До того ж, ознаки об'єктивної сторони багато в чому визначають суспільну небезпечність самого посягання та допомагають повною мірою розкрити інші елементи складу кримінального правопорушення.

Досліджуючи об'єктивну сторону складу правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України [120], необхідно відзначити, що за своєю конструкцією – це формальний склад, тобто для правильної кваліфікації торгівлі людьми достатньо наявності суспільно небезпечного, протиправного, винного та кримінально караного діяння.

Протиправність торгівлі людьми ґрунтується на порушенні основоположних прав і свобод людини, таких як свобода, безпеки, гідність і особиста недоторканність. Торгівля людьми як протиправне явище має серйозні наслідки для всього суспільства, підриваючи соціальні зв'язки, моральні засади та правову систему, бо в центрі цього кримінального правопорушення потерпіла особа як найвища соціальна цінність та основа суспільства, яку позбавили свободи вибору та загального права на самовизначення свого життєвого шляху. Таким чином, дії, що порушують фундаментальні принципи гуманізму і рівності, що є базовими цінностями демократичного суспільства.

Суспільна небезпечність є однією з найважливіших складових частин підстави кримінально-правової заборони будь-якого правопорушення. Протиправність та суспільна небезпечність торгівлі людьми нерозривно пов'язані, бо знищення індивідуальної свободи та гідності є передумовою для деградації соціальних відносин. Торгівля людьми безпосередньо посягає не тільки на права та свободи, а й безпосередньо на людину, яка може жити та розвиватись лише в суспільстві, в якому наявність вказаного протиправного діяння впливає на соціальні зв'язки, що є основою створення, розвитку і функціонування громади, руйнуючи налагоджену систему. Критерій суспільної небезпечності є одним з найважливіших, що вказує на явища, які потребують заборони кримінальним законом, що не можливо встановити, без визначення соціальних цінностей, яким безпосередньо заподіюється або може бути заподіяна шкода, її масштабність та спричинені наслідки. Таким чином, це кримінальне правопорушення фактично перетворює людину на об'єкт майнових угод, позбавляючи її статусу суб'єкта права. Деякі вчені

наголошують, що така суспільна небезпечність вимагає максимально жорсткої реакції з боку держави, оскільки йдеться про захист фундаментальних прав людини [116, с. 280].

Разом з тим, торгівля людьми – це комплексна проблема, яка повинна знайти своє рішення не лише у кримінально-правовій забороні, але й на соціальному, економічному та культурному рівні. Ефективна боротьба з цим явищем не повинна обмежуватись жорсткими санкціями, бо потребує створення умов для соціальної справедливості, підвищення рівня освіти населення та посилення міжнародного співробітництва.

Досліджуючи об'єктивну сторону кримінального правопорушення, необхідно зазначити, що вона, у свою чергу, так само має певні ознаки, які поділяються на обов'язкові та факультативні. До обов'язкових відноситься діяння (дія або бездіяльність), а до факультативних – наслідки, причинний зв'язок, а також місце, час, знаряддя, засоби, спосіб та обстановка скоєння кримінального правопорушення. Головна відмінність між обов'язковими й факультативними ознаками полягає в тому, що обов'язкові ознаки – це необхідна умова для існування будь-якого кримінального правопорушення. Факультативні ж ознаки в одних кримінальних правопорушеннях можуть бути наявними, а в групі інших – або не існують взагалі, або існують, але не несуть у собі будь-якої особливої інформації та не впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення [3, с. 38].

Частина 1 ст. 149 КК України (в редакції від 06.09.2018 р.) [120], встановлює, що з об'єктивної сторони досліджуване кримінальне правопорушення, може бути у наступних формах: торгівля людьми, вербування людини, переміщення людини, переховування людини, передача людини, одержання людини, які вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Поняття «торгівлі людьми» визначене у Протоколі про запобігання та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що є доповненням до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності [95], характеризується як «процес вербування, перевезення, передачі, приховування чи отримання осіб із метою експлуатації», що здійснюється із застосуванням таких засобів, як обман, примус, насильство, зловживання владою або уразливим становищем, а також надання чи отримання матеріальних вигод для отримання згоди особи, яка контролює іншу людину.

У міжнародних документах торгівля людьми розглядається як окреме кримінальне правопорушення, який охоплює різні форми експлуатації, такі як сексуальна та трудова експлуатація, у формі примусової праці, рабство або подібні практики. У той час в національному законодавстві, ст. 149 КК України, до змін 2018 року, торгівля людьми здебільшого зводилась до акту купівлі-продажу людини, що значно звужувало його трактування в порівнянні з міжнародним кримінальним правом, та призводила до загального ототожнення, що торгівля людьми – це торгівля «живим товаром».

Ситуація змінилася у 2018 р., коли до ст. 149 КК України було внесено зміни, що дозволило виробити судову практику кваліфікації об'єктивної сторони щодо: 1) торгівлі людьми; 2) вербування; 3) переміщення; 4) переховування; 5) передача; 6) одержання людини.

Враховуючи вищевикладене, першою формою правопорушення є торгівля людьми під якою розуміють незаконні дії з передачі (одержання) людини, які можуть бути пов'язані із вчиненням будь-якої форми купівлі-продажу людини, передачі людини в рахунок погашення боргу або в обмін на гроші, додаткові цінності, послуги, дарування або передача людини в оренду, та інші форми.

Відповідно до ч.1 ст. 2 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії [235], торгівля дітьми означає будь-який акт або угоду, внаслідок яких дитина

передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування» [235]. В той же час вказане визначення торгівлі людьми не відносить експлуатацію до обов'язкових ознак кваліфікації вказаного діяння, на відміну від визначення в профільному законі.

Згідно з ч.1 ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», торгівля людьми – це здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином [191].

Протягом останніх років набула поширення злочинна схема щодо пошуку в Україні молодих жінок віком до 35 років, які самостійно виховують більше ніж двох дітей та готові народжувати дітей для іноземних сімейних пар або самотніх іноземців, що мають можливість «придбати» новонароджену дитину з використанням свого або донорського біологічного матеріалу. Ця схема маскується під законодавчо неврегульовану процедуру сурогатного материнства. Зловмисники, під виглядом медичних закладів, організовують процес настання вагітності на території України. Організатори подібних схем, законодавчо обґрунтовують законність таких дій на підставі ст. 123 Сімейного кодексу України, яка дозволяє визнавати подружжя (чоловіка та жінку) батьками дитини, народженої після перенесення ембріона, зачатого подружжям за допомогою репродуктивних технологій, до організму іншої жінки [224].

Проведений мною аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень показав, що в багатьох випадках клініки зі штучного запліднення не мають жодних реальних доказів, що підтверджують проведення всіх необхідних репродуктивних процедур з використанням біологічного матеріалу, осіб, які в подальшому вважали або вказували на себе, як батьків дитини. До початку

повномасштабного вторгнення в Україну народження таких дітей відбувалось на територіях сусідніх з Україною європейських країн, які й першими звернули увагу на масову нотаріальну відмову українок від батьківських прав на новонароджену дитину в інтересах «біологічного» батька, на якого вказувала мати дитини. За допомогою Інтерполу в подальшому було з'ясовано, що чоловік – «батько» дитини та/або подружжя, громадяни інших країн, в багатьох випадках приїздили в Україну один раз для оплати, чи отримання дитини, а отже й довести своє відношення до зачатого ембріона не можуть [234]. Такі кримінально протиправні діяння у формі торгівлі людьми вважаються закінченими з моменту передачі або отримання людини. Торгівля людьми в цій формі утворює склад закінченого кримінального правопорушення незалежно від способу (обман, шантаж, примус, використання матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану тощо). Спосіб є обов'язковими лише для інших форм цього кримінального правопорушення, зокрема, вербування, переміщення, переховування, передачі або отримання людини, але у випадку сурогатного материнства виникає питання кваліфікації таких діянь.

Одним із ключових питань кваліфікації торгівлі людьми є визначення складу цього кримінального правопорушення в національному законодавстві і його відповідність до міжнародних зобов'язань України. Відповідно до ст. 3 Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (ратифікований Законом України від 4 лютого 2004 року № 1433-IV), торгівля людьми включає дії, спрямовані на експлуатацію, до яких належать, зокрема, експлуатація проституції іншої особи, інші форми сексуальної експлуатації, примусова праця або послуги, рабство чи звичаї, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів [95]. Подібне тлумачення «торгівлі людьми» міститься у ст. 4 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від

16 травня 2005 року (ратифікована Законом України від 21 вересня 2010 року № 2530-VI) [104].

Як вже зазначалось, ст. 149 КК України [120], лише частково відображає міжнародні зобов'язання України в частині імплементації кримінально протиправних діянь. Так, у примітках до цієї статті визначені види експлуатації, в тому числі «примусова вагітність» та «примусове переривання вагітності». Доцільність таких видів експлуатації викликають не тільки наукову дискусію, але й і практичну важливість цієї норми. В першу така ситуація склалась через відсутність правозастосовної практики.

По-друге, такі види експлуатації, як «примусова вагітність» та «примусове переривання вагітності» відсутні у міжнародних документах та не мають усталеного правового тлумачення, не використовуються у міжнародній судовій практиці у контексті протидії торгівлі людьми. Використання цих термінів у рамках кримінального законодавства без чіткого та офіційно затвердженого нормативного визначення порушує принцип юридичної визначеності, що є складовою принципу верховенства права, закріпленого у статті 8 Конституції України та тлумачень Конституційним Судом України у рішеннях від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 та від 28 грудня 2004 р. № 22-рп/2004 [219].

Протягом останніх 4 років було декілька безуспішних спроб визначення зазначених термінів, та внесення відповідних змін до статті 149 КК України. В той же час всі ці роки, згідно даних Єдиного державного реєстру судових рішень, широкого поширення набули випадки зловживання прогалинами у законодавстві приватними медичними клініками у сфері комерційного сурогатного материнства, що містить ознаки експлуатації та кваліфікуються правоохоронними й судовими органами як торгівля людьми. Окрім, фактичної репродуктивної експлуатації такі ситуації об'єднують, як правило, обман щодо умов оплати, супроводження вагітності, зловживання уразливим станом або примус, з подальшим обмеженням свободи пересування, та доступу до медичної інформації, тиском щодо збереження або переривання вагітності,

відсутність договору з визначеними правами та обов'язками сторін, та умовами співпраці.

Такі дії фактично не можна кваліфікувати як «примусову вагітність», але ці обставини прямо не охоплюються чинною редакцією ст.149 КК України [120]. Наразі, ратифікованими Україною, міжнародними документами, експлуатація репродуктивної функції жінки може визнаватися формою торгівлі людьми, якщо вона здійснюється у спосіб, що порушує її автономію, гідність або права. Додатково у п. 24(а) Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми відзначено на необхідності передбачити кримінальну відповідальність за діяння, що заподіяли шкоду або створили реальну загрозу життю потерпілого [104]. Враховуючи, що фактичними кінцевими отримувачами таких послуг є іноземці, то сурогатне материнство все частіше вважають одним із транснаціональних злочинних схем. Вітчизняні науковці А.А. Вознюк, О.О. Гриньків, О.П. Єрменчук [46, с. 583–589] вже звернули увагу суб'єктів законодавчої ініціативи на складнощах правозастосування щодо сурогатного материнства через відсутність чіткого розмежування між законним застосуванням допоміжних репродуктивних технологій та кримінально караними формами торгівлі людьми, зокрема, дітьми та жінками, які виступають сурогатними матерями.

Таким чином, виходячи із вищевикладеного, вважаємо, що необхідно внести зміни до примітки ст. 149 КК України [120] та виключити з переліку експлуатації «примусову вагітність», оскільки така форма не має ані міжнародно-правового підґрунтя, ані практичного застосування. Окрім того, потребує доповнення експлуатації такою формою як зловживання репродуктивною функцією жінки шляхом використання її як сурогатної матері без належного дотримання її прав, свобод і згоди.

Для правильної кваліфікації кримінального правопорушення важливе значення має мету, оскільки відсутність її у особи, яка купує людину, дозволяє розмежувати такі дії на кримінально протиправні та не кримінально протиправні. У випадку придбання людини з метою звільнення потерпілої

особи від злочинної залежності, яка виникла внаслідок її продажу, то такі дії не можна кваліфікувати як торгівлю людьми, згідно ст. 149 КК України.

Аналогічно, на думку більшості вчених, не підпадає під дію ст. 149 КК України [120] і «торгівля» спортсменами в межах трансферних угод, та інша передача-отримання професійних послуг, оскільки людина діє добровільно надаючи свої професійні послуги, без злочинних намірів з боку учасників угоди [126, с. 100].

У багатьох країнах діє принцип дієвого каяття в межах досліджуваного кримінального правопорушення, коли винна особа, придбавши людину з метою наживи або іншої вигоди, згодом добровільно відмовляється від незаконного чи протиправного її використання або експлуатації, звільняє потерпілого та компенсує завдану шкоду. У таких обставинах суспільна небезпечність дій винного значно знижується, і серед науковців є дискусійним питання, щодо доцільності притягнення до відповідальності такої особи [113, с. 260].

Що ж стосується вербування, то ця форма передбачає здійснення дій, спрямованих на встановлення домовленості примусової (шляхом шантажу, погроз) або добровільної (шляхом вмовляння, запрошення) з людиною щодо її подальшої експлуатації або передачі, переміщення чи переховування. Торгівля людьми у формі вербування вважається закінченою з моменту отримання згоди від завербованої особи, незалежно від способу її досягнення [114, с. 215].

Але серед науковців та практиків є дискусійним питання відмежування провокації кримінального правопорушення та допустимої поведінки представників правоохоронних органів, у випадку коли завербована особа співпрацювала з поліцією. Зауважимо, що для практичного вирішення питання про допустиму поведінку необхідно проаналізувати положення Постанови Верховного Суду України (Касаційного кримінального суду) від 06 березня 2018 р. у справі № 727/6661/15-к, де проведено відмежування законних дій від

провокації злочину на основі наступних критеріїв, визначених Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) [180]. Зокрема, у цій постанові визначено:

1. Змістовний критерій. Дії слідчих повинні бути пасивними та не створювати ситуації, які можуть спонукати особу до вчинення злочину. Зокрема, це стосується уникнення ініціативних контактів, повторних пропозицій чи наполегливих нагадувань, які можуть тиснути на підозрюваного.

2. Процесуальний критерій. Має бути забезпечена можливість ретельної перевірки тверджень про ймовірну провокацію, що включає відкритий розгляд доказів, що можуть свідчити про провокаційні дії правоохоронних органів, та оцінку цих доказів у рамках судового провадження.

Таким чином, постанова Верховного Суду підтверджує важливість забезпечення балансу між правомірними методами розслідування та недопустимістю спонукання особи до кримінально протиправних дій з боку правоохоронців. Критерії, визначені ЄСПЛ, слугують орієнтиром для таких оцінок і спрямовані на захист прав підозрюваних у процесі розслідування [180].

Третя форма – це переміщення. Під переміщенням людини слід розуміти активні дії, спрямовані на зміну місця перебування особи, які можуть робити не тільки вербувальники. На кваліфікацію торгівлі людьми не впливає чи відбувається таке переміщення шляхом перетину кордону чи в межах країни.

Водночас, дії винної особи, пов'язані з незаконним переміщенням іншої особи через державний кордон України, потребують додаткової кваліфікації за ст. 332 КК України «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України». Також додаткової кваліфікації потребують дії, коли для перетинання кордону були використані викрадені чи підроблені, в тому числі завідомо підроблені документи. Вважаємо, що такі дії можна кваліфікувати й за відповідними частинами ст. 357 КК України (Незаконне переправлення осіб через державний кордон України) [120] і ст. 358 КК України (Підроблення

документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів) [120]. У випадку, якщо жертва торгівлі людьми перетинає державний кордон України на підставі належних документів, ст. 332 КК України виключається [129].

Як зазначають В.М. Куц та А.М. Орлеан, переміщення є закінченим злочином з моменту зміни місця перебування особи [126, с. 110].

Наступна форма – це переховування. Переховуванням особи є обмеження контактів людини з іншими особами, що може бути у формі надання приміщення для перебування, обмеження пересування особи та примусове протиправне позбавлення волі. Правопорушення у формі переховування є закінченим з моменту фактичного початку обмеження волі та заволодіння людиною.

Що ж стосується таких форм як передача або одержання людини, то вони вимагають вчинення дії, що забезпечує перехід фізичного контролю над людиною до іншої особи, наприклад, з метою експлуатації. Ці форми вважаються є закінченими з моменту фактичного здійснення передачі чи одержання людини.

Ключовою ознакою таких форм торгівлі людьми, як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання є здійснення цих дій із застосуванням одного з альтернативних способів впливу у формі фізичного та/або психологічного примусу, викрадання, обману, шантажу, зловживання уразливим становищем потерпілої особи, підкупу особи, яка контролює потерпілого, зі злочинною метою. У випадках, які передбачають кваліфіковані склади злочину, до зазначених методів додано застосування або погроза застосування насильства, зловживання службовим становищем, а також використання стану матеріальної чи іншої відповідальності для досягнення злочинних цілей.

Законом України «Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами» від 06.09.2018 р., до примітки 3 до ст. 149 КК України були

внесені зміни [186], зокрема: «відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею настає незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини» [186].

Обман як спосіб вчинення кримінального правопорушення передбачає навмисне введення іншої особи в оману або підтримування вже існуючих у неї помилкових уявлень, що може бути вчинене шляхом надання недостовірної інформації або приховування фактів, обставин чи явищ із метою схилити особу до певної поведінки. Поширеними є приклади трудової експлуатації, які були вчинені обманом у вигляді неправдивих обіцянок щодо працевлаштування за кордоном, умов праці, рівня заробітку та гарантій можливості повернення додому в будь-який момент. Щодо випадків сексуальної експлуатації, то обман стосується як характеру пропонованої роботи (тобто, запропонована робота первинно не передбачала надання сексуальних послуг), так і умов, у яких ці послуги повинні надаватися.

Однією з форм обману є зловживання довірою, яка базується на використанні впевненості потерпілої особи в чесності, сумлінності чи добропорядності винної особи, що не можливо без використання довірливих стосунків між зловмисником та потерпілою особою. Додатково винною особою може бути використано шантаж – погроза розголошення чутливої інформації для особи, що є формою психологічного тиску, з метою спонукання особи до певних дій. Таким чином, обман, зловживання довірою та шантаж є поширеними способами впливу, які злочинці використовують для досягнення своїх протиправних цілей, особливо в контексті торгівлі людьми [116, с. 280].

У примітці 2 до ст. 149 КК України вказано, що під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або

зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин [120].

Виходячи з наведеного визначення поняття «уразливий стан особи» охоплює два основних види:

1. Стан, що обмежує здатність особи усвідомлювати або контролювати свої дії, самостійно приймати рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям. Причинами цього стану можуть бути:

- психічні властивості особи через наявність психічних захворювань, розладів чи відхилень;
- фізичні властивості в наслідок неможливості чинити опір через фізичну хворобу чи вади;
- зовнішні фактори спричинені станом несвідомості, викликані застосуванням снодійних чи наркотичних речовин.

2. Тяжкі особисті, сімейні або інші обставини, які ставлять людину у скрутну чи безвихідну ситуацію, а саме: потреба у грошових коштах для лікування близької людини, відсутність роботи, житла чи засобів для проживання, перебування на утриманні інших осіб або необхідність утримувати неповнолітніх чи непрацездатних членів сім'ї, наявність боргових зобов'язань.

Уразливий стан є оціночною юридичною категорією, визначення якої залежить від конкретних обставин справи, що може базуватись на:

- висновках медичної, психологічної, психіатричної або комплексної експертизи, які підтверджують фізичні чи психічні особливості потерпілого або відповідні діагнози.
- на доказах, що підтверджують існування сукупності тяжких обставин, які змусили людину погодитися на експлуатацію.

- фактичних життєвих обставинах, бо в умовах воєнного стану, більшість людей проживаючих на території України перебувають в уразливому стані.

Водночас, згода потерпілої особи на її подальшу експлуатацію, отримана внаслідок використання уразливого стану особи, не виключає кримінальної відповідальності. Проте, наявність фінансової кризи в країні, проживання в регіонах, де відсутня робота, без наявності додаткових доказів, не може вважатися уразливим станом особи.

У разі застосування насильства чи погроз його застосування, то такі діяння кваліфікуються за ч. 2 або ч. 3 ст. 149 КК України [120]. Окрім того, вчиненні торгівлі людьми може бути застосований фізичний та психічний примус до потерпілої особи. Під фізичним примусом розуміють протиправний фізичний вплив, спрямований на примушення людини виконати певні дії чи утриматися від них, за допомогою застосування сили, нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, або введення в організм речовин, що впливають на волю людини. Психічний примус полягає в загрозі заподіяння шкоди – фізичної, матеріальної або моральної [117].

Зауважимо, що в Україні є поширена практика функціонування так званих ескорт-агентств, діяльність яких часто маскує фактичну сексуальну експлуатацію осіб. Враховуючи це, пропонуємо доповнити примітку до ст. 149 КК України таким формулюванням: «Під експлуатацією у цій статті також слід розуміти використання особи з метою надання сексуальних послуг, зокрема під виглядом діяльності, пов'язаної з наданням ескорт-послуг, якщо така особа була втягнута у відповідну діяльність шляхом обману, зловживання довірою, владою чи уразливим станом, або якщо вона перебуває у стані економічної, соціальної чи психологічної залежності». Таке доповнення відповідатиме положенням міжнародних документів, зокрема, ст. 3 Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та забезпечить притягувати до кримінальної відповідальності організаторів, посередників і вигодонабувачів від такої діяльності.

Також, виходячи із вищезазначеного, пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 149 КК України кваліфікуючою ознакою «вчинення діяння під виглядом надання або організації надання ескорт-послуг», що дозволить окреслити цю поширену практику як форму торгівлі людьми у її сексуальній складовій.

Вважаємо, що запропоновані нами зміни сприятимуть усуненню правової невизначеності, сприятимуть ефективному кримінальному переслідуванню експлуататорів та посилять захисту жертв торгівлі людьми відповідно до положень Конвенції Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми [97] та Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [99].

2.3. Суб'єкт торгівлі людьми

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність [120].

Диференціація кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти особи залежно від ознак суб'єкта кримінального правопорушення є невід'ємною складовою системи кримінально-правової протидії злочинності, спрямованої на забезпечення захисту особистої свободи та недоторканності людини. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити всі аспекти правопорушень, що стосуються обмеження волі, честі та гідності особи, забезпечуючи їх ефективну кримінально-правову кваліфікацію та протидію в тому числі і торгівлі людьми.

Аналіз механізмів, що забезпечують кримінально-правову протидію правопорушенням, детально викладено у розділі III Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» [112, с. 280].

Аналіз положень цього розділу свідчить, що у простих складах кримінальних правопорушень відповідальність визначається виходячи із ознак загального суб'єкта кримінального правопорушення. Зокрема, ст. 149 КК України [120], яка передбачає відповідальність за торгівлю людьми, встановлює, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності.

Разом з тим, більш складні склади кримінальних правопорушень або їх кваліфіковані види можуть містити спеціальні ознаки суб'єкта, які вказують на специфічний статус, професію чи інші характеристики винної особи. Такий підхід дозволяє диференціювати кримінальну відповідальність залежно від суспільної небезпеки діяння та ступеня винуватості суб'єкта, забезпечуючи справедливість правозастосування.

Отже, визначення суб'єкта кримінального правопорушення є одним із фундаментальних аспектів, що забезпечує правильну кваліфікацію протиправних діянь, спрямованих на порушення права людини на волю, честь та гідність особи. Детальне встановлення характеристик суб'єкта кримінального правопорушення, зокрема, його віку, осудності, соціального статусу чи професійного становища, дозволяє правоохоронним органам об'єктивно оцінити всі обставини кримінально протиправного діяння та визначити їх кваліфікацію з метою забезпечення відповідності між тяжкістю правопорушення і заходами кримінальної відповідальності [146, с. 190]. Така деталізація сприяє не лише ефективному застосуванню норм кримінального права, але й реалізації принципів справедливості та індивідуалізації покарання. Це особливо важливо у справах, що стосуються кримінальних правопорушень проти особи, де питання захисту волі, честі, та гідності, свободи та недоторканності є пріоритетними для правової системи.

Крім цього, чітке визначення суб'єкта кримінального правопорушення дозволяє запобігати можливим юридичним помилкам під час кваліфікації діянь, що, в свою чергу, сприяє укріпленню довіри до правової системи з боку суспільства. Ефективне визначення суб'єктивних ознак також забезпечує

реалізацію превентивної функції кримінального права, попереджаючи нові правопорушення шляхом належного покарання осіб, які вчинили злочин, та створення правових механізмів їхньої відповідальності [113, с. 293].

Таким чином, увага до визначення суб'єкта кримінального правопорушення є важливим елементом сучасного кримінального права, що сприяє всебічному захисту основоположних прав людини, підтриманню правопорядку та підвищенню ефективності протидії злочинності.

За загальним правилом, суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними, тобто діяти з власної волі. Такою є особа, чия воля виявляється як свавільна, а свідомість – спотворена уявленнями про дійсність. Злочинцем вважається той, хто проявляє цю поєднану дію сваволі та хибних переконань у вигляді конкретного злочинного вчинку, тобто суб'єкт кримінального правопорушення – це особа, яка здатна та може вчинити незаконне, кримінальне каране діяння відносно потерпілого [114, с. 397].

При вчиненні кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності потерпілого, особа злочинця демонструє волю та дії, що набувають форми кримінально протиправного діяння. Цей стан характеризується протиправним обмеженням або позбавленням особистої свободи та недоторканності іншої людини, а також ілюзорним уявленням про право вчиняти дії, які виходять за межі встановленого правопорядку. Тобто, такі дії спрямовані на порушення природного права людини на свободу, волю та особисту недоторканність, закріпленого в основоположних принципах правової системи.

Таким чином, загально прийняте визначення та розуміння суб'єкта кримінального правопорушення узгоджується з поняттям об'єкта кримінально-правової охорони, що визначено КК України.

До ознак загального суб'єкта кримінального правопорушення віднесено вік і осудність. Згідно з ч. 1 ст. 22 КК України [120], кримінальній відповідальності підлягають особи, які досягли 16-річного віку на момент вчинення кримінального правопорушення. Водночас частина друга цієї статті

встановлює виключення, а саме, відповідальність із 14-років настає за низку кримінальних правопорушень, зазначених в Особливій частині КК України. Відповідно, кримінальна відповідальність за торгівлю людьми настає після досягнення особою 16-річного віку.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України [120] осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Таким чином, осудність є фундаментальною характеристикою, що визначає здатність особи, причетної до кримінального правопорушення, оцінювати суспільну небезпечність своїх дій, розуміти їхні юридичні та моральні наслідки, а також контролювати власну поведінку у межах встановлених нормами права. Загальна правова практика визначає будь-яку особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, осудною, якщо не доведено протилежне.

Згідно ч. 2 ст. 19 КК України [120], не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки [120]. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

Відповідно до частини 3 цієї ж статті не підлягає покаранню особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню [120].

Зауважимо, що загальна неосудність характеризується відсутністю здатності особи усвідомлювати характер своїх дій або керувати ними через наявність хронічного психічного захворювання, тимчасового психічного

розладу, слабоумства або іншого патологічного стану. Цей підхід ґрунтується на принципах гуманізму та справедливості, що забезпечують індивідуалізацію кримінальної відповідальності, бо у випадках встановлення неосудності особа не може бути притягнута до відповідальності, оскільки її психічний стан позбавляє її можливості усвідомлювати суспільну небезпеку своїх дій і контролювати поведінку.

Осудність, же навпаки, окрім усвідомлення обов'язкових ознак кримінального правопорушення, таких як його мета, мотиви та потенційні наслідки, також підтверджує, намір особи реалізувати свою волю у спосіб, який суперечить нормам права.

Водночас для осіб, визнаних неосудними, передбачено можливість застосування примусових заходів медичного характеру. Це спрямовано на забезпечення їхнього лікування та запобігання повторним суспільно небезпечним діям. Таким чином, регулювання питань осудності й неосудності є важливою складовою кримінально-правової системи, яка забезпечує диференційований підхід до притягнення до відповідальності залежно від психічного стану особи [114, с. 299].

Таким чином, встановлення вікових обмежень і стану осудності як основних ознак загального суб'єкта дозволяє чітко визначити коло осіб, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за такі кримінальні правопорушення. Це забезпечує не лише відповідність принципам правової справедливості, але й сприяє ефективному застосуванню норм кримінального права у сфері захисту особистої свободи та недоторканності.

Для повного розуміння правового статусу суб'єкта торгівлі людьми важливо здійснити його класифікацію залежно від характеру альтернативних суспільно небезпечних діянь, що визначені у ч. 1 ст. 149 КК України [120].

До цієї категорії належить фізична осудна особа, яка здійснює правопорушення, у формі безпосередньо торгівлі людьми та/або виступає покупцем, тобто прагне отримати людину для подальшої експлуатації. В цьому випадку обидва суб'єкти вчиняють суспільно небезпечні дії, що

спрямовані на порушення прав людини, зокрема, права на свободу та недоторканність.

Також суб'єктом торгівлі людьми є фізична осудна особа, яка здійснює вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини. Такі дії суб'єкта створюють суспільну небезпечність, оскільки обмежують особисту свободу людини. Обов'язковою умовою визнання таких дій протиправним діянням є наявність у суб'єкта мети – експлуатації людини. Експлуатація може включати примусову працю, сексуальну експлуатацію, використання в злочинній діяльності, тощо [115, с. 340].

Станом на початок 2025 р., згідно вимог міжнародних договорів, які ратифікувала Україна, за ст. 149 КК України [120] настає кримінальна відповідальність не за усі суспільно небезпечні дії, що включені в поняття «торгівля людьми». Статтею 19 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 року, яка була ратифікована Україною 21.09.2010, і набрала чинності для України з 01.03.2011 року, визначена криміналізація користування послугами жертви, зокрема: «Кожна Сторона розглядає питання про вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання згідно з її національним законодавством злочинами користування послугами, які є предметом експлуатації ..., коли було відомо, що ця особа є жертвою торгівлі людьми» [104]. Отже, не зважаючи на міжнародні зобов'язання, в КК України не визначено суб'єктом кримінального правопорушення особу, яка усвідомлюючи отримання послуг, пропонує потерпілій особі від торгівлі людьми, у формі її експлуатації, добровільно користується такими послугами. Жодна правова оцінка таким діям, згідно чинного законодавства не надається, не зважаючи на суспільну небезпечність таких дій, а саме: свідоме використання послуг потерпілого від торгівлі людьми, тобто використанням, очевидно, примусової праці, опосередкована та свідома участь у фінансуванні протизаконної діяльності. Вважаємо, що особа, яка користується подібними послугами фактично є повноцінним учасником експлуатації потерпілої особи.

У кваліфікованих складах торгівлі людьми можна визначити спеціального суб'єкта (наприклад, вчинення кримінального правопорушення службовою особою з використанням службового становища) або форму співучасті у кримінальному (вчинення правопорушення за попередньою змовою групою осіб).

Відповідно до ч. 2 ст.18 КК України, спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [120]. Отже, таким суб'єктом може бути особа, яка володіє додатковими ознаками, що передбачені законодавством або прямо впливають з нього, таким чином обмежуючи, коло осіб, які можуть бути притягнуті до відповідальності за цих умов

Згідно Постанови Верховного Суду від 24.12.2020 р. у справі № 355/815/18 «особу, яка, не обіймаючи посаду в органах влади або місцевого самоврядування, здійснює організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки за спеціальним повноваженням, може бути визнано службовою» [179]. Постанова Верховного Суду України від 08.10.2015 р. у справі № 5-109кс15 вказувала, що службова особа як спеціальний суб'єкт злочину має, окрім загальних ознак суб'єкта, також специфічні риси до яких належать: посадові ознаки, які визначають сферу діяльності, та функціональні ознаки, що визначають повноваження та межу відповідальності особи [181].

Таким чином, для визнання особи службовою необхідно встановити, що вона займає певну посаду, наділена відповідними правами та обов'язками і має діяти в інтересах визначених соціальних груп.

Також вчинення кримінального правопорушення особою, від якої потерпілий перебував у матеріальній чи іншій залежності, враховано у ч. 2 ст. 149 КК України, за умови використання залежності жертви для реалізації мети, та вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб, або організованою групою, як передбачено ч. 3 ст. 149 КК

України. Організована група передбачає не лише попередню змову, але й більш стійкий характер злочинної діяльності, що характеризується чітким розподілом ролей серед учасників [120].

2.4. Суб'єктивна сторона торгівлі людьми

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення відіграє ключову роль у визначенні психічного ставлення винної особи до порушення прав іншої людини, зокрема, її права на особисту свободу та недоторканність. Обов'язковий елемент суб'єктивної сторони кримінального правопорушення – наявність вини. Саме тому варто погодитися з М.О. Федоров, який зазначав, що вина є об'єктом дослідження в межах різних юридичних галузей, що свідчить про її універсальність і значення для правового регулювання в цілому [236, с. 140-147].

Згідно ст. 23 КК України виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [120]. Фактично це положення є єдиним офіційним законодавчим визначенням поняття «вина», але його зміст фактично похідних понять «винність», «винний», «винуватість», які нормативно не визначений.

У ч. 1 ст. 62 Конституції України [105] передбачено, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Але, ч.2 ст. 62 Конституції України встановлено, що: «Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення» [105].

Зазначені конституційні принципи ґрунтуються на загальному принципі презумпції невинуватості людини, що відображений в ч. 2 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [145], п. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини [72], п. 3 ст. 20 Статуту Міжнародного

кримінального трибуналу по Руанді, п. 3 ст. 21 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, а також в пункт 1 статті 66 Статуту Міжнародного кримінального суду, де зазначається, що кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки винуватість його не буде доведена відповідно до закону [150]. В ч. 2 ст. 2 КК України [120] відображено принцип невинуватості, згідно ч. 1 ст. 62 Конституції України.

Таким чином, визначення вини, передбачене ст. 23 КК України [120], є загальнообов'язковим для застосування у всіх випадках, де використовується це поняття в межах кримінального судочинства, незалежно від контексту, з урахуванням обмежень встановлених принципом невинуватості та Конституцією. Також розуміння вини як виключно психічного ставлення особи до вчиненого діяння є недостатнім для повної відповідності зазначеним нормам, оскільки такі формулювання не враховують усіх аспектів юридичної відповідальності особи.

Враховуючи наявну правову колізію між загальноприйнятим визначенням вини у ст.23 КК України [120] та більш широкими конституційними й правовими гарантіями, потрібно подальше вдосконалення правових норм для забезпечення їхньої узгодженості, з метою забезпечення комплексного підходу до аналізу вини як елемента суб'єктивної сторони кримінального правопорушення.

М.О. Федоров наголошує, «що у юридичній літературі вже давно обговорюється питання про неможливість застосування законодавчого визначення вини до правопорушень (злочинів) із формальним складом (тобто протиправних діянь, що вважаються закінченими незалежно від настання певних шкідливих наслідків). Проблема насамперед полягає в тому, що законодавче визначення поняття вини зобов'язує встановлювати у будь-якому складі злочину наявність психічного ставлення особи до наслідків своїх діянь, хоча конструкція складу відповідного правопорушення не передбачає ніяких наслідків вчиненого як обов'язкової ознаки останнього» [236, с. 140-147]. На

мою думку, це конструктивне зауваження, а, отже, для визначення форм вини повинен бути встановлений причинно-наслідковий зв'язок між закінченим кримінальним правопорушенням з наявністю або відсутністю наслідків діяння.

Виходячи зі змісту ст. 23 КК України [120] психічне ставлення особи до її дії або бездіяльності, а також до їх наслідків, може виражатись у формі умислу або необережності, що є ключовими формами вини у кримінальному праві України [60, 210-217]. Умисел передбачає свідоме бажання особи вчинити діяння, яке порушує кримінально-правову заборону, або ж свідоме допущення можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Необережність, навпаки є проявом легковажного або байдужого ставлення до можливих наслідків своїх дій, що призводять до порушення закону.

Винна поведінка суб'єкта кримінального правопорушення завжди базується на усвідомленні ним характеристик свого вчинку, зокрема, його суспільної небезпечності. Умисел супроводжується бажанням досягти суспільно небезпечного результату або згодою на його настання, а необережності – поведінка суб'єкта виявляється в недостатньому передбаченні можливих наслідків або ж у сподіванні на їх уникнення без достатніх підстав.

Таким чином, вина не тільки фундаментальна категорія кримінального права, але і є основою для визначення відповідальності особи за вчинене кримінальне правопорушення. Її форми дозволяють диференціювати види кримінально протиправної поведінки, враховуючи ступінь усвідомленості дій особи та її ставлення до можливих наслідків.

Деякі вчених зазначають, що вина є проявом волі та свідомості особи, що формують комплекс сваволі та ілюзій, реалізованих у протиправному діянні, яке відповідно до чинного законодавства визнається кримінальним правопорушенням. Так, зокрема, на думку прибічників цієї теорії, вина не належить ані до ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, ані до ознак його об'єктивної сторони. Натомість вина виступає проявом цих

ознак у формі кримінально протиправної поведінки. Цей підхід дозволяє розглядати вину та її форми як єдність суб'єктивних і об'єктивних характеристик, що втілюються в діяннях суб'єкта кримінального правопорушення.

Ознаки об'єктивної сторони кримінально протиправного діяння тісно пов'язані зі специфічними ознаками суб'єктивної сторони, оскільки вони відображають якісні характеристики реалізації свободи вибору суб'єктом кримінально протиправної поведінки. Іншими словами, об'єктивні аспекти діяння узгоджуються з внутрішніми мотивами, намірами та усвідомленням суб'єкта, який свідомо обирає злочинний шлях [3]. Таке розуміння взаємозв'язку інтелектуального та вольового аспекту вини, що визначають свідомий характер кримінально протиправної поведінки, не можливо не підтримати.

Під час вчинення суспільно небезпечного діяння особа діє усвідомлено, порушуючи вимоги кримінального закону. Вона не лише усвідомлює характер своїх дій, а й свідомо обирає їх напрямок, що свідчить про її ставлення до об'єкта посягання. Таким чином, вина включає як волю, так і свідомість суб'єкта, об'єднані у спрямовану протиправну дію.

Враховуючи вищевикладене, визначення вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, вина щодо кримінальних правопорушень проти особистої свободи та недоторканності може бути визначена як вияв волі та свідомості особи, що формують комплекс сваволі та ілюзій, реалізованих у протиправному діянні. Це діяння, згідно з однією зі статей розділу III Особливої частини КК України, визнається кримінальним правопорушенням. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти природу вини та її роль у механізмі злочинної поведінки, зокрема в контексті посягань на особисту свободу та недоторканність.

Кримінальне правопорушення «торгівля людьми», може бути вчинене виключно з прямим умислом, що практично означає, що суб'єкт кримінального правопорушення усвідомлює суспільну небезпеку своїх дій,

чітко розуміє їх характер і передбачає можливі наслідки, одночасно бажаючи їх настання. При цьому, сам суб'єкт є носієм права на особисту свободу та недоторканність, що надає йому можливість оцінювати характер і ступінь шкоди, яку він завдає іншій особі (потерпілому) [24, с. 17-23].

Особливістю торгівлі людьми, є те, що для вчинення кримінального правопорушення не потрібні спеціальні знання або професійні навички, тобто протиправні дії ґрунтуються на свідомому виборі суб'єкта, який порушує встановлені законом гарантії прав іншої особи та кримінальний закон.

Суб'єкт кримінального правопорушення, обираючи шлях втручання у права іншої особи, порушує основоположні принципи правової та моральної системи, що регулюють взаємовідносини у суспільстві. Це може бути обумовлено різними мотивами: від прагнення досягти власних інтересів до байдужого або легковажного ставлення до норм поведінки, які гарантують безпеку та свободу інших людей.

Така протиправна поведінка не лише підриває суспільний порядок, але й демонструє відсутність поваги до основоположних прав особистості, зокрема права на свободу та недоторканність. Суб'єкт правопорушення, діючи з прямим умислом, ігнорує як моральні, так і правові обмеження, що вимагають шанобливого ставлення до гідності, автономії та фізичної недоторканності кожної людини. Крім того, посягання на особисту свободу та недоторканність відображає намагання суб'єкта діяти поза межами цивілізованого правового регулювання, створюючи загрозу не лише для конкретної особи, але й для стабільності суспільства загалом. У таких випадках держава виступає гарантом захисту порушених прав, забезпечуючи відновлення справедливості та запобігання подальшим порушенням.

Таким чином, торгівля людьми, як правопорушення проти особистої свободи та недоторканності має особливий характер, оскільки стосується захисту основоположних прав людини, а його скоєння передбачає свідоме порушення суб'єктом прав іншої особи, що підкреслює суспільну небезпеку та правову значущість даного протиправного діяння [25, с. 151-171].

Суб'єктивну сторону торгівлі людьми, характеризує прямий умисел, та корисливий мотив, що зрозуміло з самого характеру діяння. Відповідно до ч. 2 ст. 24 КК України [120], прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Тобто, прямий умисел при вчиненні торгівлі людьми, це перш за все інтелектуальний та вольовий вибір суб'єкту злочину [120]. Інтелектуальний вибір означає, що особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій чи бездіяльності та передбачає їх можливі наслідки. Вольовий вияв вибору суб'єкту кримінального правопорушення полягає у бажанні настання цих наслідків.

Як слушно зазначають більшість науковців, усвідомлення суспільної небезпечності діяння неможливе без розуміння його об'єктивних характеристик, які дозволяють оцінити діяння і його наслідки як конкретний факт об'єктивної реальності. Таким чином, свідомість суб'єкта має охоплювати всі фактичні обставини кримінального правопорушення, які визначають його суспільну небезпечність, що є важливим для правильного розуміння ознак прямого умислу діяння [32, с. 120].

Розуміння фактичних обставин діяння суб'єктом кримінального правопорушення є принциповим для встановлення вини у кримінальному правопорушенні торгівлі людьми, що передбачено ст. 149 КК України [120], оскільки забезпечує об'єктивний підхід до оцінки суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Також розуміння своїх дій та їх соціальне значення, дає винній особі усвідомлення шкідливого впливу для охоронюваних законом цінностей та інтересів суспільства.

Деякі науковці додатково розділяють умисел обдуманий та на раптовий, але для торгівлі людьми остання форма не є типовою, бо законодавчо визначені форми торгівлі людьми вимагають ретельної підготовки [48, с. 39].

КК України, встановлюючи кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, вказує суб'єктивну сторону кримінального правопорушення зазначаючи мету експлуатації особи, що є обов'язковою ознакою складу

кримінального правопорушення. Отже, у ст. 149 КК України [120], відсутнє пряме посилення на вину суб'єкту злочину, вказуючи при цьому на експлуатацію, що не може замінити собою повноцінне визначення форми вини для даного правопорушення.

Серед науковців розуміння експлуатації дискусійне. Деякі автори пропонують визнати мету експлуатації обставиною, яка обтяжує кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. На їхню думку, це обґрунтовується тим, що під час досудового розслідування довести наявність мети експлуатації часто буває непросто. Водночас виключення вимоги щодо обов'язкового встановлення такої мети розширить можливості притягнення до відповідальності осіб, які здійснюють незаконні дії, щодо людини. Водночас, як зазначають науковці, в багатьох випадках, наприклад щодо торгівлі дітьми, злочинці можуть не ставити за мету експлуатацію жертви, і в такому випадку такі дії не передбачають відповідальності за ст. 149 КК України [15, с.9-14]. У багатьох ситуаціях мету експлуатації переслідує лише кінцевий одержувач потерпілої особи, а інші співучасники злочину переслідують лише матеріальну мету.

Отже, на нашу думку, доцільним було б, переглянути підходи до визначення мети експлуатації як обов'язкової ознаки торгівлі людьми, та виокремити форми торгівлі людьми з метою та без мети експлуатації у формі незаконного використання людини, або з метою отримання матеріальної винагороди, чи інших благ, що дозволить ефективніше боротися з цим злочином у різних його проявах.

В юридичній літературі поняття «експлуатації людини» отримало різноманітні визначення, але фактично тлумачення цієї дефініції зводиться до переліку можливих форм використання людини, без розмежування сутнісних характеристик цього явища. Аналогічний підхід у міжнародних документах і національному законодавстві.

Серед провідних українських науковців розуміння експлуатації так само відрізняється. М.І. Хавронюк, вказує, що «експлуатація означає присвоєння

матеріальних результатів праці людини (зокрема прибутку) власником засобів виробництва. При цьому людина може працювати взагалі без оплати або з оплатою, яка явно не відповідає характеру та інтенсивності роботи» [241, 550]. Також експлуатацію людини визначають як заборонені законом діяння з привласнення результатів різноманітної підневільної діяльності іншої особи або споживання підневільних платних послуг, та що під експлуатацією людини потрібно розуміти отримання прибутку чи інших вигод від примусової, обов'язкової або рабської праці, послуг або підневільного стану. А.М. Орлеана, навпаки вважає, що експлуатація це не лише привласнення, а й використання результатів праці іншої людини [126, с. 50]. Таке тлумачення, на нашу думку, знайшло своє відображення у ст. 150-1 КК України [120], яка встановлює відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Крім того, він вважає, що існує багато варіантів протиправного корисливого використання людини. Наприклад, використання біологічних властивостей організму людини (примусове сурогатне материнство, незаконна трансплантація органів або незаконне донорство тощо) чи корисливе використання людини для задоволення сексуальних потреб інших осіб, що також можна вважати працею». Також вчений вказує, що експлуатація людини є корисливим протиправним використанням іншої людини [168].

Отже, експлуатація за своєю суттю є використанням людини з метою отримання майнової чи немайнової вигоди експлуатором.

Найбільш поширеним є розуміння того, що експлуатація людини характеризується наступними ознаками: особу безальтернативно примушують до виконання роботи, без оплати праці або за мінімально прийняту оплату, навіть якщо така діяльність є законною. Так, наприклад, А.М. Орлеан, вважає, що корисливий мотив є головним для мети експлуатації [169, с. 120]. На погляд А.А. Небитова, сексуальна експлуатація може бути з метою задоволення власних сексуальних потреб [159, с. 49].

У ч. 1 приміток до ст. 149 КК України [120] зазначено, що «під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної

експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо» [120].

Відзначимо, що таке визначення експлуатації за своєю суттю відповідає міжнародним стандартам, викладеним у Палермському протоколі та Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, проте цей перелік форм експлуатації не є вичерпним [104].

Разом з тим, А.В. Андрушко вважає, що використання у порнобізнесі як окрема форма експлуатації людини є не зовсім коректною. Він обґрунтовує свою позицію тим, що під використанням у порнобізнесі прийнято розуміти одержання прибутку від протиправного залучення особи в якості виконавця або в іншій ролі до виготовлення з метою розповсюдження або збуту порнографії [9, с. 15]. Натомість А.А. Небитов зазначає, що участь у створенні порнографічної продукції супроводжується не лише оголенням статевих органів, а й статевим актом та іншими діями сексуального характеру, які є сексуальною експлуатацією [160, с. 88].

У примітках до ст. 149 КК України [120] надано тлумачення примусової вагітності та примусового переривання вагітності як окремих форм експлуатації людини. Деякі дослідники відносять примусову вагітність до різновидів сексуальної експлуатації, що певною мірою підтверджується міжнародними документами. Так, наприклад, у Римському статуті Міжнародного кримінального суду примусову вагітність вказано як одну з форм сексуального насильства [150]. Примусова вагітність, на думку багатьох фахівців, виходить за межі сексуальної експлуатації, оскільки стосується ширшого спектру прав людини. Це явище визначається як примусове використання репродуктивних функцій жінки без її згоди або під тиском, з

подальшим примушенням до виношування дитини. Аналогічно, примусове переривання вагітності також визнане окремою формою експлуатації, що обґрунтовано відображено в законодавстві. Що ж стосується консумації як способу стимулювання клієнтів у закладах витратити більше коштів, без надання сексуальних послуг, то її можна вважати різновидом примусової праці або надання послуг. Хоча відомо багато випадків, коли консумація виступала скритою формою сексуальної експлуатації.

А.А. Небитов запропонував авторське визначення терміну «сексуальна експлуатація», який має охоплювати такі її форми, як проституція, утримання місць розпусти, звідництво, сутенерство, порнографія та інші подібні протиправні діяння [162, с. 129]. А.В. Андрушко [16, с.188-212] навпаки вважає, що вказана форма експлуатації людини може набувати різних форм і змінюватись з часом, тому наводити повний перелік є недоцільним.

Щодо звичаїв, подібних до рабства, перерахованих у Додатковій конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв [64], подібних до рабства, уже знайшли своє відображення у переліку форм експлуатації, наведеному в примітці до ст. 149 КК України [120], бо фактично про дубльовані під різними назвами.

А.В. Андрушко, щодо боргової кабали, зазначає, що боргова кабала відповідно до міжнародних конвенцій є одним із звичаїв, подібних до рабства, тому виникає питання доцільності окремого зазначення в примітках [14, с. 129]. Окрім того додатково А.М. Орлеан, вважає, що взагалі доцільно або взагалі відмовитись від трактування рабства як окремої форми експлуатації людини, або у примітці до ст. 149 КК України вказати на стан фактичного рабства, оскільки юридично рабство скасоване низкою міжнародних документів [168, с. 88].

Висновки до розділу 2

У ході дослідження кримінально-правової характеристики об'єктивних та суб'єктивних ознак торгівлі людьми встановлено, що:

1. Склад торгівлі людьми має комплексний і багатоаспектний характер, що потребує уточнення на законодавчому рівні, а також глибокого доктринального осмислення з урахуванням міжнародних документів, практики Європейського суду з прав людини та актуальних тенденцій у вітчизняній правозастосовній практиці.

2. Об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 149 КК України, є суспільні відносини у сфері охорони волі, честі та гідності особи. Вважаємо, що до таких суспільних відносин відноситься свобода людини, яка виступає також основоположним правом особи. Торгівля людьми посягає на базові права людини: право на свободу, недоторканність, працю, безпеку. Питання визначення статусу потерпілої особи набуває ще більшої актуальності в умовах збройного конфлікту, що триває в Україні. Активні воєнні дії істотно загострюють і без того складну ситуацію, спричинену соціально-економічними змінами в країні.

Особи, які постраждали внаслідок збройної агресії, можуть стати потенційними жертвами торгівлі людьми, адже їхня уразливість зростає через вимушене переміщення, втрату джерел існування, руйнування соціальних зв'язків. Також до таких факторів віднесено вік, стать, інвалідність, економічна залежність чи психологічна травма. Це вказує на необхідність більш широкого тлумачення та конкретизації поняття «уразливий стан».

3. Об'єктивна сторона торгівлі людьми охоплює не лише традиційні дії, пов'язані з купівлею-продажем людини, а й інші форми експлуатаційної поведінки: вербування, переміщення, передача, переховування, отримання людини з метою її експлуатації. Основним юридичним критерієм, що дозволяє відмежувати кримінально карані діяння від правомірних, є *наявність мети експлуатації*. Саме цей елемент відрізняє торгівлю людьми від, наприклад, добровільної трудової міграції. Встановлення послідовності дій, що формують тривалий процес торгівлі людьми, становить особливу складність, оскільки в ньому можуть бути задіяні кілька осіб. Це потребує подальшого розвитку

теоретичних підходів до співучасті та посередницької діяльності в контексті злочинної моделі.

4. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 149 КК України, є загальним, тобто це фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Водночас важливою проблемою залишається *неврегульованість кримінальної відповідальності для осіб, які свідомо користуються послугами потерпілих від торгівлі людьми*, усвідомлюючи факт їхньої експлуатації. Такі особи хоча й не здійснюють безпосередньо дій, пов'язаних із переміщенням або продажем особи, але фактично підтримують і стимулюють функціонування експлуатаційної моделі. Не включення їх до сфери кримінальної відповідальності суперечить міжнародним зобов'язанням України, зокрема положенням Палермського протоколу та Конвенції Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми. Відтак, доцільність розширення диспозиції статті 149 КК України з метою охоплення цих діянь потребує додаткового дослідження.

5. Суб'єктивна сторона торгівлі людьми полягає у наявності прямого умислу та спеціальної мети – експлуатації людини. Саме мета є визначальною у правовій конструкції складу кримінального правопорушення. Наявність умислу охоплює усвідомлення факту, що людина буде використана з метою отримання вигоди (майнової або немайнової) у формі примусової праці, сексуальної експлуатації, примусового донорства, втягнення у злочинну діяльність тощо. Примусова поведінка щодо потерпілого (насильство, обман, використання уразливого стану) є основним інструментом досягнення експлуатації, що свідчить про високий рівень суспільної небезпеки таких діянь. Водночас слід враховувати, що сама експлуатація, як фактичне використання людини, може становити окремий склад злочину і потребує додаткової кримінально-правової кваліфікації, наприклад, за статтями, що передбачають відповідальність за створення порнографічної продукції, сутенерство, примус до праці, використання рабської чи підневільної праці тощо.

6. З'ясовано, що нинішня редакція статті 149 КК України не охоплює всього спектру кримінально протиправної поведінки, яка фактично сприяє торгівлі людьми або є її наслідком. Відсутність криміналізації *експлуатації сурогатного материнства*, як форми торгівлі людьми, визначення ескорту, як форми сексуальної експлуатації призводить до зниження ефективності кримінально-правового захисту потерпілих. Така прогалина створює підґрунтя для уникнення відповідальності посередників та організаторів злочинної схеми, що суперечить міжнародним стандартам і послаблює механізми правозастосування.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ

3.1. Відмежування торгівлі людьми від інших кримінальних правопорушень

Для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із різними видами експлуатації людини, важливим аспектом є розмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, із суміжними кримінально протиправними діяннями, а також їх кваліфікації за сукупністю.

Стаття 149 КК України [120] встановлює кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, тобто суспільно небезпечне посягання, у формі вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини, що вчинені з обов'язковою метою – експлуатацією, та з обов'язковим способом вчинення у вигляді – примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, використанням уразливого стану особи, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, і метою – отримання згоди на його експлуатацію. Це вказує на те, що редакція статті 149 КК України має суміжні склади кримінальним правопорушень, що встановлюють відповідальність за різні способи використання людини, в тому числі й експлуатацію.

Отже, при кваліфікації таких діянь, як торгівля людьми може виникати конкуренція кримінально-правових норм, в контексті юридично точного відокремлення діянь від суміжних. При врахуванні таких обставин важливо зазначити, що чинне кримінальне законодавство не містить чіткого визначення терміну «конкуренція» кримінально-правових норм, однак це явище неодноразово ставало предметом дослідження українських науковців [223, 98-102].

Але, питання конкуренції норм у правознавстві, зокрема в кримінальному праві та загальній теорії права, досі залишається недостатньо вивченим, незважаючи на численні дослідження. Воно не має однозначного визначення і часом помилково ототожнюється з поняттям «колізія законів», хоча ці терміни не є синонімами. У межах загальної теорії права та спеціалізованих галузевих наук виокремлюється специфічна категорія норм – так звані «колізійні», які визначають механізми вибору між правовими актами, що регулюють одне й те саме питання, але при їх застосуванні виникають суперечності або розбіжності. У такому випадку вирішення питання, яка з норм повинна мати перевагу, є фактично процесом подолання цієї конкуренції, тобто усунення суперечностей між нормами. Отже, колізія норм є окремим випадком конкуренції правових норм, що вимагає вирішення для забезпечення правопорядку та належного застосування законодавства [227, с. 140-147].

Таким чином, поняття колізії норм та їх конкуренції тісно взаємопов'язані, однак не є ідентичними, і їх ототожнення є некоректним. Варто також зауважити, що колізія норм не суперечить конкуренції, адже сама по собі вона набуває значення лише в межах вирішення питань щодо співіснування та взаємодії правових норм.

Серед вчених аналіз поняття «конкуренція кримінально-правових норм» досліджується з різних точок зору, оскільки його зміст може змінюватися залежно від контексту. Переважна більшість науковців розглядає явище конкуренції кримінально-правових норм крізь призму проблеми їх застосування в межах Особливої частини КК. Це відбувається у випадках, коли одне й те саме діяння або бездіяльність може бути кваліфіковане за декількома статтями КК, що передбачають відповідальність за подібні або навіть тотожні кримінальні протиправні діяння. Виникнення конкуренції норм є неминучим, коли два або більше кримінальні правопорушення містять однакові або схожі ознаки злочину, що ускладнює правильну кваліфікацію конкретного діяння правоохоронними органами. Це особливо актуально у

випадках, коли різні правові норми передбачають відмінні санкції, різні підходи до оцінки суспільної небезпеки або містять специфічні кваліфікуючі ознаки, що можуть впливати на правову оцінку вчиненого [233, с. 145-150].

Судова практика показує, що вирішення такої конкуренції можливе лише шляхом встановлення пріоритету однієї з норм, яка має застосовуватися у конкретному випадку. В даний час, теорія кримінального права і правозастосовна практика не виробили універсальних і чітких критеріїв для визначення цього пріоритету. В постановах Пленуму Верховного Суду України та Верховного Суду можна знайти узагальнені рекомендації щодо вирішення питань конкуренції норм, однак ці рекомендації не завжди є узгодженими між собою або з попередньо розробленими загальними принципами кваліфікації кримінальних правопорушень. Більшість науковців вказують на те, що необхідно розробити більш чітку законодавчу базу, яка б врахувала та уточнювала всі різновиди конкуренції кримінально-правових норм і визначила обов'язкові правила точної кваліфікації, що значно б спростило роботу слідства та судів.

Враховуючи поточну судову практику можна виокремити різні підходи для вирішення конкуренції норм, зокрема, принципи спеціалізації, субсидіарності та поглинання. Ці принципи допомагають визначити, яка саме кримінально-правова норма має пріоритет при кваліфікації конкретного правопорушення, що необхідно для забезпечення справедливості, правової визначеності та єдності судової практики під час кваліфікації злочинних діянь.

Водночас дослідники відмічають, що однією з найбільш поширених форм конкуренції є конкуренція між загальними та спеціальними кримінально-правовими нормами. Загальні норми охоплюють ширший спектр правопорушень, тоді як спеціальні норми деталізують правове регулювання у більш вузьких та специфічних ситуаціях. У разі конкуренції між такими нормами зазвичай перевага надається спеціальній нормі, оскільки вона точніше визначає особливості суспільно небезпечної поведінки. Це правило застосовується в ситуаціях, коли особа вчинила одне правопорушення, що

підпадає під кілька норм. Однак, якщо особа вчинила кілька кримінальних правопорушень, кваліфікація здійснюється за сукупністю кримінально протиправних діянь, кожне з яких розглядається окремо. У таких випадках важливо правильно визначити межі застосування кожної з норм, щоб уникнути дублювання відповідальності або, навпаки, штучного звуження кваліфікації злочину. Таким чином, правильне тлумачення та застосування кримінально-правових норм у випадках їх конкуренції є невід'ємною складовою справедливого правосуддя та ефективного функціонування системи кримінального права [112, с. 89-101].

Кваліфікація торгівлі людьми є прикладом одного з видів конкуренції. Норма кримінального закону, що визначає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, найбільш повно відображає фактичні ознаки вчиненого кримінального правопорушення, порівняно з іншими статтями КК, які встановлюють відповідальність за окремі форми експлуатації. Стаття 149 КК України передбачає кримінальну відповідальність за особливо небезпечні форми кримінально протиправних діянь, пов'язаних з незаконним поводженням з людьми. Зокрема, вона охоплює дії, такі як вербування осіб із використанням їх уразливого стану, передачу шляхом шантажу та подальшу експлуатацію. Остання може проявлятися у формі примусової праці, сексуальної експлуатації, втягнення дітей у жебрацтво, примусового донорства та інших способів зловживання людиною. Таким чином, зміст статті 149 КК України тісно пов'язаний із низкою інших кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за конкретні види експлуатації людини. У цьому контексті ст. 149 КК України виступає загальною нормою, що охоплює більш широкий спектр кримінально протиправних діянь, у той час як інші статті деталізують відповідальність за окремі форми експлуатації.

У випадках конкуренції між нормою-цілим і нормою-частиною кваліфікація злочину здійснюється на основі двох базових принципів [227, с.140-147], а саме:

1. Застосовується стаття Особливої частини КК, яка найбільш повно охоплює всі ознаки вчиненого правопорушення, тобто включає його у повному обсязі;

2. Статті, що передбачають лише окремі аспекти злочинного діяння, не підлягають застосуванню, якщо є норма, яка повністю охоплює скоєне правопорушення.

Проте, проблема конкуренції між нормою-частиною та нормою-цілим є однією з найбільш дискусійних у теоретичному осмисленні кримінального права. У науковій літературі представлені дві протилежні думки з цього питання. Так, зокрема, одні дослідники вважають, що конкуренція між нормою-цілим і нормою-частиною є хибною концепцією, оскільки між ними відсутній характерний для реальної конкуренції норм зв'язок. Свою позицію вони аргументують тим, що ці норми регулюють одне і те саме правове питання, тому їх протиставлення є необґрунтованим. Деякі автори стверджують, що проблема конкуренції взагалі зникає у випадках, коли одна норма повністю включає ознаки іншої, оскільки в такій ситуації законодавець, по суті, об'єднує дві норми в одну [233]. Наприклад, прихильником цієї точки зору є М.Й. Коржанський, який зазначає, що конкуренція між нормою-цілим і нормою-частиною не має ні теоретичного, ні практичного сенсу. Він вважає, що конкуренція можлива лише між конкретними об'єктами кримінально-правової охорони, а не між самими нормами [109, с.99-101]. Водночас частина науковців, заперечують такі аргументи, вказуючи, що конкуренція повинна розглядатися саме на рівні кримінально-правових норм, а не об'єктів їхньої охорони. Оскільки, на думку багатьох вчених, конкуренція між нормою-цілим і нормою-частиною у кримінальному праві є некоректною, оскільки кримінальне законодавство передбачає механізми вирішення таких ситуацій без застосування концепції конкуренції.

Не зважаючи на те, що питання конкуренції між нормами-частинами та нормами-цілим залишається складним і багатоаспектним, потребуючи подальших наукових досліджень та вдосконалення механізмів кваліфікації

кримінальних правопорушень, враховуючи надбання судової практики використовуються базові правила кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з експлуатацією людини:

1. Пріоритетність цілого, тобто стаття 149 КК України [120], яка повно охоплює весь склад торгівлі людьми, має перевагу перед нормами, що стосуються лише окремих етапів чи форм експлуатації.

2. Виключення частин. Норми чинного законодавства, які регулюють лише окремі аспекти вчиненого (наприклад, статті, що передбачають відповідальність за примусову працю чи втягнення у жебрацтво), не інкримінуються додатково, бо всі їхні ознаки вже враховані у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України.

Отже, наведений вище підхід дозволяє здійснювати всебічну кваліфікацію кримінального правопорушення, враховуючи як об'єктивні, так і суб'єктивні характеристики кримінально протиправних дій [146, с. 280].

Відповідно до ст. 149 КК України [120], кримінальна відповідальність за торгівлю людьми передбачена за найбільш суспільно небезпечні діяння, пов'язані з незаконним використанням осіб. До таких діянь належать не лише вербування, транспортування чи переховування людей з метою їх експлуатації, а й різні форми маніпуляції, зокрема використання їх уразливого стану, психологічний тиск, обман або шантаж [120]. Усі ці діяння спрямовані на перетворення людини на об'єкт торгівлі, позбавляючи її основоположних прав і свобод. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми охоплює широкий спектр кримінальних правопорушень, які можуть включати як насильницькі методи впливу, так і інші форми експлуатації, що можуть тривати довгий час. Запровадження таких норм сприяє ефективному захисту прав людини, посиленню заходів протидії кримінально протиправним посяганням і забезпеченню реабілітації постраждалих.

Але положення ст. 149 КК України [120] не виключають можливості застосування кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень у випадках, коли діяння винного виходять за межі цього складу кримінального

правопорушення. Зокрема, якщо поряд із торгівлею людьми було вчинено інше кримінальне правопорушення, яке не підпадає під ст. 149 КК України, то відповідні норми застосовуються одночасно.

Таким чином, кваліфікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, повинна ґрунтуватися на детальному аналізі об'єктивних та суб'єктивних ознак діяння, його суспільної небезпеки, а також правильному визначенні співвідношення відповідних норм кримінального законодавства. Такий підхід сприяє призначенню справедливого покарання та мінімізації ризиків повторення подібних злочинів у майбутньому.

Оскільки торгівля людьми, як правило супроводжується іншими незаконними діяннями, то для правильної кваліфікації діяння за ст. 149 КК України необхідно визначити, чи слід застосовувати її разом з іншими нормами у сукупності, чи необхідно відмежовувати від суміжних складів злочинів [2, с.6-9].

Так, розмежування між кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст. 149 КК України та ст. 142 КК України [120], ґрунтується на відмінностях в об'єктивній стороні цих кримінальних правопорушень. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 149 КК України [120], охоплює різні форми незаконної діяльності, спрямованої на експлуатацію людини. Серед таких діянь законодавець виділяє вербування, переміщення, приховування, одержання чи передачу особи з метою подальшого використання її праці, залучення до протиправної діяльності чи іншої форми експлуатації. Водночас ст. 142 КК України встановлює кримінальну відповідальність за незаконне проведення медико-біологічних, психологічних чи інших дослідів над людиною. Це охоплює дії, пов'язані з примусовими експериментами, що можуть завдати шкоди здоров'ю чи життю потерпілих. Однак, у випадках, коли торгівля людьми здійснюється саме з метою проведення над ними незаконних дослідів, ці злочини можуть мати певний взаємозв'язок. Якщо злочинець спочатку здійснив контроль над потерпілим з наміром використати його для експериментів, а згодом здійснив відповідні

медико-біологічні чи психологічні досліді, такі дії слід кваліфікувати в межах сукупності злочинів, кваліфікуючи їх за ст. 149 та ст. 142 КК України [120]. Але, у випадках, коли особа брала участь у вербуванні, переміщенні, приховуванні чи передачі потерпілих, розуміючи, що вони будуть використані для незаконних дослідів, але не була безпосередньо залучена до їх проведення, такі кримінально протиправні діяння підпадають під кваліфікацію за ст. 149 КК України.

Для притягнення до відповідальності за пособництво у кримінальному правопорушенні, передбаченому ст. 142 КК України [120], є недоцільним, оскільки це порушуватиме принцип заборони подвійного інкримінування. Якщо ж особа не лише займалася торгівлею людьми, а й активно сприяла проведенню дослідів, наприклад, надавала приміщення, створювала необхідні умови для експериментів або фінансувала їх, то такі діяння слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 149 та 142 КК України. Разом з тим, якщо винний займався торгівлею людьми, але не знав і не міг передбачити, що потерпілі будуть використані для проведення незаконних дослідів, його дії слід кваліфікувати лише за ст. 149 ККУ [120].

Отже, кваліфікація кримінально протиправних діянь визначається з урахуванням конкретних обставин справи, рівня поінформованості винного про подальшу експлуатацію потерпілих, а також його безпосередньої ролі у вчиненні кримінального правопорушення. Коректне встановлення складу правопорушення є важливим чинником для дотримання принципів законності та призначення справедливого покарання винним особам.

Таким чином, вважаємо, що основними критеріями для розмежування «Торгівлі людьми» та «Незаконного проведення дослідів над людиною» є об'єктивні ознаки цих кримінальних правопорушень, а саме об'єктивна сторона. У складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, об'єктивна сторона включає низку суспільно небезпечних діянь, а саме: вербування, переміщення, переховування, одержання або передачу людини з метою її подальшої експлуатації. У той час як ст. 142 КК України

[120] – це кримінальне правопорушення, що полягає в проведенні медико-біологічних, психологічних чи інших дослідів над людиною без її згоди або з порушенням встановленого порядку.

Також важливо відзначити, що мета експлуатації, яка є однією з ключових ознак суб'єктивної сторони торгівлі людьми, може включати й мету здійснення незаконних дослідів над людьми, що стали жертвами таких діянь. У таких випадках, коли особа вербує, переміщує або передає людину з наміром використати її для проведення медичних або інших дослідів, її дії мають кваліфікуватися не лише за ст. 149 КК України, але й за ст. 142 КК України [120], адже в такому випадку відбувається порушення двох окремих кримінально-правових норм. Це означає, що якщо особа спочатку здійснює торгівлю людьми з метою проведення на них незаконних дослідів, а потім безпосередньо здійснює такі дослідів, то такі діяння слід кваліфікуватися як сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ст. 142 та ст. 149 КК України.

Окрім того, важливо пам'ятати, що коли винна особа діяла, вербуючи, переміщуючи або передаючи людину з метою її подальшої експлуатації, при цьому усвідомлюючи, що ця експлуатація буде полягати у здійсненні незаконних дослідів, її дії не повинні кваліфікуватися як сукупність злочину, передбаченого статтею 149 КК, і пособництва у злочині, передбаченому статтею 142 КК, оскільки така кваліфікація призвела б до подвійного інкримінування одних і тих самих дій.

Однак якщо така особа також виконувала інші дії, які прямо сприяли проведенню незаконних дослідів над людьми, яких вона раніше вербувала або переміщувала (наприклад, надавала приміщення для проведення дослідів), її дії можуть бути кваліфіковані як сукупність злочину за статтею 149 КК та пособництва у злочині, передбаченому статтею 142 КК України [120].

Водночас, якщо особа, здійснюючи вербування, переміщення чи передачу людини, не мала наміру або не могла усвідомити, в якій саме формі буде відбуватися подальша експлуатація цієї людини, то такі діяння слід

кваліфікувати лише за ст. 149 КК України, оскільки у такому випадку відсутній склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 142 КК України. В цьому випадку розмежування між ст. 149 та ст. 142 КК України [120] має важливе значення для коректної кваліфікації дій винного.

Виходячи із викладеного, можна зробити висновок, що при кваліфікації торгівлі людьми та незаконного проведення дослідів над людиною, важливо враховувати не лише об'єктивні ознаки, але й суб'єктивні ознаки, зокрема, усвідомлення мети експлуатації та характер допоміжних дій, вчинюваних винним [146, 300].

Особливої уваги, потребує відмежування торгівлі людьми від порушення законодавчих норм щодо трансплантації анатомічних матеріалів людини, відповідальність за яке передбачена ст. 143 КК України [120]. Відповідальність за ст. 143 КК України, передбачена за недотримання встановленого законодавством порядку проведення трансплантації органів та тканин людини, що може включати порушення процедур отримання згоди, ведення документації, дотримання медичних стандартів або участь у незаконних схемах пересадки анатомічних матеріалів, а також, **незаконне вилучення анатомічних матеріалів шляхом примусу або обману, вилучення анатомічних матеріалів в уразливих осіб та незаконна торгівля анатомічними матеріалами** (вид. – автор).

Згідно ч. 1 ст. 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 17 травня 2018 р., анатомічні матеріали людини охоплюють широкий спектр біологічних об'єктів, зокрема, органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, а також фетальні матеріали [188]. Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 143 КК України, суттєво відрізняється від торгівлі людьми, насамперед за об'єктивними ознаками. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 143 КК [120], характеризується такими альтернативними формами суспільно небезпечних діянь (всі вид. – автора):

- **Порушенням встановленого законом порядку трансплантації** анатомічних матеріалів, органів або тканин людини;
- **Незаконним вилученням анатомічних матеріалів у людини** шляхом примушування або обману;
- **Безпосереднім вилученням органів чи тканин у людини без** дотримання законних процедур;
- **Здійсненням торгівлі анатомічними матеріалами** (органами, тканинами, клітинами людини);
- **Участю в діяльності транснаціональних організацій, що** займаються незаконним вилученням та продажем анатомічних матеріалів людини.

Разом із цим, ст. 149 КК України [120] передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, тобто за вербування, переміщення, переховування, передачу чи отримання особи з метою її експлуатації. Однією з можливих форм такої експлуатації може бути примусове вилучення анатомічних матеріалів у потерпілих, що нерідко супроводжується порушенням встановленого порядку трансплантації або продажем вилучених органів чи тканин. Так, у випадку, якщо особа спочатку отримує людину з метою вилучення її анатомічних матеріалів, а потім реалізує цей намір шляхом незаконного вилучення органів чи тканин, її дії слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 143 та ст. 149 КК України. Аналогічний підхід застосовується, коли винна особа спочатку отримала чи придбала людину, а згодом вчинила будь-яке інше правопорушення, передбачене ст. 143 КК України, зокрема, порушено порядок трансплантації, займався торгівлею анатомічними матеріалами або був причетний до діяльності транснаціональних злочинних організацій. У кожному з таких випадків дії винного підпадають під кваліфікацію за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 143 та ст. 149 КК України. Проте, сукупність цих кримінальних правопорушень буде відсутня у випадку, коли особа здійснює лише вербування, переміщення, переховування

чи передачу потерпілого з метою його подальшої експлуатації, знаючи, що така експлуатація передбачатиме вилучення анатомічних матеріалів, але при цьому не бере безпосередньої участі у здійсненні вилучення, не сприяє цьому процесу і не порушує встановленого законом порядку трансплантації. У такій ситуації вчинене повністю охоплюється диспозицією ст. 149 КК України, а додаткова кваліфікація за ст. 143 КК є недоречною [221, с. 209-212].

На практиці торгівлі людьми часто супроводжується незаконним позбавленням волі потерпілого. Проте, навіть за відсутності прямої вказівки у ст. 149 КК [120] на незаконне позбавлення волі як спосіб вчинення цього кримінального правопорушення, очевидно, що здійснити викрадення людини без її ізоляції чи обмеження свободи неможливо, тому важливо провести порівняння ст. 149 КК України з іншими статтями, які також стосуються порушення особистої свободи. Це стосується ст. 146 («Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»), ст. 147 («Захоплення заручників»), ст. 148 («Підміна дитини»). Не зважаючи на те, що всі вказані кримінальні правопорушення, пов'язані з посяганням на свободу людини, водночас вони мають різні об'єктивні ознаки. Об'єктивна сторона торгівлі людьми пов'язана з передачею людини іншій особі з метою її експлуатації, що є особливою ознакою цього кримінального правопорушення. У той же час, інші кримінальні правопорушення, такі як незаконне позбавлення волі чи викрадення особи, передбачена ст. 146 КК України або захоплення заручників (ст. 147 КК України), пов'язані з примусовим обмеженням свободи без наміру подальшої експлуатації, тоді як метою торгівлі людьми є саме використання людини в якості об'єкта для різних форм експлуатації. Таким чином, у випадках, коли торгівля людьми супроводжується незаконним позбавленням волі потерпілого, має місце конкуренція «цілого» та «частини». Відповідно, дії винного слід кваліфікувати лише за ст. 149 КК України без додаткового інкримінування ст. 146 КК України, оскільки будь-яка інша кваліфікація порушуватиме принцип недопустимості подвійного притягнення до відповідальності.

Аналогічні підходи застосовуються при розмежуванні торгівлі людьми та насильницького зникнення, передбаченого ст. 146-1 КК України [120], оскільки передбачене кримінальним законом покарання за насильницьке зникнення є менш суворим, ніж за торгівлю людьми, а законодавець фактично визнає це кримінальне правопорушення менш суспільно небезпечним.

Якщо у діях винної особи одночасно наявні ознаки насильницького зникнення, тобто арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування, так і торгівлі людьми щодо однієї і тієї ж особи, правова кваліфікація здійснюється виключно за ст. 149 КК України. Це пояснюється тим, що положення цієї статті повністю охоплюють вчинені дії, а додаткова кваліфікація за ст. 146-1 КК України вважатиметься недоцільною з погляду кримінального права. Отже, оскільки торгівля людьми включає діяння, такі як викрадення, незаконне позбавлення волі чи насильницьке зникнення потерпілого, вони розглядаються як складові одного кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України. Відповідно, правова кваліфікація має ґрунтуватися на принципі повного охоплення складу злочину та уникненні подвійного інкримінування [62, с. 110].

Аналіз положень ст. 150 КК України [120], яким передбачена відповідальність за експлуатацію дитини, дозволяє визначити її взаємозв'язок із положеннями законодавства, яким передбачена відповідальність за торгівлю людьми. Головна відмінність між цими двома складами кримінальних правопорушень полягає у характеристиках об'єктивної сторони. Стаття 150 КК України встановлює кримінальну відповідальність за експлуатацію дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці, тобто у спосіб, який суперечить законам та порушує їхні права. Водночас частинами 2 та 3 статті

149 КК України, передбачена відповідальність за торгівлю неповнолітніми або малолітніми, що включає вербування, переміщення, переховування, передачу чи отримання таких осіб з метою їх подальшої експлуатації [82, с.15].

Водночас спільною рисою цих кримінальних правопорушень є кінцева мета – експлуатація потерпілих, що є визначальним елементом для суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України [120]. На практиці ці склади кримінальних правопорушень можуть перетинатися у різних формах кримінально-протиправної діяльності, що ускладнює їх правову кваліфікацію. У випадках, коли особа купує або отримує неповнолітнього з наміром використання його праці, а згодом здійснює таку експлуатацію, її дії підпадають під кваліфікацію за сукупністю відповідних частин ст. 149 та ст. 150 КК України. Але, коли особа займається вербуванням, переміщенням, переховуванням чи передачею дитини віком до 16 років з метою її подальшої експлуатації третіми особами, такі дії підпадають під ст. 149 КК України, оскільки вони охоплюють усі елементи складу злочину, передбаченого цією статтею [9, с. 162-171].

Відзначимо, що у випадках, коли стосовно дитини здійснюється не лише вербування, переміщення чи передача, але є дії, які сприяють її подальшій експлуатації, наприклад, надається приміщення або усуваються перешкоди для цього, то такі дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, а саме застосовуються відповідні положення ст. 149 КК щодо торгівлі людьми, відносно визначення ролі особи, що може бути пособником, положення ч. 5 ст. 27 КК та відповідні частини статті 150 КК, які передбачають відповідальність за пособництво у експлуатації дітей. Якщо ж особа одночасно вчиняє торгівлю одними потерпілими та водночас здійснює експлуатацію праці інших, має місце реальна сукупність злочинів. У такому разі її дії підлягають кваліфікації за сукупністю норм статей 149 і 150 КК [73, с.107-111].

Таким чином, не зважаючи на те, що експлуатація є важливим елементом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 та ст. 150 КК

України, їхнє співвідношення визначається конкретними способами вчинення злочину. У ряді випадків можливе поєднання торгівлі людьми з експлуатацією праці дітей, що обумовлює необхідність кваліфікації діяння за сукупністю відповідних статей [68, с.107-111].

Аналіз положень ст. 150-1 КК України [120] дозволяє виділити ключову ознаку, що відмежовує це кримінальне правопорушення від торгівлі людьми. Головна відмінність полягає в характері суспільно небезпечних діянь, які визначають об'єктивну сторону. Зокрема, ст. 150-1 КК України встановлює відповідальність за залучення малолітньої дитини до жебрацтва, що виражається в примушуванні або використанні її для систематичного випрошування грошей, речей чи інших матеріальних благ. Водночас у примітці 1 ст. 149 КК України, закріплено, що торгівля людьми, також може включати примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, тобто в тому числі експлуатацію малолітніх осіб. Враховуючи, що випрошування матеріальних благ може здійснюватися як самою дитиною, так і особою, яка її експлуатує, вказані кримінальні правопорушення можуть перетинатися, що може ускладнювати правильну правову кваліфікацію [73, с.113].

Якщо ж особа спочатку придбала, отримала чи передала малолітню дитину з метою її подальшого використання для жебрацтва, а згодом реалізувала цей намір, змушуючи дитину систематично випрошувати матеріальні цінності, такі дії слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, тобто як торгівлю людьми (ст. 149 КК України), так і використання малолітньої дитини для жебрацтва (ст. 150-1 КК України) [220, с. 120-125]. У випадках якщо винна особа не лише примушує дитину жебракувати, а й залучає її до іншої примусової праці, наприклад, до виконання важкої чи небезпечної роботи, такі дії необхідно кваліфікувати за сукупністю трьох злочинів: торгівлі людьми (ч. 3 ст. 149 КК України), експлуатації дітей (ст. 150 КК) та використання малолітньої дитини для жебрацтва (ч. 2 ст. 150-1 КК) [125, с. 375-378]. Водночас, якщо торгівля людьми призвела до досягнення її кінцевої мети у вигляді трудової

експлуатації, яка окремо підпадає під кримінальну відповідальність (зокрема, експлуатація дітей – ст. 150 КК України [120], використання малолітньої дитини для жебрацтва – ст. 150-1 КК України [120], втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність – ст. 304 КК України [120]), додаткової кваліфікації за цими статтями не вимагається. Окремо ці статті можуть застосовуватися лише щодо осіб, які не були безпосередньо залучені до торгівлі людьми та не виступали співучасниками цього злочину [220, с. 145].

Але у випадку, якщо особа здійснювала вербування, переміщення, переховування чи передачу малолітньої дитини з метою її експлуатації, але не знала, у якій саме формі вона буде використовуватися, її дії кваліфікуються виключно за ч. 3 ст. 149 КК. Така кваліфікація залишається виключно за ст. 149 КК України навіть у випадку, якщо дитина згодом була використана для жебрацтва іншою особою, яка отримала її внаслідок реалізації злочинного умислу торгівлі людьми. У такій ситуації перший правопорушник не мав прямого умислу на примушування дитини до жебрацтва, а отже, відсутня і його співучасть у злочині, передбаченому статтею 150-1 КК [120].

Отже, не дивлячись на те, що кримінальні правопорушення, передбачені ст. 149 та ст. 150-1 КК України, мають спільну ознаку – експлуатацію малолітніх осіб, вони розрізняються за характером конкретних діянь. Якщо особа не лише здійснила торгівлю дитиною, а й особисто залучила її до жебрацтва або іншої примусової діяльності, має місце сукупність злочинів. Якщо ж винний не мав наміру використовувати дитину для жебрацтва, а лише передав її для подальшої експлуатації без розуміння її форми, додаткова кваліфікація за ст. 150-1 КК не потрібна [220, с. 147].

Однією з форм експлуатації, яка часто виступає кінцевою метою осіб, що займаються торгівлею людьми, є примушування до шлюбу, відповідальність за яке передбачена ст. 151-2 КК України [120]. В даному контексті експлуатація проявляється у примусовому залученні особи до шлюбних або фактичних сімейних відносин, що порушують її право на вільний вибір партнера.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 151-2 КК України, охоплює кілька суспільно небезпечних діянь, що можуть мати різні форми:

- Примушування до укладення шлюбу шляхом психологічного, фізичного чи іншого впливу з метою змусити потерпілого вступити в шлюб без його добровільної згоди.
- Примушування до продовження шлюбу, укладеного під тиском.
- Примушування до фактичного спільного проживання без юридичного оформлення шлюбних відносин.
- Примушування до продовження таких фактичних відносин, якщо особа вже перебуває у подібному становищі.
- Спонування до переїзду в іншу державу з метою примусового шлюбу, співжиття або продовження таких відносин [122, с. 588].

Як зазначено вище, експлуатація в межах торгівлі людьми (ст. 149 КК України) не передбачає конкретного способу використання потерпілого. Це означає, що коли винний спочатку вчиняє торгівлю людиною, а потім змушує її до шлюбу, спільного проживання або переїзду за кордон з цією метою, його дії слід кваліфікувати за сукупністю ст. 149 та ст. 151-2 КК України [120]. Відзначимо, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 151-2 КК, вважається закінченим у момент примусу або спонування до переміщення, незалежно від того, чи відбулося фактичне укладення шлюбу, початок спільного проживання або переїзд за кордон. Водночас, якщо особа займалася вербуванням, переміщенням, переховуванням чи передачею потерпілого для подальшої експлуатації, але не знала, в якій саме формі вона буде здійснена, її дії кваліфікуються лише за ст. 149 КК. Це положення зберігає чинність навіть у разі, якщо інша винна особа, отримавши потерпілого внаслідок торгівлі людьми, змусила її до шлюбу чи спільного проживання або примусив виїхати за кордон. У такій ситуації перша особа не може бути визнана співучасником кримінального правопорушення, передбаченого ст. 151-2 КК України, оскільки в її діях відсутній прямий умисел щодо примушування до шлюбу.

Отже, кримінальні правопорушення, передбачені ст. 149 та ст. 151-2 КК України [120], можуть бути взаємопов'язаними, не зважаючи на те, що вони утворюють самостійні склади кримінально протиправних діянь. Якщо особа не лише вчиняла торгівлю потерпілим, а й у подальшому примушувала її до шлюбу чи спільного проживання, її дії підлягають кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень. Однак якщо винний лише передав потерпілого для подальшої експлуатації, не знаючи про її конкретний характер, його дії охоплюються лише ст. 149 КК України без додаткової кваліфікації за статтею 151-2 КК [121, с. 166].

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 169 КК України («Незаконне усиновлення (удочеріння)») [120], може виступати одним із способів реалізації експлуатації дитини після її продажу чи іншої форми торгівлі людьми. У цьому контексті важливе значення має примітка до ст. 149 КК України, яка вказує, що експлуатацією визнається також усиновлення чи удочеріння, якщо воно здійснене з метою наживи.

Це означає, що незаконне усиновлення чи удочеріння, яке відбулося з порушенням законодавчих норм, але без корисливих мотивів, не розглядається як експлуатація в межах ст. 149 КК України [120]. В такому випадку необхідно довести мету наживи конкретної особи. Згідно з конструкцією ст. 149 КК України та її приміткою, передача чи отримання дитини має здійснюватися саме з метою експлуатації, а експлуатація в цьому випадку визначається як усиновлення або удочеріння з корисливим наміром. Відтак, для інкримінування злочину за ст. 149 КК необхідно встановити, що особа отримала дитину з однією з таких цілей [117, с.499]:

- виступити посередником у незаконному усиновленні (удочерінні), маючи при цьому корисливий інтерес;
- самостійно усиновити (удочерити) дитину з метою отримання матеріальної вигоди.

Доведення цієї «подвійної» мети є вкрай складним процесом, оскільки ще до моменту фактичного усиновлення або удочеріння визначити, яка особа

діяла саме з наміром експлуатації, майже неможливо. Якщо ж після отримання дитини винний вчинив діяння, передбачені ст. 169 КК, реалізувавши при цьому корисливу мету, його дії слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 та 169 КК України [117, с.503].

Щодо осіб, які вербували, переміщували, переховували або передавали дитину, яка надалі була незаконно усиновлена (удочерено), їхні діяння підлягають кваліфікації за ст. 149 КК України [120], але лише за умови, що вони усвідомлювали мету подальшої експлуатації. В іншому випадку кримінальна відповідальність за ст. 149 КК України не настає, оскільки відсутній прямий умисел на подальше використання дитини у корисливих цілях.

Таким чином, співвідношення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 і ст. 169 КК України [120], є доволі складним як у правозастосуванні, так і в питанні доказування умислу винних осіб. Вирішальним фактором є доведення мотиву наживи при незаконному усиновленні або участі в ньому, що значно ускладнює кваліфікацію таких кримінально протиправних діянь.

Диспозиція ст. 169 КК України [120] охоплює незаконне посередництво, інші протиправні діяння щодо усиновлення (удочеріння), передачу дитини під опіку, піклування або на виховання в сім'ю. При цьому обидві сторони можуть усвідомлювати, що передача дитини здійснюється в її інтересах, без наміру подальшої експлуатації. Відмінною особливістю є застосування ст. 149 КК України виключно у випадках незаконного усиновлення чи удочеріння, здійсненого з корисливою метою [123, с.475].

Додаткового аналізу потребує розмежування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації із грубим порушенням законодавства про працю (ст. 172 КК України) та невиплатою заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України) [121, с.489].

Об'єктивна сторона грубого порушення законодавства про працю може мати місце у формі незаконного звільнення працівника з роботи та іншого грубого порушення законодавства про працю. При цьому під іншим грубим порушенням законодавства про працю розуміють «будь-яке інше, крім незаконного звільнення працівника з роботи, порушення законодавства про працю». Це може бути такими діями, як: невидання наказу про звільнення та/або невидача трудової книжки особі, яка хоче звільнитися з роботи в установленому законом порядку; ненадання щорічної чи додаткової відпустки або систематичне ненадання вихідних днів або перерви для відпочинку і харчування; незаконне притягнення працівника до матеріальної відповідальності; порушення порядку розгляду трудових спорів тощо. Крім того, до грубого порушення законодавства про працю на практиці відносять використання найманої праці без відповідного оформлення трудових відносин. Такі дії, особливо у поєднанні з невиплатою заробітної плати, є схожими з торгівлею людьми [135].

При розмежуванні цих кримінальних правопорушень слід мати на увазі. По-перше, суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 172 КК України [120], є спеціальним. Ним може бути службова особа, якій надано право приймати працівника на роботу (поновлювати на роботі), звільняти його з роботи або документально оформляти таке прийняття (поновлення, звільнення), вирішувати питання щодо надання відпустки тощо, а також громадянин-підприємець, який використовує найману працю і має зазначені вище повноваження щодо найманих працівників. Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 175 КК України «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат» може бути лише керівник підприємства, установи або організації, незалежно від форми власності, або громадянин-суб'єкт підприємницької діяльності. Разом з тим, на відміну від вказаних злочинів, суб'єкт торгівлі людьми є загальним. Отже, відсутність наведених вище ознак спеціального суб'єкта кримінального правопорушення виключає можливість кваліфікувати вчинене як кримінальне

правопорушення у сфері порушення трудових прав громадян і, за наявності інших ознак, може свідчити про наявність складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України [121, с.399].

По-друге, обов'язковою ознакою торгівлі людьми є кінцева мета – експлуатація, загальне тлумачення якої наведене у примітці 1 до ст. 149 КК України [120]. Серед наведених у цій нормі видів експлуатації до трудової відносяться примусова праця або примусове надання послуг, рабство або звичай, подібні до рабства, підневільний стан, залучення у боргову кабалу. Наявність названих цілей дозволяє відмежувати торгівлю людьми від правопорушень у сфері порушення трудових прав громадян. Так, для прикладу, використання директором або власником підприємства найманого працівника без відповідного оформлення та не виплата йому грошової винагороди за виконану роботу у випадку, коли його праця є примусовою та наявні інші ознаки торгівлі людьми, має кваліфікуватись саме за ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за ст.ст. 172, 175 КК України не потребує. Стаття 149 КК України для цієї ситуації є нормою, яка більш повно охоплює вчинене протиправне діяння [121, с.400].

Розмежування між торгівлею людьми та грубим порушенням угоди про працю, відповідальність за яке, передбачена ч. 2 ст. 173 КК України («Грубе порушення угоди про працю українського громадянина за межами України») [120], вимагає особливої уваги. Конкуренція між цими нормами можлива лише у випадках, пов'язаних із примусовою працею. Водночас застосування ст. 173 КК України передбачає наявність трудової угоди, укладеної без використання методів, характерних для торгівлі людьми (ст. 149 КК України), таких як обман, шантаж, насильство чи інші форми примусу. Порушення відбувається вже під час виконання договору, коли роботодавець шляхом обману, зловживання довірою або примусу вимагає від працівника виконання робіт, які не були передбачені угодою. На відміну від цього, у випадку торгівлі людьми обман, шантаж, використання уразливого стану чи насильство

застосовуються ще на етапі вербування, а сам злочинець діє з усвідомленням подальшої експлуатації потерпілого [123, с.389].

Дії, пов'язані з використанням трудової міграції для заволодіння грошовими коштами шляхом обману під виглядом надання послуг з працевлаштування за кордоном, за умови відсутності ознак злочину, передбаченого ст. 149 КК України, підпадають під склад шахрайства (ст. 190 КК України) [172, с. 146–153.].

Розмежування торгівлі людьми та кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва (ст. 271-274 КК України) здійснюється за аналогічним принципом. Ключовими критеріями є суб'єкт кримінального правопорушення. Відповідно до ст.ст. 271-274 КК України, такими суб'єктами є «спеціальні особи»: службові особи підприємств, установ, організацій або громадяни-підприємці, які мають обов'язки щодо охорони праці, а також особи, відповідальні за дотримання правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою. Якщо ж у діях винної особи наявні ознаки експлуатації та інші обов'язкові елементи торгівлі людьми, такі дії підлягають кваліфікації за ст. 149 КК України [120].

У випадку, коли торгівля людьми супроводжується переміщенням особи через державний кордон України, такі дії потребують додаткової кваліфікації за ст. 332 КК України. У деяких випадках це кримінальне правопорушення може поєднуватися з іншими правопорушеннями, такими як порушення правил трансплантації органів (ст. 143 КК України), експлуатація дітей (ст. 150 КК України) чи сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК України). Визначення правильної правової кваліфікації в таких ситуаціях ґрунтується на аналізі об'єкта кримінального правопорушення, а також його об'єктивних та суб'єктивних ознак [154, с. 515].

Викрадення або підроблення документів, що дають право на перетин державного кордону України, а також їх подальше використання для переміщення людини через кордон не охоплюються ст. 149 та ст. 332 КК України [120]. Такі дії потребують окремої кваліфікації за ст. 357 або ст. 358

КК України. Водночас, відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права, особи, які стали жертвами торгівлі людьми та були вивезені за підробленими документами, не підлягають кримінальній відповідальності за їх підробку чи використання [155, 437].

У багатьох випадках діяльність сутенера, який організовує зустрічі клієнтів із жінками для надання сексуальних послуг за матеріальну винагороду, ототожнюють з торгівлею людьми, що не є правильним, бо такі дії підлягають кваліфікації як звідництво за ст. 302 КК України, або, у разі примусу, як сутенерство чи втягнення у заняття проституцією за ст. 303 КК України [120]. Таким чином, хоча обидва правопорушення, пов'язані з експлуатацією людини, сутенерство та торгівля людьми мають різні правові природи.

Серед кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку також є злочини які мають спільні об'єктивні ознаки. Так, ч.1 ст. 438 КК України [120] встановлює відповідальність за воєнні злочини, а саме: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій.

Після повномасштабного вторгнення 24.02.2024 року більшість випадків торгівлі людьми кваліфікують саме за ч.1 ст. 438 КК України, через схожість в частині примусових робіт цивільного населення, яка фактично є різновидом експлуатації в умовах воєнного стану [139, 44–52].

Водночас склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, потребує ретельного відмежування від складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 447 КК України («Найманство») [120]. Це зумовлено не тільки різницею в об'єкті посягання, а й значними відмінностями

в об'єктивній стороні цих злочинів. Найманство, як правило, стосується порушення міжнародних відносин, зокрема, у контексті збройних конфліктів, та передбачає вербування осіб для участі в таких конфліктах, навчання та надання матеріальних стимулів. Натомість торгівля людьми є набагато більш складним кримінальним правопорушенням, що порушує основні права людини, зокрема право на свободу, гідність і недоторканність особистості. Торгівля людьми включає не лише вербування осіб, але й переміщення їх з метою експлуатації, що охоплює цілу низку неправомірних діянь. Тому хоча об'єктивні ознаки цих кримінальних правопорушень можуть частково збігатися (особливо на етапі вербування), їх сутність та мотиви мають суттєві відмінності.

Окрім того, диспозиція статті визнає найманство як вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання їх у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, перешкоджання діяльності органів державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання найманців у збройних конфліктах, воєнних або насильницьких діях». Із законодавчого визначення цієї норми можна зробити висновок, що поняття «найманство» фактично поглинає «вербування» як одну з своїх форм.

В примітці 1 до ст. 149 КК України [120] зазначено, що однією із форм експлуатації людини є її залучення до участі у збройних конфліктах. З огляду на це, на практиці виникає складність у визначенні конкретної мети вербування потерпілої особи для подальшого використання в збройних конфліктах, а також у з'ясуванні спрямованості дій особи, яка вчиняє такі протиправні діяння. Це часто спричиняє труднощі при кваліфікації таких діянь. Якщо вербування особи для участі у збройних чи військових формуваннях відбувається з метою порушення державної територіальної цілісності, повалення державної влади або участі в збройному конфлікті, і

злочинець, використовуючи завербованих осіб, намагається досягти подібних результатів, то його дії повинні кваліфікуватися за ст. 447 КК України [120].

Разом з тим, головна відмінність суб'єктивної сторони діянь передбачених ст. 149 та ст. 447 КК України [120], полягає у волі потерпілої особи. В межах ст. 447 КК України розглядається ситуація, коли особа усвідомлює свою мету і діє добровільно. Але, за ст. 149 КК України передбачена кримінальна відповідальність за вербування та експлуатацію людей через обман, шантаж чи інші маніпуляції, які обмежують свободу волевиявлення потерпілого [155]. Також слід звернути увагу й на питання добровільності дій найманців, а також їхнього усвідомлення того, що вони будуть використані у військових чи збройних конфліктах. Частина 1 ст. 447 КК України наголошує на добровільності і усвідомленості дій найманців, тоді як в рамках ст. 149 КК України ці дії визнаються кримінально протиправними лише у разі маніпулювання з жертвою, зокрема, через її уразливий стан, шантаж чи обман [154, с. 580].

3.2. Особливості кваліфікації торгівлі людьми

У ч. 1 ст. 149 КК України сформульовано загальне розуміння дефініції «торгівля людьми». Частина 2 і 3 цієї статті передбачає кваліфікуючі ознаки, що підвищують ступінь суспільної небезпечності і тягнуть за собою більш суворе покарання [120]. До цих ознак законодавцем віднесено:

1. **Вчинення кримінального правопорушення щодо неповнолітнього.** Діяння вважаються вчиненими проти неповнолітньої особи, якщо вони безпосередньо спрямовані на експлуатацію людини, яка не досягла 18-річного віку на момент вчинення цього кримінального правопорушення. Для правильної кваліфікації таких діянь як торгівля неповнолітніми, обов'язковою умовою є усвідомлення винною особою віку потерпілої особи. У випадках, якщо винний помилково вважав, що потерпілий

є повнолітнім, відсутність відповідного умислу може вплинути на кваліфікацію діяння.

Згідно з ч. 3 ст. 4 КК України [120], часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Виходячи з наведеного, торгівля людьми вважається вчиненою з моменту, коли винна особа реалізувала будь-яку з передбачених законодавством форм правопорушення, а саме: вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

З урахуванням об'єктивної сторони діяння, та вище зазначеного, початком вчинення торгівлі людьми в будь-якій з її форм слід вважати момент фактичного виконання дій, направлених на реалізацію кримінально протиправного умислу. З урахуванням того, що відповідальність за ч. 2 ст. 149 КК України настає лише в тому випадку, якщо потерпілий не досяг 18-річного віку на момент початку виконання кримінально протиправних діянь щодо потерпілої особи. Таким чином, вирішальним фактором для правової оцінки діяння є не момент досягнення згоди між винними особами щодо реалізації наміру, а момент безпосереднього виконання дій щодо потерпілої особи.

Таким чином, необхідно розмежовувати:

- готування до кримінального правопорушення (відповідно до частини 1 статті 14 КК), тобто **момент коли особи досягли згоди**, вчинення протиправного діяння, але ще не починають його реалізацію;

- **момент фактичного виконання злочинного наміру**, який характеризується початком реалізації об'єктивної сторони злочину. У випадку торгівлі людьми це момент фактичної передачі потерпілої особи під контроль співучасника діяння, що може бути кваліфіковано як **замах на кримінальне правопорушення** або **його закінчення** залежно від обставин.

Оскільки час між підготовкою та реалізацією кримінально протиправного умислу може бути значним, то для правильної кримінально-правової кваліфікації важливим є лише момент початку здійснення незаконних дій щодо особи. Таким чином, для визнання кримінального правопорушення закінченим згідно з ч. 2 ст. 149 КК України необхідно встановити, що потерпіла особа, була неповнолітньою виключно на момент фактичного початку протиправних діянь, що визначаються як торгівля людьми, щодо неї.

2. Вчинення протиправного діяння особами, що мають законні повноваження та обов'язки відносно неповнолітньої особи. У даному випадку такі діяння вчиняються щодо особи, яка не досягла 18-річного віку, і при цьому винними є її батьки, усиновителі, опікуни або піклувальники. Це потребує особливого правового аналізу. Так, зокрема, кримінальне законодавство визнає схожі діяння суспільно небезпечними, оскільки кримінальне правопорушення вчиняється особами, які несуть не лише правову, а й моральну відповідальність за добробут та життя дитини. Ключовим аспектом є наявність потерпілого, який не досяг повноліття, та вчинення протиправного діяння особою, яка наділена особливими правовими обов'язками щодо потерпілого. Враховуючи особливу довіру, якою наділені такі суб'єкти, їхні дії розцінюються як особливо тяжкий злочин, що характеризується високим характером і ступенем суспільної небезпеки, за який законодавством передбачене більш суворе покарання для винних осіб.

3. Торгівля малолітньою особою, через більшу уразливість до експлуатації, розглядається окремо від випадків вчинення діяння відносно неповнолітньої особи, через більш суворе покарання за це кримінальне правопорушення. Такі діяння визнаються вчиненим щодо малолітнього, тобто потерпілого, який не досяг 14-річного віку.

Для визначення правильної кваліфікації такого діяння важливим є усвідомлення винною особою віку потерпілого, а саме, що потерпілий є

малолітнім. Дана умова може вплинути на кваліфікацію його дій за ч. 3 ст. 149 КК України в рамках загальної відповідальності за торгівлю людьми.

4. Вчинення кримінального правопорушення щодо кількох осіб.

Вчинення протиправного діяння одночасно відносно декількох осіб вказує на масштаб та цілеспрямований характер правопорушення, що суттєво збільшує його суспільну небезпечність. Діяння визнаватиметься вчиненим щодо декількох осіб за умови, що протиправні діяння було вчинено щодо двох або більше осіб, що не залежить від їх віку, статі, чи інших ознак. Для кваліфікації даного правопорушення немає значення час та періодичність вчинення діяння. Головна відмінність вчинення кримінального правопорушення щодо кількох осіб від вчинення повторно полягає у наявності умислу направленого на вчинення торгівлі людьми з метою експлуатації двох або більше осіб, що є основною відмінністю протиправного діяння від його повторного вчинення.

Якщо одним із потерпілих є неповнолітній, відповідальність винна особа буде нести згідно ч. 2 ст. 149 КК, а саме щодо вчинення торгівлі людьми щодо неповнолітнього та кількох осіб. У випадках, якщо кримінальне правопорушення вчинено винною особою щодо кількох потерпілих, але у різний час – це виключає одночасність діяння. Це означає, що передача потерпілих від так званого «продавця» до «покупця» відбувається поетапно, з певним часовим інтервалом між кожним таким актом. У таких випадках виникає питання щодо кваліфікації цих дій та наявності в них відповідної кваліфікуючої ознаки.

Деякі вчені вважають, що наявність у діянні винної особи кваліфікуючої ознаки можлива лише за умови, якщо вона здійснила одночасно дії щодо передачі двох або більше осіб. Таким чином, вони ототожнюють множинність потерпілих із необхідністю одночасного їхнього переміщення або передачі. Але важко погодитись з такими висновками. По-перше, ст. 149 КК України, не вимагає одночасності дій щодо всіх потерпілих для визнання їх частиною одного злочинного діяння. Оскільки для правильної кваліфікації важлива лише єдність умислу винної особи, спрямованого на вчинення торгівлі

людьми стосовно кількох осіб. По-друге, у разі послідовного, але взаємопов'язаного вчинення таких дій, якщо вони охоплюються єдиним злочинним наміром, слід розглядати їх як єдиний злочин, незалежно від того, чи відбулися вони одночасно або з часовими проміжками [166].

Отже, підхід, згідно з яким кваліфікуюча ознака кількості потерпілих визнається лише за умови одночасного вчинення дій, які можна кваліфікувати, як торгівля людьми, не враховує реалій механізму вчинення торгівлі людьми та особливостей кримінально-правової оцінки таких дій. Тому його застосування протирічить правовій природі протиправного діяння «торгівля людьми».

5. Повторне вчинення кримінального правопорушення, тобто вчинене повторно, за умови, що винна особа раніше вже вчиняла «торгівлю людьми», незалежно від форм її вчинення, а також незалежно від того чи особа вчинила кримінально протиправне діяння сама або у співучасті, закінчене чи незакінчене діяння, чи дії залишились на стадії замаху, в тому числі наявність чи відсутності судимості, її погашення або зняття [121, с. 38].

Для детального розгляду цієї кваліфікуючої ознаки слід звернути увагу на Загальну частину КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 32 КК України [120], повторним кримінальним правопорушенням вважається ситуація, коли особа вчиняє два або більше кримінальні правопорушення, які передбачені тією самою статтею або її частиною Особливої частини КК. Проте, згідно з частиною 4 цієї ж статті, повторність не враховується у випадках, коли особа була звільнена від кримінальної відповідальності на законних підставах або якщо судимість за попереднє кримінальне правопорушення була погашена чи знята.

У наукових дослідженнях з проблем кримінального права виділяють три види повторності кримінальних правопорушень:

1. **Тотожні** – коли всі елементи складу кримінального правопорушення повністю збігаються.

2. **Однорідні** – коли кримінальні правопорушення мають спільні риси, але не є ідентичними.

3. **Різномірні** – коли кримінальні правопорушення суттєво відрізняються між собою.

Для кваліфікації повторності торгівлі людьми значення має саме **повторність тотожних кримінальних правопорушень**, тобто, якщо особа вдруге вчиняє злочин, передбачений статтею 149 КК, незалежно від конкретної форми експлуатації (наприклад, перший випадок – продаж людини, другий – її вербування), це буде вважатися повторністю [166, с. 128-140].

Повторність також має місце, якщо один і той самий потерпілий постраждав від торгівлі людьми кілька разів. Водночас судимість за попереднє кримінальне правопорушення не має значення, якщо вона не була знята або погашена.

Розмежування між повторною торгівлею людьми та вчиненням цього кримінального правопорушення щодо кількох осіб полягає у **формуванні умислу особи, яка вчинила це кримінально протиправне діяння**. Якщо намір здійснити кожен акт торгівлі людьми виникав окремо, незалежно один від одного, то має місце повторність кримінального правопорушення. У випадку, якщо ж усі кримінально протиправні діяння об'єднані єдиним наміром (наприклад, експлуатація одразу кількох осіб), то йдеться не про повторність, а про одне кримінальне правопорушення, вчинене щодо кількох потерпілих.

Таким чином, для правильної кваліфікації діяння необхідно встановити, чи були всі акти торгівлі людьми частиною єдиного плану і чи вони вчинялися окремо як самостійні форми умислу.

6. **Вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою**. Згідно ч. 2 ст. 28 КК України кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь,

тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення. В даному контексті домовленістю про спільне вчинення кримінального правопорушення заздалегідь вважається наявність згоди щодо його вчинення, узгодженості дій двох або більше суб'єктів кримінального правопорушення, які завчасно до моменту його вчинення домовилися про спосіб, мету та розподіл ролей у вчиненні діяння, а також вчинення інших дій направлених на вчинення протиправного умислу, що можуть вказувати на об'єктивну сторону протиправного діяння [227, с. 140-147].

Як, зазначив Касаційний кримінальний Суд у складі Верховного Суду, домовленість на спільне вчинення кримінального правопорушення не обов'язково має відбуватися в усній чи письмовій формі, а визначається і за допомогою конклюдентних дій, тобто поведінки, що свідчить про намір діяти для досягнення спільної злочинної мети [182].

Необхідно також відзначити, що торгівля людьми, вчинена за попередньою змовою групою осіб, має свої особливості. Як зазначалося раніше, це кримінальне правопорушення завжди передбачає участь щонайменше двох осіб, задіяних в незаконній угоді: особи, яка передає потерпілого («продавець»), та особи, яка його приймає («покупець»).

Отже, для кваліфікації діяння як такого, що вчинене за попередньою змовою групою осіб (що вказує на підвищену суспільну небезпечність порівняно з основним складом кримінального правопорушення), необхідно довести, що у правопорушенні брали участь принаймні двоє осіб з одного боку угоди – або з боку «продавця», або з боку «покупця». При цьому слід враховувати, що ця кваліфікуюча ознака може бути інкримінована лише тій стороні діяння, де у вчиненні кримінального правопорушення брали участь не менше двох осіб.

В контексті торгівлі людьми даний склад злочину має місце тоді, коли кілька суб'єктів кримінального правопорушення заздалегідь узгоджують свої дії з метою незаконного переміщення, утримання або експлуатації потерпілих. Така кримінально протиправна діяльність передбачає координацію дій між

співучасниками, що може включати вербування, транспортування, передачу або прийом осіб із використанням обману, насильства чи інших незаконних методів впливу.

Така змова значно ускладнює процес розкриття кримінального правопорушення, оскільки його підготовка здійснюється попередньо організовано, а безпосереднє виконання – з чітким розподілом функцій між учасниками. Кримінальні правопорушення, вчинені групою осіб за попередньою змовою, мають підвищену суспільну небезпеку, оскільки попередня узгоджена злагодженість дій та заздалегідь спланований характер кримінального правопорушення збільшують ризики для потерпілих та ускладнюють протидію таким злочинам з боку правоохоронних органів [153].

7. Вчинення кримінального правопорушення службовою особою з використанням посадових повноважень.

Згідно п. 3-4 ст. 18 КК України [120] до службових осіб належать особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням виконують функції представників влади чи місцевого самоврядування. Також службовими особами є ті, хто займає посади в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях, якщо їхні обов'язки передбачають здійснення організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним дорученням від уповноваженого органу. До службових осіб також належать посадові особи іноземних держав, які займають посади в законодавчих, виконавчих або судових органах, включаючи присяжних засідателів, представників місцевого самоврядування чи автономних утворень [154]. Таким чином, особа, повинна мати певний владний або службовий статус, та зловживати своїм становищем для досягнення кримінально протиправної мети, що підриває довіру до державних чи приватних інституцій.

Водночас, спеціальний суб'єкт як невід'ємний елемент будь-якого кримінального правопорушення майже завжди розглядається в контексті

аналізу кваліфікації кримінального правопорушення та постійно досліджується вітчизняними вченими, серед яких варто відзначити Ю.В. Бауліна, О.С. Бондаренко, О.О. Дудорова, В.М. Кабаєва, М.О. Комарницьку, Е.М. Кісілюка, Р.Л. Максимовича, С.В. Олійника, О.А. Пушкаря, М.В. Форменка, О.М. Шармар, Н.М. Ярмиш та інших.

Службові права та обов'язки особи, що визначають її компетенцію, мають офіційне закріплення у відповідних нормативно-правових актах, таких як закони, положення, статuti, інструкції тощо. Їх наявність є обов'язковою умовою для притягнення особи до відповідальності за кваліфікуючою ознакою торгівлі людьми, що розглядається. При цьому саме кримінальне правопорушення здійснюється шляхом використання особою своїх службових прав та обов'язків.

Варто також зауважити, якщо службова особа вчиняє торгівлю людьми без застосування свого службового становища, це виключає можливість кваліфікації її дій за ч. 2 ст. 149 КК України. У цьому контексті, згідно зі змістом закону, використання службового становища є способом вчинення даного кримінального правопорушення. Як зазначає Н.Ф. Кузнєцова, коли менш тяжкий злочин є способом вчинення більш тяжкого правопорушення, він втрачає ознаки самостійного складу і не відображається окремо в кваліфікації основного злочину [153 с. 140].

Таким чином, якщо службова особа вчиняє торгівлю людьми, використовуючи своє службове становище, її дії повністю охоплюються ч. 2 ст. 149 КК України і не потребують додаткової кваліфікації за ст. 364 КК України (зловживання владою або службовим становищем) чи ст. 365 КК України (перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу). У випадку, якщо дії службової особи супроводжуються отриманням неправомірної вигоди, вони можуть додатково кваліфікуватися за ст. 368 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою). Також відзначимо, що суспільна небезпечність цієї кваліфікуючої ознаки полягає в тому, що такі дії

свідчать про зловживання владою та підвищену суспільну небезпеку дій винного.

8. Погроза застосування насильства. У випадку коли, суб'єкт кримінального правопорушення залякує потерпілого або його близьких осіб, негайним або майбутнім застосуванням насильницьких дій щодо нього чи його близьких, змушуючи таким чином підкоритися його волі. Навіть якщо фізичне насильство не було реалізоване, але погроза його застосування примусила потерпілого діяти проти власної волі, це є підставою для більш суворої кримінальної відповідальності. Погрози самі по собі можуть мати сильний психологічний вплив на потерпілу особу, змушуючи її виконувати вимоги осіб, які їх вчиняють. Погроза застосування фізичного насильства, яке не становить небезпеки для життя чи здоров'я потерпілого або його близьких, як спосіб вчинення торгівлі людьми, має підвищену суспільну небезпечність. Це пояснюється тим, що вона здатна істотно обмежити волю потерпілого щодо надання опору кримінально протиправним діям винних осіб, а також виступає засобом примушування жертви до певної поведінки, яка відповідає інтересам злочинців. Таким чином, у структурі злочину ця погроза виконує ту ж функцію, що й застосування фізичного насильства.

Психічне насильство у формі погрози може виражатися різними способами: словесно (усно чи письмово), через демонстрацію зброї, певними діями, жестами, а також за рахунок самої обстановки вчинення кримінального правопорушення. У контексті торгівлі людьми найбільш поширеними формами погроз є словесні погрози, погрози за допомогою жестів, а також погрози, що супроводжуються демонстрацією зброї або предметів, що її замінюють.

Словесна погроза передбачає психічний вплив на потерпілого через безпосереднє усне звернення винної особи. Погроза за допомогою жестів створює у потерпілого враження реальної загрози його життю, здоров'ю чи іншим благам. Такі дії можуть виражатися, наприклад, у демонстрації кулаків, агресивних рухах тощо. Найбільш небезпечною формою погрози, що

використовується при торгівлі людьми, є та, яка супроводжується демонстрацією зброї або її макетів. Цей вид психічного насильства суттєво підсилює вплив на потерпілого, що призводить до крайнього обмеження його волі, примушуючи до покори. Часто винні особи комбінують декілька видів погроз, наприклад, поєднуючи словесні висловлювання з демонстрацією зброї або відповідними жестами [153, с. 190].

Окремо в юридичній літературі наголошується на значенні обставин вчинення кримінального правопорушення при застосуванні погроз. Так, наприклад, вчинення кримінального правопорушення у безлюдному місці або за обставин, коли фізична перевага винної особи є очевидною, може викликати у потерпілого обґрунтований страх за своє життя та здоров'я, що унеможливорює будь-який опір.

Законодавче визначення психічного насильства у контексті торгівлі людьми (ч. 2 ст. 149 КК України) передбачає погрозу застосування до потерпілого або його близьких фізичного насильства, яке не становить загрози для життя чи здоров'я. Така погроза може включати залякування нанесенням ударів, побиття, заподіяння фізичного болю, обмеження або позбавлення волі [155, с. 222].

Проблема кваліфікації дій злочинця, пов'язаних із застосуванням психічного насильства, є дискусійною в юридичній науці. Л. Д. Гаухман стверджує, що для кваліфікації злочину важливе значення має сприйняття погрози потерпілим. Якщо особа не сприйняла погрозу або вважала її нездійсненною, така погроза не може бути підставою для примусу. Проте Г. К. Костров заперечує цю позицію, вказуючи, що визначення кримінально-правової оцінки злочину не може залежати лише від суб'єктивного сприйняття погрози потерпілим, адже це створює ризик випадкової кваліфікації [166, с. 28-40].

Згідно з правовими підходами, погроза застосування насильства повинна бути реальною та такою, що може об'єктивно викликати у потерпілого обґрунтований страх і змусити його підкоритися волі винної

особи. Важливо встановити, що погроза була конкретною, серйозною та мала реальний вплив на волю потерпілого.

Оцінюючи значення погрози в кримінальному праві, необхідно враховувати психічне ставлення винного до висловленої ним загрози. Зокрема, слід визначити, чи мав він намір викликати страх у потерпілого. Ю. В. Баулін зазначає, що інше рішення суперечило б закріпленому у ст. 62 Конституції України та ч. 2 ст. 2 КК принципу суб'єктивного ставлення до злочину. Інші науковці стверджують, що при кваліфікації дій злочинця слід брати до уваги такі об'єктивні обставини, як обстановка, спосіб, місце, час та інші фактори, які можуть вплинути на сприйняття погрози потерпілим. О. І. Дітріх підкреслює, що якщо в ході розслідування неможливо точно встановити ступінь впливу погроз на потерпілого, це питання слід вирішувати на користь обвинуваченого, відповідно до принципу презумпції невинуватості. Таким чином, при кваліфікації дій винного необхідно враховувати не лише факт висловлення погрози, а й її реальний вплив на поведінку потерпілого та здатність викликати у нього стан примусу та покори [121, с. 234]. Ці обтяжуючі обставини спрямовані на посилення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, що є одним із найтяжчих кримінальних правопорушень проти особи, порушуючи її основоположні права та свободи.

9. Поєднання кримінального правопорушення з насильством, яке не загрожує життю або здоров'ю потерпілого чи його близьких. При вчиненні таких кримінально протиправних діянь враховується, що кримінальне правопорушення супроводжується фізичний або психологічний вплив на потерпілу особу, який хоч і не несе прямої загрози життю чи здоров'ю, але має на меті примусити її до підкорення та експлуатації, тобто є обставиною, яка підвищує ступінь відповідальності винного.

Зауважимо, що якщо у процесі вчинення торгівлі людьми винний застосовує фізичне насильство, що створює реальну загрозу для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або погрожує вчиненням такого насильства, відповідальність настає за ч. 3 ст. 149 КК України. У таких

випадках додаткова кваліфікація за іншими статтями КК України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (наприклад, за умисне тяжке тілесне ушкодження, побої, катування тощо), як правило, не потрібна, оскільки ознаки цих діянь вже охоплюються складом кримінального правопорушення, передбаченим ч. 3 ст. 149 КК України [120].

Але для правильної правової оцінки дій винного необхідно чітко визначити межі фізичного насильства, яке вважається небезпечним для життя або здоров'я потерпілого. У цьому контексті до такого насильства можуть належати:

тілесні ушкодження середнього або тяжкого ступеня – зокрема, заподіяння травм, що призводять до тривалого розладу здоров'я, втрати працездатності або небезпечні для життя;

катування або жорстоке поводження, що спричиняє значні фізичні страждання потерпілому;

дії, які безпосередньо створюють загрозу життю потерпілого, навіть якщо вони не призвели до летального наслідку (наприклад, удушення, завдання ударів по життєво важливих органах, застосування зброї чи небезпечних предметів);

погроза вчинення фізичного насильства, яке є небезпечним для життя чи здоров'я, якщо вона була реальною та викликала у потерпілого обґрунтований страх за своє життя.

Оцінка того, чи було застосоване насильство, яке не загрожує життю або здоров'ю потерпілого чи його близьких, повинно здійснюватися на підставі сукупності доказів, включаючи медичні висновки, показання потерпілого, свідків, відео- та фотоматеріали тощо. Особливу увагу слід приділяти ситуаціям, коли потерпілий зазнав тілесних ушкоджень, що призвели до тривалої втрати працездатності або інвалідності.

Отже, якщо кримінальне правопорушення супроводжується застосуванням фізичного насильства, яке не загрожує життю або здоров'ю

потерпілого чи його близьких, це є окремою кваліфікуючою ознакою. Таке насильство може проявлятися у формі:

- фізичних побоїв або катувань;
- нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості;
- застосування психотропних чи наркотичних речовин з метою підкорення волі потерпілого;
- інші способи, що створюють небезпеку для життя або здоров'я особи.

10. Поняття «тяжкі наслідки» у торгівлі людьми має оціночний характер, а тому його зміст підлягає з'ясуванню в кожному конкретному випадку окремо. Як правило, під час кримінального провадження до таких наслідків відносять:

- тяжку хворобу жертви (приміром, психічна хвороба, тяжка венерична хвороба, СНІД чи інша невиліковна хвороба);
- необережне спричинення жертві тяжкого тілесного ушкодження/смерті;
- самогубство жертви;
- зникнення жертви безвісті тощо.
- заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень;
- стійке погіршення фізичного чи психічного здоров'я жертви;
- інвалідність потерпілого;
- смерть потерпілого.

У випадку, якщо смерть настала в результаті умисного вбивства, такий злочин підлягає додатковій кваліфікації за ст. 115 КК України (умисне вбивство), що може спричинити покарання у вигляді довічного позбавлення волі [122, с.270].

Оцінка того, чи було застосоване насильство, яке не загрожує життю або здоров'ю потерпілого чи його близьких, повинна здійснюватися на підставі сукупності доказів, включаючи медичні висновки, показання потерпілого, свідків, відео- та фотоматеріали тощо. Особливу увагу слід приділяти

ситуаціям, коли потерпілий зазнав тілесних ушкоджень, що призвели до тривалої втрати працездатності або інвалідності.

Таким чином, у випадках, коли насильство виходить за межі звичайного примушування та становить безпосередню загрозу життю або здоров'ю потерпілого, його кваліфікація підпадає під ч. 3 ст. 149 КК України. Однак при наявності окремих тяжких кримінальних правопорушень проти особи, що виходять за межі торгівлі людьми (наприклад, умисне вбивство або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть), додаткова кваліфікація за іншими статтями КК може бути необхідною [121, с.222].

3.3. Призначення покарання за торгівлю людьми

У ст. 1 Закону України про кримінальну відповідальність визначено, що КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Частиною 2 вказаної статті передбачено, що для здійснення цих завдань, КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [120].

Відзначимо, що у КК України дефініція «покарання» в різних варіантах згадується 44 рази, але фактично зміст та сутність його зводиться до кримінальної відповідальності за заборонені Законом України про кримінальну відповідальність діяння.

Кримінальне право, як самостійна галузь права, ґрунтується на сукупності засадничих принципів, які є визначальними для його побудови, розвитку, а також правотворчої та правозастосовної діяльності. Принципи кримінального права формують фундамент правової системи, забезпечуючи її цілісність, узгодженість та відповідність потребам суспільства. Вони

закріплюються в нормах права та визначають зміст як окремих правових інститутів, так і кримінального законодавства в цілому.

Функціональне значення кримінально-правових принципів не можна недооцінювати, адже саме вони визначають напрямки розвитку кримінальної політики держави, орієнтуючи її на дотримання конституційних прав і свобод людини, забезпечення правової визначеності, справедливості та пропорційності кримінально-правових заходів. Кримінальне право виконує свою соціально-моральну, охоронну та регулятивну функції лише за умови, що воно базується на системі принципів, сформованих внаслідок суспільного розвитку, правової еволюції та правозастосовної практики.

З історичної точки зору, кримінально-правові принципи відображають прогресивні правові ідеї, які у відповідних соціальних умовах отримують нормативне закріплення, відповідаючи об'єктивному процесу розвитку суспільства і правової системи. Вони також відіграють значну роль у формуванні правосвідомості громадян, адже суспільство частіше керується загальними правовими засадами, ніж конкретними положеннями кримінального законодавства. Люди, не маючи правової освіти, не мислять принципами та статтями КК, але добре усвідомлюють загальні принципи законності, справедливості, невідворотності покарання та інші базові принципи покарання за вчинене правопорушення [113, с. 141].

Відзначимо, одним із фундаментальних принципів кримінального права є притягнення до відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Це забезпечує реалізацію основної мети кримінального права – охорону суспільних відносин від кримінально протиправних посягань шляхом застосування передбачених законом заходів державного примусу. Водночас притягнення до відповідальності за законом про кримінальну відповідальність відображає не лише каральну, а й превентивну функцію кримінального права, оскільки спрямоване на запобігання новим кримінальним правопорушенням як з боку особи, яка вже порушила закон і отримала відповідне покарання, так і з боку інших осіб, які можуть усвідомити

неминучість відповідальності за протиправні діяння, і таким чином уникнути вчинення протиправних дій в майбутньому.

Зазначений принцип передбачає, що кримінальна відповідальність та покарання може застосовуватися виключно на підставі закону, що відповідає конституційним гарантіям прав і свобод людини. Важливими складовими елементами цього принципу є законність, обґрунтованість та індивідуалізація кримінальної відповідальності, що означає необхідність дотримання процедурних гарантій, пропорційності покарання ступеню суспільної небезпеки кримінального правопорушення та особливостям суб'єкта кримінального правопорушення. Також реалізація принципу притягнення до кримінальної відповідальності ґрунтується на засадах презумпції невинуватості, рівності всіх перед законом, гуманізму та справедливості. Це означає, що жодна особа не може бути піддана кримінальному переслідуванню без наявності достатніх і належним чином підтверджених доказів її винуватості, а також що застосування покарання не повинно суперечити загальним засадам права і правам людини.

Отже, покарання за вчинене кримінально протиправне діяння як правовий механізм є не лише способом реалізації кримінальної політики держави, а й важливим інструментом захисту правопорядку, що сприяє забезпеченню справедливості, підтриманню правової стабільності та зміцненню суспільної безпеки. Притягнення особи до кримінальної відповідальності та застосування кримінального покарання за вчинене правопорушення належить до виключної компетенції судових органів. Базовий принцип поділу влади, відповідно до якого лише суд, наділений повноваженнями, як незалежний і неупереджений орган правосуддя, наділений повноваженнями встановлювати факт винуватості особи, визначати ступінь її кримінальної відповідальності та призначати відповідне покарання у межах чинного законодавства [112, с. 150].

Норми кримінально-процесуального законодавства забезпечують судову процедуру притягнення до кримінальної відповідальності через

комплекс процесуальних дій, що включають розгляд кримінальної справи відповідно до засад змагальності, об'єктивності та забезпечення прав учасників судового провадження. Застосування кримінального покарання у судовому порядку передбачає дотримання низки концептуальних принципів кримінального права, серед яких:

- **принцип законності** – покарання може бути призначене виключно у межах санкцій, передбачених відповідними нормами Кримінального кодексу, що забезпечує передбачуваність та правову визначеність;
- **принцип індивідуалізації покарання** – суд при ухваленні рішення враховує характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, особисті характеристики обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують або обтяжують кримінальну відповідальність;
- **принцип гуманізму** – кримінальне покарання не повинно мати на меті завдання фізичних або моральних страждань особі, а його застосування повинно враховувати як права та інтереси потерпілих, так і перспективи ресоціалізації правопорушника;
- **принцип презумпції невинуватості** – будь-яка особа вважається невинуватою, доки її вина не буде доведена в установленому законом порядку та підтверджена обвинувальним вироком, що набрав законної сили.

Таким чином, судова імплементація кримінального покарання становить невід'ємний елемент механізму кримінальної відповідальності, спрямований на забезпечення правопорядку, захист суспільних відносин від злочинних посягань, відновлення соціальної справедливості та запобігання рецидивній злочинності. Суд, як єдиний орган, що має юрисдикцію ухвалювати рішення про притягнення до кримінальної відповідальності, виконує ключову функцію у системі кримінального правосуддя, сприяючи зміцненню верховенства права та правової стабільності в суспільстві [114]. Водночас, судові органи України зобов'язані приділяти першочергову увагу імперативним вимогам міжнародних договорів, які мають обов'язкову силу для нашої держави, а

також відповідним міжнародно-правовим зобов'язанням України при вирішенні питань щодо призначення покарання за злочини, пов'язані з торгівлею людьми, у тому числі з метою трудової експлуатації.

Відповідно до ст. 23 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, 2005 р., яка набула чинності для України 01 березня 2011 р., держави-учасниці, включаючи Україну, зобов'язані вживати заходів, спрямованих на забезпечення ефективного переслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, та призначення санкцій, що є пропорційними, стримуючими та переконливими. Зокрема, за вчинення таких злочинів фізичними особами передбачається покарання у вигляді позбавлення волі, що відповідає міжнародним стандартам кримінального правосуддя [104].

Важливість дотримання міжнародних зобов'язань підтверджується також і положеннями ст. 9 Конституції України [105], згідно з якими чинні міжнародні договори, на обов'язковість яких надала згоду Верховна Рада України, є невід'ємною частиною національного законодавства. Відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. [190], якщо положення міжнародного договору, ратифікованого Україною, суперечать нормам внутрішнього законодавства, пріоритет мають норми міжнародного договору (стаття 19 Закону). Таким чином, суди зобов'язані безумовно застосовувати відповідні положення міжнародних договорів при розгляді кримінальних справ про торгівлю людьми.

Однак, судова практика свідчить про випадки неналежного врахування судами міжнародних зобов'язань України, що призводить до ухвалення судових рішень, які не повною мірою відповідають міжнародним стандартам правосуддя. Крім того, нерідко порушуються загальні засади призначення покарання, закріплені у ст. 65 КК України, що вимагає більш ретельного підходу до правозастосування. Відзначимо, що для належного виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері протидії торгівлі людьми суди повинні забезпечувати єдність правозастосовної практики, а також

дотримання принципу невідворотності та адекватності покарання відповідно до міжнародних та національних правових норм.

Санкція ст. 149 КК України (в редакції від 06.09.2018 р.) [120] встановлює максимальне покарання за торгівлю людьми, у вигляді позбавленням волі на строк до 15 років, що є співмірним з іншими особливо тяжкими злочинами.

Згідно звіту про протидію торгівлі людьми за 2024 р. [78], органи влади розслідували більше випадків, притягнули до відповідальності та засудили більше торговців людьми, а також створили спеціалізований підрозділ прокуратури з питань протидії торгівлі людьми, але більшість таких засуджених осіб уникнули позбавлення волі.

Згідно звіту про протидію торгівлі людьми за 2024 р., у 2023 р. правоохоронні органи розпочали 142 нові розслідування щодо торгівлі людьми: 44 випадки стосувалися сексуальної експлуатації, 87 – трудової експлуатації (зокрема 32 щодо примусової праці), а 11 випадків були класифіковані як невизначені форми торгівлі людьми. Для порівняння, у 2022 р. було розпочато 70 нових кримінальних проваджень за ст. 149 КК України, а саме 26 проваджень про торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, 26 проваджень про торгівлю людьми для трудової експлуатації та 18, які не віднесені до жодної категорії. Зазначена кількість кримінальних проваджень за 2022 р. є майже втричі меншою ніж у 2021 р., коли було розслідувано 222 справи. Так, зокрема, в 2022 р. було продовжено розслідування 112 справ, притягнуто до відповідальності – 70 підозрюваних у торгівлі людьми у 2022 р., але у 2021 р. таких підозрюваних було 101. Разом з тим, засудженими у 2022 р. було лише 18 обвинувачених за ст. 149 КК України, що є продовженням тенденції до зменшення вироків, а саме: 24 – у 2021 р., 29 – 2020 р. та 2019 р. – 35 вироків. Серед засуджених у 2022 р., лише 3 отримали вирок у вигляді позбавлення волі, а інші 15 – умовні покарання. З 24 осіб, засуджених за торгівлю людьми у 2021 р., лише 5 осіб отримали реальні покарання у виді позбавлення волі тривалістю від 5 до 10 років, а 19 осіб – лише умовні

покарання. Так у 2020 р. судами було винесено також лише 5 вироків з реальним терміном відбування покарання. При цьому нерозглянутими справами на кінець 2021 р. було залишено 125 справ, і це найбільша кількість за останні 15 років, а на кінець 2022 р. – 112 [144].

У межах кримінального переслідування у 2023 р. було притягнуто до відповідальності 126 підозрюваних: 52 за торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації та 74 – за трудову експлуатацію, з яких 11 випадків стосувалися примусової праці. Для порівняння, у 2022 р. таких розслідувань було 70, а у 2021 р. – 101. Також правоохоронці розслідували випадки «усиновлення з комерційною метою» та «використання в порнобізнесі», що відповідно до ст. 149 КК України кваліфікуються як торгівля людьми [229].

У 2023 р. суди винесли вирoki 35 особам, причетним до торгівлі людьми, що перевищує показники 2022 р. (18 засуджених) та 2021 р. (24 засуджених). Однак лише 8 осіб (23%) отримали реальні терміни позбавлення волі, що свідчить про незначне покращення порівняно з 2022 р. (17%). Водночас 20 осіб отримали умовні терміни, троє – штрафи, а четверо засуджених поки що не отримали вироків [144].

Упродовж 2024 р. в Україні продовжилась тенденція до зменшення судового переслідування за кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з торгівлею людьми. За результатами аналізу судової практики встановлено, що впродовж досліджуваного періоду судами України було ухвалено лише 19 вироків у кримінальних провадженнях, кваліфікованих за ст. 149 КК України, з яких один вирок є виправдувальним [228]. Цей показник є практично таким самим низьким, як і в рік повномасштабного вторгнення в Україну, що свідчить про сталу низьку ефективність судового реагування на такі кримінальні правопорушення в умовах війни.

У п'яти із зазначених вироків було встановлено факт учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальною експлуатацією потерпілих. Країнами призначення осіб, які постраждали від зазначеного виду експлуатації, були: Турецька Республіка, Сполучене Королівство Великої

Британії та Північної Ірландії, Королівство Камбоджа, Князівство Монако та Федеративна Республіка Німеччина. В чотирьох із п'яти вказаних рішень суди застосували більш м'які санкції, зокрема умовне покарання. І лише в одному випадку сексуальної експлуатації, тобто особливо тяжкого кримінального правопорушення, що полягало у неодноразовій оплатній передачі власної малолітньої дитини третій особі з метою її сексуальної експлуатації. Дане кримінальне правопорушення було вчинено з корисливих мотивів, а грошова винагорода, яку отримувала обвинувачена за кожен випадок такої передачі, становила від 2500 до 5 000 гривень. Тобто, лише у цьому випадку, що стосувався сексуальної експлуатації малолітньої особи, яка перебувала у відносинах родинної залежності від обвинуваченої, суд призначив реальне покарання у вигляді позбавлення волі, визнавши підвищену суспільну небезпеку вчиненого діяння.

Так, вироком від 12 січня 2024 року Деснянського районного суду м.Києва у справі № 754/3/24 [228] встановлено, що «ОСОБА_3 за грошові кошти, попереднього узгодивши всі умови, передавала Особі 1, ..., для тимчасової сексуальної експлуатації власну малолітню доньку ОСОБА_7, яка в силу свого малолітства перебувала у психічно безпорадному та залежному стані, тобто не могла розуміти характер і значення вчинюваних з нею дій, а також не могла чинити а ні фізичний, а ні психологічний опір вчинюваному насильству відносно неї. При цьому, ОСОБА_3 чітко усвідомлювала протизаконність своїх дій, їх кримінальну караність та наслідки, розуміла, що передає малолітню доньку у сексуальну експлуатацію, тобто передає власну малолітню дитину, яка не може розуміти характер і значення вчинюваних з нею дій, ігноруючи особисту волю останньої, та добровільно використовуючи такі обставини бажала настання негативних наслідків відносно власної доньки... Судом було затверджено угоду про визнання винуватості...Особа_3 визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст.149 КК України та призначено узгоджене сторонами покарання у виді 8-ми (восьми) років позбавлення волі без конфіскації майна.»

У чотирьох вирокх за 2024 рік кваліфіковано діяння, пов'язані з трудовою експлуатацією осіб, що включало порушення права на вільну працю, гідні умови праці та захист від примусової праці. У трьох кримінальних провадженнях суди розглядали обставини, пов'язані з експлуатацією жінок у схемах комерційного сурогатного материнства, що вказує на використання репродуктивних можливостей людини як товару приватними медичними клініками. Два вирокх стосувалися організованої діяльності щодо вербування, переміщення та експлуатації осіб із метою примусового жебрацтва. Зазначена злочинна діяльність супроводжувалась застосуванням засобів контролю над потерпілими, включаючи вилучення особистих документів, обмеження свободи пересування, утримання коштів, обман та психологічний тиск [228].

У двох випадках було встановлено факт вербування громадян під приводом працевлаштування на морських суднах, із реальною метою їх подальшого залучення до незаконного переміщення мігрантів до країн Європейського Союзу.

Так, вирокх Деснянського районного суду м. Чернігова у справі № 754/4136/23 [228] обвинувачених визнано винними у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого частиною третьою статті 149 КК України, та із застосуванням частин першої та другої статті 69 КК України призначено покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі. Водночас, відповідно до положень статті 75 КК України, засудженого звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням, установивши іспитовий строк тривалістю три роки. Судом встановлено, що обвинувачений у період наприкінці весни – на початку літа 2018 року (точний час не встановлено) умисно вчинив дії, що мають ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України. Зокрема, він організував схему, спрямовану на вербування та переміщення осіб з території України до Турецької Республіки з метою їх подальшої експлуатації, яка полягала у втягненні зазначених осіб у злочинну діяльність, пов'язану з перевезенням нелегальних мігрантів. При цьому обвинувачений використовував уразливий

стан потерпілих і діяв із корисливих мотивів, прагнучи отримати незаконну матеріальну вигоду, зробивши зазначену діяльність джерелом прибутку. У ході судового розгляду кримінального провадження встановлено наявність організованої злочинної групи з транснаціональними ознаками, створеної з метою вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, вчинена організованою групою).

Організатором зазначеної групи виступала особа, яка здійснювала планування, загальне керівництво та координацію злочинної діяльності. Його дії включали: вербування осіб, що перебували в уразливому соціальному становищі, з метою їх подальшої трудової експлуатації шляхом втягнення у незаконну діяльність, пов'язану з перевезенням нелегальних мігрантів через територію Турецької Республіки; добір та залучення співучасників, розподіл ролей між учасниками, організацію фінансування та матеріального забезпечення вербованих осіб, встановлення контролю над переміщенням і перебуванням потерпілих, а також розподіл отриманого в результаті протиправної діяльності прибутку.

Інша особа, як виконавець, реалізовував оперативні функції, зокрема: здійснював вербування осіб в уразливому становищі, забезпечував оформлення документів для виїзду за кордон, організовував переміщення завербованих осіб та підтримував із ними зв'язок після їх прибуття до країни призначення. Ще один співучасник, що діяв на території Туреччини, – виконував логістичні функції, зокрема: зустрічав завербованих осіб, організовував їхнє проживання та навчання, забезпечував матеріально-побутові потреби, а також отримував частину прибутку від злочинної діяльності групи.

У межах апеляційного провадження прокурор оскаржив вирок суду першої інстанції, не ставлячи під сумнів встановлені фактичні обставини, доведеність вини та правову кваліфікацію дій обвинуваченого за ч. 3 ст. 149 КК України, однак вказав на неправильне застосування норм матеріального

кримінального права. Зокрема, прокурор послався на безпідставне застосування інститутів призначення покарання нижче від передбаченого мінімуму (ст. 69 КК України) та звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). А саме на думку прокурора, суд першої інстанції помилково визнав обставиною, що пом'якшує покарання, «активне сприяння розкриттю злочину», оскільки з матеріалів кримінального провадження не вбачається, що обвинувачені надавали слідству будь-яку допомогу чи докази, які б мали істотне значення для встановлення об'єктивної істини. Визнання вини відбулося лише в судовому засіданні, що саме по собі не свідчить про активну співпрацю зі слідством. Крім того, прокурор наголосив, що судом не було наведено переконливих обґрунтувань щодо істотного зниження ступеня тяжкості вчиненого злочину, що є необхідною умовою для застосування ст. 69 КК України. Також судом не були достатньо з'ясовані обставини, які могли б свідчити про можливість виправлення обвинуваченого без реального відбування покарання, що вимагалось для обґрунтованого застосування ст. 75 КК України. Додатково прокурор звернув увагу, що незважаючи на те, що особа, яка виступала організатором злочинної групи, тобто вчинив особливо тяжкі злочини у формі торгівлі людьми з корисливих мотивів у транснаціональному контексті, суд призначив явно м'яке покарання без належного аналізу ступеня суспільної небезпеки вчиненого та особи винного. Колегія суддів апеляційного суду дійшла висновку, що рішення першої інстанції щодо призначення особі покарання з урахуванням ст.ст. 69 та 75 КК України є незаконним через відсутність відповідних передумов для їх застосування, а також через помилкове врахування пом'якшувальних обставин, що фактично не мали місця. Водночас, апеляційна інстанція погодилась із кваліфікацією дій за ч. 3 ст. 149 КК України, а також із фактичними висновками щодо організованого характеру злочинної діяльності, використання уразливого стану потерпілих і транснаціонального елементу. Водночас апеляційний суд визнав, що призначене покарання не відповідає тяжкості скоєного та особі

обвинуваченого, що зумовило ухвалення нового вироку особі, яка виконувала роль організатора, якого визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України (торгівля людьми, вчинена організованою групою, щодо кількох осіб, із використанням уразливого стану потерпілих), та призначено покарання у вигляді 8 років позбавлення волі з конфіскацією всього майна, що є його особистою власністю.

Це приклад одного з небагатьох рішень де чітко визначена структура та ролі учасників злочинної групи осіб, та суд урахував суспільну небезпечність та «цінність суспільних відносин, проти яких був спрямований вчинений обвинуваченим злочин, а саме те, що він є досить небезпечним для суспільства, оскільки об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю людини. Більше того, таких посягань зазнали сім потерпілих у кримінальному провадженні (сім епізодів) через використання їх уразливого стану. Поза увагою суду першої інстанції залишилися цинізм та байдужість, якими характеризується вчинений злочин, особою, як організатором, спрямованість умислу виключно на отримання наживи за вербування та переміщення осіб з метою їх подальшої експлуатації та втягнення у злочинну діяльність з використанням уразливого стану на території Турецької Республіки.

Постановою Верховного Суду вище зазначений вирок Чернігівського апеляційного суду, з урахуванням тяжкості злочину передбаченого ч.3 ст. 149 КК України залишено без зміни.

Варто зазначити, що два обвинувальні вирoki, які набули законної сили, не підлягають оприлюдненню відповідно до пункту 4 частини першої статті 7 Закону України «Про доступ до судових рішень», у зв'язку з тим, що розгляд справ та/або здійснення окремих процесуальних дій відбувалися у закритому судовому засіданні з метою забезпечення захисту конфіденційної інформації.

За 2024 рік вироків з реальним строком відбування покарання у виді позбавлення волі за торгівлю людьми було 4, в 3 випадках була застосована конфіскація. Водночас було укладено 7 угод про визнання винуватості, як

правило ці справи стосуються сексуальної експлуатації. У 5 вироків обвинувачених звільняли від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України з випробуванням, встановивши їм іспитовий строк терміном від одного до трьох років [228].

Вироком Малиновського районного суду м. Одеси у справі № 521/2051/24 від 12 листопада 2024 року [36] було встановлено, що у грудні 2018 – січні 2019 року ОСОБА_3, діючи у складі злочинної організації, за попередньою змовою з іншими співучасниками, здійснила вербування та переміщення громадян України за кордон (до Туреччини та Греції), використовуючи їх уразливий стан та обман, під виглядом працевлаштування на морські судна. Насправді метою було втягнення потерпілих у злочинну діяльність – перевезення нелегальних мігрантів морським шляхом. Після прибуття до Грецької Республіки потерпілим, під загрозою насильства щодо них та їхніх близьких, було висунуто вимогу здійснити перевезення 62 нелегальних мігрантів, серед яких було 11 дітей. У результаті цих дій ОСОБА_3 було обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 28, ч. 3 ст. 149 КК України, — торгівлі людьми з метою експлуатації шляхом втягнення у злочинну діяльність, з використанням уразливого стану потерпілих, погрозою насильства та участю у злочинній організації.

При винесенні вироку суд врахував аналіз фактичних обставин та відомостей про особу обвинуваченого, що був військовослужбовцем, надав викривальну інформацію щодо своїх співників та був щирим щодо фактичних обставин правопорушення, що призвело до призначення покарання за ч. 3 ст. 149 КК у вигляді позбавлення волі на строк 5 років з іспитовим строком 2 роки без додаткового покарання у вигляді конфіскації майна.

Аналогічний вирок без призначення покарання було винесено Стрийським міськрайонним судом Львівської області 31 жовтня 2024 року у справі № 456/2419/24 [38]. Судом було встановлено, що: «ОСОБА_4, з метою трудової експлуатації, умисно, шляхом введення в оману щодо умов праці,

оплати, проживання та характеру виконуваних робіт, скористався уразливим станом ОСОБА_7 та його цивільної дружини ОСОБА_6 – внутрішньо переміщених осіб, які втекли з регіону активних бойових дій у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України. Обманом заволодівши їхньою довірою, ОСОБА_4 залучив потерпілих до безоплатного виконання різних трудових завдань, пов'язаних із функціонуванням особистого селянського господарства «Карпатські газди», фактично вчиняючи щодо них трудову експлуатацію. Дії ОСОБА_4 кваліфіковано за ч. 2 ст. 149 Кримінального кодексу України як торгівлю людьми, вчинену з використанням уразливого стану потерпілих. За вироком суду йому було призначено покарання у вигляді 5 років позбавлення волі з іспитовим строком тривалістю 2 роки.

Вироком Оболонського районного суду міста Києва від 28 жовтня 2024 року у справі № 756/1293/24 [37], було встановлено, що у період з травня 2020 року по липень 2022 року групою осіб, зокрема особами №1 та №2, була створена злочинна організація, до складу якої увійшли інші фігуранти, у тому числі ОСОБА_4 та ОСОБА_5, а також інші не встановлені слідством особи. Метою діяльності цієї організації було незаконне збагачення через організацію та проведення комерційних програм сурогатного материнства, що супроводжувалися систематичними порушеннями чинного законодавства України та міжнародних норм у сфері біоетики, прав людини та охорони здоров'я.

Організація здійснювала вербування уразливих жінок, які перебували в скрутному матеріальному чи соціальному становищі, з метою їхньої експлуатації як сурогатних матерів. Під час реалізації програм сурогатного материнства ці жінки, як правило, не були належно поінформовані про правові наслідки своєї участі та ставали жертвами маніпуляцій і обману. Новонароджені діти передавалися іноземним громадянам, у тому числі самотніми чоловікам та парам, які не перебували в офіційному шлюбі, а також громадянам країн, де сурогатне материнство заборонене.

Ці дії відбувалися в обхід положень п. 6.1 та 6.2 Наказу МОЗ №787 від 09.09.2013, які встановлюють чіткі вимоги до осіб, які можуть скористатися послугами допоміжних репродуктивних технологій. Обвинувачені діяли в межах попередньо розробленого злочинного плану з чітко розподіленими функціями. Зокрема, ОСОБА_5 та ОСОБА_4 виконували функції перекладачів, комунікаторів з іноземними клієнтами, супроводжували підписання контрактів та реєстрацію новонароджених, сприяючи оформленню незаконних документів.

Обидва обвинувачені визнали вину повністю, підтвердили обставини справи, навели ієрархію злочинної організації, описали ролі учасників, методи дій, фінансові операції та механізми введення в оману сурогатних матерів і державних органів (ДРАЦС). Суд врахувавши щире розкаяння і повідомлення про припинення участі обвинувачених в діяльності організації визнав їх винуватими у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 255 КК України та частину 3 ст. 149 КК України та призначити йому покарання за торгівлю людьми у виді позбавлення волі строком 4 роки і 10 місяців, з іспитовим строком 3 роки.

Вироком Шевченківського районного суду м. Києва від 10 січня 2024 у справі № 363/1195/23: «призначаючи вид і міру покарання обвинуваченій, суд враховує характер і ступінь тяжкості кримінального правопорушення, сукупність всіх обставин його вчинення, дані про особу обвинуваченої, яка раніше не судима, на обліках у лікарня нарколога та психіатра не перебуває, визнала свою вину, щиро розкаялась, цивільний позов по кримінальному провадженню не заявлявся. Тому, суд приходить до висновку, про необхідність призначення покарання у вигляді позбавлення волі та зі звільненням її від відбування покарання на підставі ст.75 КК України і застосуванням щодо неї вимог ст. 76 КК України, без конфіскації майна.»

Тобто, фактично добровільна сплата грошових коштів на ЗСУ, щире каяття, сприяння слідству, відсутність судимості, не перебування на обліку нарколога та психіатра, втрата житла в результаті воєнних дій у Харківській

області, стало підставою для звільнення її від відбування покарання та фактично уникнення кримінальної відповідальності за злочин.

Серед 19 вироків, ухвалених судами України за 2024 рік за обвинуваченнями, пов'язаними з торгівлею людьми (зокрема за ст. 149 Кримінального кодексу України), лише один вирок був виправдовувальним. Цей вирок постановлений Хмельницьким міськрайонним судом Хмельницької області у кримінальному провадженні № 686/15716/20, який стосувався наступного [41]: «ОСОБА_13 інкримінується вчинення організації незакінченого замаху на незаконну передачу людини, а саме новонародженої дитини, що відповідно до положень кримінального законодавства України кваліфікується як особливо тяжкий злочин, вчинений за обтяжуючих обставин – щодо малолітньої особи, службовою особою з використанням службового становища, а також за попередньою змовою групою осіб.

Згідно з викладеним у обвинувальному акті, ОСОБА_13, займаючи посаду заступника головного лікаря комунального перинатального медичного закладу, організувала схему, спрямовану на приховану передачу новонародженої дитини іншій особі, яка не є біологічною матір'ю. Для досягнення цієї мети передбачалося введення в оману медичних працівників та державних органів шляхом використання підроблених медичних документів (обмінної карти) та незаконного внесення недостовірних даних до офіційної медичної документації, з подальшим оформленням свідоцтва про народження дитини із зазначенням неправдивої особи як матері.

Злочинний план, ініційований ОСОБА_13, передбачав умисну фальсифікацію персональних даних породіллі з метою формального узаконення переходу дитини від біологічної матері до третіх осіб без дотримання процедури усиновлення, встановленої Сімейним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами.

У результаті втручання правоохоронних органів дії не були доведені до фактичного завершення, однак, як зазначено у матеріалах кримінального провадження, ОСОБА_13 вжила всіх дій, які вважала необхідними для

досягнення злочинного результату, що свідчить про наявність ознак закінченого замаху відповідно до положень ст. 15 КК України. Під час розгляду даної справи суд звернув увагу на те, що мета експлуатації людини стосується обох форм злочину, передбаченого ст. 149 КК України, – як торгівлі людьми, так і здійснення іншої незаконної угоди щодо людини (вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини). Отже, наявність такої мети як експлуатація людини, яка була об'єктом торгівлі людьми або незаконної угоди щодо людини (вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини), також є предметом доказування у кримінальному провадженні.... Таким чином, кримінальне правопорушення (злочин), передбачене ст. 149 КК України, містить таку обов'язкову ознаку як мета його вчинення. Цей злочин може вчинятись виключно з метою експлуатації людини, яка є обов'язковим елементом обох його форм: як торгівлі людьми, так і злочину що вчиняється у формі вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини. Тобто, ОСОБА_13 інкриміновано вчинення дій, спрямованих на передачу дитини, у вищевказаний спосіб. Передачу ж людини – малолітньої ОСОБА_36 – з метою її експлуатації обвинуваченій не інкриміновано. Разом із тим, у тексті обвинувального акту відсутні вказівки на формулювання обвинувачення, а також на мотиви, з яких ОСОБА_13 здійснила дії, спрямовані на передачу дитини.

Таким чином, інкримінуючи обвинуваченій особі організацію незакінченого замаху на передачу людини, вчиненої щодо малолітнього, за попередньою змовою групою осіб, службовою особою з використанням службового становища, орган досудового розслідування у сформульованому в обвинувальному акті обвинувачений вказав про те, що ОСОБА_13, розуміючи необізнаність ОСОБА_14 та вагітної ОСОБА_15 в питаннях оформлення права на усиновлення, повідомила їм, що допоможе прийняти пологи та оформити дитину ОСОБА_15 на ім'я ОСОБА_14.

Разом із тим, мету (експлуатацію потерпілої особи) та мотив вчинення ОСОБА_13 таких дій, спрямованих на передачу людини, які є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України, обвинуваченій не інкриміновано і вийти за межі такого обвинувачення суд не вправі. Своїм правом на зміну обвинувачення прокурор протягом тривалого судового розгляду не скористався. Враховуючи викладене Суд ухвалив: «ОСОБА_13 визнати невинуватою у пред'явленому обвинуваченні за ч. 3 ст.ст. 15, ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 149 КК України та виправдати, через відсутність в діянні обвинуваченої складу цього кримінального правопорушення».

Тобто, Суд дійшов висновку про відсутність у діях обвинуваченої особи складу інкримінованого кримінального правопорушення, оскільки не було доведено ключового елементу – мети експлуатації людини, яка є обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України. Також не були встановлені умисел на експлуатацію, мотиви такої передачі та обставини, що вказували б на наявність незаконної угоди щодо особи. Враховуючи неможливість суду виходити за межі обвинувачення, яке не було змінено в ході судового розгляду, суд визнав, що у пред'явленому обвинуваченні відсутні правові підстави для кримінальної відповідальності.

Цей вирок створює важливий правовий прецедент, що формує стандарт доведення складу злочину, за статтею 149 КК України. Суд чітко окреслив, що наявність мети експлуатації є не лише ознакою об'єктивної сторони складу правопорушення, але й предметом обов'язкового доказування. Такий підхід вказує на поширену проблему — недотримання та незабезпечення належного стандарту доказування на стадіях досудового та судового розслідування, що, у свою чергу, впливає на правову обґрунтованість і законність пред'явлених обвинувачень. В даному кримінальному провадженні закінчено підготовку до апеляційного розгляду, і було призначено апеляційний розгляд.

Аналогічні позиції судів вже відображалися у рішеннях в 2025 році. Так, вироком Суворовського районного суду міста Одеси від 26 лютого 2025 року

у справі № 523/19054/24 [39], підсудна особа свою провину визнала повністю, добровільно надавала зізнавальні покази, є раніше не судимою особою, самотійно виховує неповнолітню дитину. На підставі сукупності викладеного, з дотриманням принципів справедливості, співмірності та індивідуалізації покарання у даному кримінальному провадженні, беручи до уваги досліджені під час судового розгляду обставини, характер і суспільну небезпечність доведеного обвинувачення, при призначенні вказаній підсудній покарання у виді позбавлення волі на визначений санкціями ч.ч.1, 2 ст.149 КК мінімальний строк, зі звільненням її від відбування покарання. Судом додатково було враховане добровільне перерахування конфіскованих коштів на Збройні сили України.

Як видно з наведеної статистики, суди недооцінюють тяжкість кримінального правопорушення торгівля людьми, що призводить до укорінення стереотипного підходу у судовій практиці. Водночас частина, експертів додатково вказують на корупцію серед працівників судової та правоохоронної системи, що суттєво послаблює ефективність кримінального переслідування злочинців. Внаслідок цього особи, причетні до торгівлі людьми, часто уникають суворого покарання, що, своєю чергою, підриває довіру суспільства до системи правосуддя.

Надмірно м'які вирoki не лише знижують превентивний ефект покарання, а й створюють серйозну загрозу громадській безпеці. Вони також демотивують правоохоронні органи в боротьбі з цим видом злочинності та ставлять під сумнів зусилля держави у протидії торгівлі людьми, що може призвести до зростання масштабів цього явища. Додатковим фактором, що впливає на якість вироків, є те, що правоохоронні органи України продовжують стикатися з комплексними викликами, пов'язаними із забезпеченням правопорядку та реалізацією функцій кримінального переслідування в умовах воєнного стану. Зокрема, вони змушені адаптовувати свою діяльність до складних умов, що склалися на підконтрольних територіях,

включаючи боротьбу зі зростанням військових та воєнних злочинів, посиленням диверсійної діяльності та іншими загрозами національній безпеці.

Водночас, через тимчасову окупацію частини територій України Російською Федерацією, правоохоронні органи позбавлені можливості здійснювати там слідчі та оперативні заходи, що ускладнює фіксацію, розслідування та документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Це, у свою чергу, створює виклики для забезпечення правосуддя, оскільки багато кримінальних проваджень потребують доказової бази, доступ до якої обмежений або повністю заблокований [137].

За даними міжнародних правозахисних організацій, повномасштабне збройне вторгнення суттєво вплинуло на функціонування судової системи України. Воєнні дії, руйнування судової інфраструктури, вимушене переміщення суддів та працівників судової адміністрації, а також загроза життю учасників судового процесу спричинили значні затримки у розгляді справ, зокрема кримінальних проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами та порушеннями міжнародного гуманітарного права. Це вимагає від держави подальшої адаптації правової системи до умов воєнного часу, вдосконалення механізмів дистанційного судочинства та міжнародної співпраці у сфері правосуддя.

Таким чином, відсутність реальної кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в Україні, нівелює всі зусилля з протидії торгівлі людьми, не відповідає характеру злочину, і фактично унеможлиблює надалі припинення та подолання торгівлі людьми, як небезпечного явища [138].

В Державній цільовій соціальній програмі протидії торгівлі людьми на період до 2025 року, яка була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 червня 2023 р. № 496-р (далі за текстом – Програма до 2025 р.) [61] було запропоновано застосування комплексного підходу до розв'язання проблеми торгівлі людьми, який полягає у запровадженні єдиної політики з протидії торгівлі людьми на центральному та місцевому рівні у співпраці органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

громадських і міжнародних об'єднань тощо, а також у поєднанні таких довгострокових та поточних завдань для всіх державних та недержавних органів та організацій. А саме програмою протидії торгівлі людьми до 2025 року передбачено:

- віднесення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, до суб'єктів права на безоплатну правову допомогу, з правом їх представництва в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складання документів процесуального характеру;
- розробити та затвердити стандартні процедури з реагування та розслідування випадків торгівлі людьми;
- посилити прикордонний контроль для запобігання торгівлі людьми, зокрема контроль за перебуванням та поверненням дітей з-за кордону;
- виявлення та розкриття злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

Але, у вище згаданій Програмі до 2025 р. зазначені, в більшості не нові цілі протидії вказаному правопорушенню, навіть без згадки про основний індикатор успішності системи кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. Таким чином, між затвердженою Програмою та вимогами наших іноземних партнерів, щодо напрямків протидії торгівлі людьми, є суттєві суперечності, найбільшою з яких фактично є фактор реального покарання за кримінально караний злочин. Така ситуація на національному рівні свідчить про те, що значення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми недооцінюють, хоча вона й має важливе значення з багатьох причин [139].

Отже, непропорційно м'які покарання, які застосовуються до осіб, засуджених за злочини, пов'язані з торгівлею людьми, суттєво знижують ефективність кримінальної відповідальності та не виконують функції загального і спеціального запобігання. Відсутність адекватних санкцій, включаючи реальне позбавлення волі, суперечить міжнародним зобов'язанням України, зокрема вимогам Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року та Протоколу ООН щодо

попередження, припинення та покарання за торгівлю людьми, особливо жінками і дітьми. В Державній цільовій соціальній програмі протидії торгівлі людьми взагалі відсутня згадка про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. Зазначені фактори негативно впливають на правозастосовну практику та підривають загальнодержавні зусилля щодо боротьби з торгівлею людьми [137].

Висновки до розділу 3

1. Відзначено, що загальні підходи до відмежування торгівлі людьми від інших кримінальних правопорушень ґрунтуються на необхідності точного встановлення складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, і уникнення дублювання відповідальності у випадках, коли кінцева мета діяння була експлуатації особи. Якщо торгівля людьми щодо особи завершилася трудовою чи сексуальною експлуатацією, і така експлуатація підпадає під інші статті КК України (зокрема, ст. 150, 150-1, 304), то додаткова кваліфікація за ними не є обов'язковою. Ці норми застосовуються самостійно до осіб, які не брали участі у самій торгівлі людьми або не були її співучасниками. Водночас, якщо дії винної особи охоплюють ознаки інших кримінальних правопорушень (наприклад, незаконне переправлення осіб через кордон, підробка документів), то вони мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів, із застосуванням відповідних статей, таких як 332, 357, 358 КК України. Це забезпечує повноцінне правове реагування на весь комплекс протиправної поведінки.

2. Чинна редакція статті 149 КК України з 2018 р., хоча й містить окремі недоліки, загалом створює належну нормативну базу для кримінального переслідування осіб, винних у торгівлі людьми. Однак неоднозначність тлумачення її положень вимагає формування єдиної судової практики та більш чіткого розмежування торгівлі людьми із суміжними правопорушеннями. Особливо актуальним є винайти єдиний підхід до тлумачення ключових

понять, таких як «експлуатація», «уразливий стан», «згода потерпілої особи», що значно впливає на результати кримінального провадження.

3. Незважаючи на існування достатньо суворих санкцій у ст.149 КК України, аналіз судової практики свідчить про тенденцію призначення більш м'яких видів покарання, зокрема, умовного позбавлення волі. Така практика є поширеною навіть у випадках транснаціонального характеру злочину, що ставить під сумнів ефективність протидії торгівлі людьми як системного явища. Окремим позитивним винятком є справа № 754/3/24, розглянута Деснянським районним судом м. Києва, у якій за сексуальну експлуатацію малолітньої дитини її біологічною матір'ю суд призначив реальне покарання у вигляді 8 років позбавлення волі. Такий підхід демонструє визнання особливої суспільної небезпеки, пов'язаної з експлуатацією дітей, і необхідності суворого покарання винних осіб.

Разом з тим, статистика залишається невтішною – кількість осіб, реально притягнутих до відповідальності за торгівлю людьми, є невисокою, а вирoki щодо посадових осіб взагалі відсутні протягом останніх шести років. Подібна ситуація викликає занепокоєння з огляду на зобов'язання України у сфері захисту прав людини. Умовні вирoki навіть у серйозних справах, що стосуються міжнародної експлуатації, формують ризики безкарності та підривають довіру до правосуддя. Проблемним залишається і виконання Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року, яка, попри задекларовані цілі, має декларативний характер і не забезпечує реального покращення ситуації.

4. Для підвищення ефективності кримінального переслідування у справах про торгівлю людьми необхідні комплексні зміни: підвищення мінімального покарання за торгівлю людьми, впровадження повноцінного електронного судочинства, оптимізація процесуальних строків, забезпечення механізмів справедливого розподілу справ між судами, створення єдиного підходу до розуміння всіх ознак експлуатації, з метою чіткого виокремлення від інших правопорушень, а також покращення взаємодії між органами

досудового розслідування і судовою системою. Лише за умови реального виконання положень кримінального закону та належного процесуального забезпечення прав потерпілих можна досягти справедливості й належного захисту від однієї з найнебезпечнішої сучасної форми рабства – торгівлі людьми.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне дослідження кримінально-правових підстав відповідальності за торгівлю людьми, відповідно до чинної з 2018 року редакції ст. 149 КК України. Проаналізовано чинне законодавство, міжнародні стандарти, положення Статуту Міжнародного кримінального суду, звіти щодо торгівлі людьми в Україні за останні п'ять років, судову практику. Окреслено ключові напрями вдосконалення механізмів притягнення до кримінальної відповідальності за цей злочин у сучасних умовах, з огляду на виклики, пов'язані з воєнним станом і змінами форм експлуатації.

Найвагомішими науковими результатами роботи є такі положення:

1. Доведено, що редакція ст. 149 КК України, оновлена 2018 року, хоча й наблизила кримінально-правову конструкцію до міжнародних стандартів, однак потребує уточнення й розширення, зокрема в частині визначення понять «експлуатація», «примусова праця і трудова експлуатація», «уразливий стан», «використання в збройному конфлікті», «сексуальна експлуатація та ескорт». Останніми роками актуалізувалася необхідність уточнення ознаки експлуатації «використання в умовах збройного конфлікту», що не слід ототожнювати з воєнними злочинами, передбаченими ст. 438 КК України, у контексті «вигнання цивільного населення для примусових робіт», однак воно має забезпечувати правову кваліфікацію трудової експлуатації цивільних осіб у будівництві, логістиці, обслуговуванні, незаконному переміщенні чи інфраструктурних завданнях, що не підпадають під категорію прямих бойових дій, та території України без ведення бойових дій.

2. Визначено в контексті норм Міжнародного кримінального суду, що в практиці національних судів постала необхідність чіткого відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 КК України, від воєнних злочинів, регламентованих ст. 438 КК України. Випадки примусової праці, сексуальної експлуатації, залучення до небойових завдань у зоні бойових дій мають отримувати кримінально-правову оцінку як торгівля

людьми у специфічному контексті збройного конфлікту, а не підмінюватися або дублюватися з воєнними злочинами, якщо немає безпосередніх ознак порушення міжнародного гуманітарного права. Запропоновано законодавче розмежування ознак воєнних злочинів (ст. 438 КК України) і форм торгівлі людьми в умовах збройного конфлікту. Використання цивільних осіб у тиловій, будівельній, медіа, логістичній або гуманітарній діяльності без їх добровільної згоди слід визнавати формою експлуатації в межах ст. 149 КК України, якщо воно не супроводжується елементами порушення міжнародного гуманітарного права.

3. Обґрунтовано необхідність розширення понятійного апарату злочинів у сфері торгівлі людьми шляхом включення до переліку форм експлуатації таких категорій, як: примус до участі в збройному конфлікті не в бойових функціях; залучення до волонтерської чи логістичної діяльності без згоди, використання дітей у воєнній пропаганді, зокрема шляхом їх переміщення, перевезення або залучення до участі в публічних заходах, інформаційних кампаніях, зйомках, медіаакціях з метою підтримання в суспільстві збройного конфлікту або легітимації окупаційної влади, що суперечить міжнародним стандартам захисту прав дитини; примус до трудової діяльності під виглядом евакуації, надання соціального захисту або участі в гуманітарних ініціативах, коли фактично наявна експлуатація дитини через її уразливість, зокрема у вигляді примусової роботи, яка є фізично важкою, зокрема шляхом їх переміщення, перевезення, примус до трудової діяльності під виглядом евакуації чи соціального захисту.

4. Аргументовано необхідність уточнення та розширення поняття «експлуатація» в ст. 149 КК України, зокрема використання репродуктивної функції жінки шляхом примусового або уразливого залучення до сурогатного материнства, що відповідає міжнародним стандартам захисту прав людини, а також судовій практиці ЄСПЛ у справах щодо прав дитини та жінки. Також пропонуємо доповнити примітку до ст. 149 КК України таким формулюванням: «Під експлуатацією у цій статті також слід розуміти

використання особи з метою надання сексуальних послуг, зокрема під виглядом діяльності, пов'язаної з наданням ескорт-послуг, якщо така особа була втягнута у відповідну діяльність шляхом обману, зловживання довірою, владою чи уразливим станом, або якщо вона перебуває у стані економічної, соціальної чи психологічної залежності»

5. Обґрунтовано доцільність законодавчого розмежування діяльності, що має ознаки ескорт-послуг (як форми надання платних супровідних чи соціальних послуг за взаємною згодою сторін), і дій, що становлять сексуальну експлуатацію, як складової кримінального правопорушення торгівлі людьми з ознаками вербування, утримання, переміщення. Запропоновано доповнити кримінальне законодавство нормою, яка диференціювала б кримінально каране втягнення в проституцію або торгівлю людьми від легальної, добровільної комерційної діяльності повнолітніх осіб у сфері ескорту, що не супроводжується примусом чи насильством.

6. Встановлено системну невідповідність між кількістю розслідуваних кримінальних проваджень і кількістю ефективно завершених судових процесів. Протягом 2020–2024 років кількість вироків за ст. 149 КК України залишалася стабільно низькою: 29 – 2020 року, 24 – 2021 року, 18 – 2022 року, 35 – 2023 року, 19 – 2024 року. Значна частина вироків мала умовний характер, що засвідчує необхідність запровадження системного підходу до посилення реального покарання, яке відповідало б високому ступеню суспільної небезпечності злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, що можливо реалізувати шляхом збільшення мінімального розміру покарання.

7. Аналітичний огляд динаміки злочинів за ст. 149 КК України за період 2020–2025 років демонструє нерівномірність реєстрації проваджень: від найвищого показника 2022 року (понад 140 облікованих злочинів) до мінімального показника 105 злочинів 2024 року та 65 за перші чотири місяці 2025 року. Безумовно, підставами такої статистики є: реальна обмеженість ресурсів Національної поліції (чимало працівників поліції захищають Україну на полі бою); припинення розслідування через фактичну неможливість

проведення досудового розслідування справ у зв'язку з відсутністю електропостачання, мобілізацією учасників справи, активними бойовими діями, повітряними тривогами; пріоритетність інших категорій кримінальних правопорушень в умовах війни. Попри статистичне скорочення, фактичний рівень кримінальних правопорушень торгівлі людьми залишився високим, однак кількість обвинувальних актів, направлених до суду, незначна.

8. Встановлено тенденцію до частого застосування звільнення від кримінальної відповідальності за умови щирого каяття, сприяння розслідуванню, сплати грошових коштів для допомоги Збройним силам України, що 2024 року становило понад половину всіх справ, доведених до суду. У судовій практиці за 2024–2025 роки не виявлено випадків призначення примусових медичних або виховних заходів. Усі провадження завершено або обвинувальними вирокami, або звільненням від покарання, але один виправдувальний вирок 2024 року вказує на суттєві недоліки процедури доказування експлуатації під час розслідування цього правопорушення.

9. Аргументовано необхідність удосконалення механізмів притягнення до відповідальності за ст. 149 КК України шляхом: а) підвищення мінімальних строків покарань у виді позбавлення волі для кваліфікованих складів торгівлі людьми з метою унеможливити умовне незастосування покарання за такі злочини; б) процесуального забезпечення захисту потерпілих шляхом обмеження строку розгляду справи судом і гарантій недопущення повторної віктимізації; в) підвищення ефективності досудового розслідування через фахову підготовку слідчих, прокурорів.

10. Рекомендовано вдосконалити судову практику шляхом розроблення методичних рекомендацій Верховного Суду щодо однакового застосування ст. 149 КК України, зокрема в частині тлумачення форм примусу, поняття уразливого стану й обмеження строку розгляду справи в суді.

Такі положення спрямовані на формування цілісного й ефективного механізму притягнення до кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в Україні, відмежування від інших суміжних складів кримінальних

правопорушень, зокрема воєнних злочинів, й узгодження норм національного законодавства з міжнародними правовими стандартами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. В. Відмінність торгівлі людьми від незаконного позбавлення волі або викрадення людини та насильницького зникнення. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 9 листоп. 2018 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 5–6.
2. Авраменко О. В. Розмежування торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини із суміжними складами злочинів. *Боротьба з торгівлею людьми* : тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 21 черв. 2013 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2013. С. 6–9.
3. Азаров Д. С., Калуп А. В. Кваліфікуючі ознаки складів злочинів: вибрані риторичні запитання. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20-21 трав. 2011 р.). Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. С. 6–11.
4. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Топчія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 896 с.
5. Андрушко А. В. Безпосередній об'єкт торгівлі людьми. *Закарпатські правові читання* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 29–30 квіт. 2020 р.). Ужгород : РІК-У, 2020. С. 430–443.
6. Андрушко А. В. Внутрішньо переміщені особи як потенційні жертви торгівлі людьми. *Здійснення та захист прав внутрішньо переміщених осіб* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Ужгород, 20 квіт. 2018 р.). Ужгород : РІК-У, 2018. С. 138–141.
7. Андрушко А. В. Генезис законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти особистої свободи людини (X–XVIII століття). *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 6-1 (28). С. 99–103.
8. Андрушко А. В. Доктрина кримінального права другої половини XIX – початку XX століття про злочини проти честі та гідності особи.

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2018. Вип. 36. Т. 2. С. 98–103.

9. Андрушко А. В. Кримінологічна характеристика та основні напрями запобігання торгівлі дітьми, вчиненої їхніми батьками. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* 2020. Т. 31 (70). № 1. С. 162–171.

10. Андрушко А. В. Кримінологічна характеристика торгівлі людьми, вчиненої з метою примусового втягнення в зайняття жебрацтвом. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2019. № 4 (29). Т. 1. С. 104–110.

11. Андрушко А. В. Проблема торгівлі людьми в умовах збройного конфлікту на сході України. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (Івано-Франківськ, 16–17 берез. 2018 р.). Івано-Франківськ, 2018. С. 11–14.

12. Андрушко А. В. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання торгівлі людьми. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. Вип. 5. Т. 1. С. 210–216.

13. Андрушко А. В. Сучасний стан і ключові тенденції торгівлі людьми в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* 2020. Т. 31 (70). № 2. Ч. 3. С. 7–15.

14. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваіте, 2020. 560 с.

15. Андрушко А. В. Торгівля людьми, вчинена з метою експлуатації у формі вилучення органів (кримінологічний аспект). *Експлуатація як складова торгівлі людьми: виміри, тенденції та шляхи протидії* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 6–7 черв. 2019 р.). Львів, 2019. С. 9–14.

16. Андрушко А. В. Торгівля людьми, вчинена з метою експлуатації у формі примусової праці: кримінологічна характеристика та основні напрями

запобігання. *Правове регулювання та економічні свободи і права* : монографія / за ред. проф. М. Савчина. Ужгород : РІК-У, 2020. С. 188–212.

17. Ахтирська Н. М. Торгівля людьми в Україні: про що свідчить судова практика. Київ : Акад. суддів України за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні, 2006. 82 с.

18. Базів Н. М. Торгівля людьми як сучасна форма рабства. *Гілея*. 2012. Вип. 59 (додатки). С. 46–54.

19. Бандурка І. О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.и*. 2015. № 2. С. 70–75.

20. Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 22 с.

21. Батиргареєва В. С. Торгівля людьми в Україні: погляд із сьогодення. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 68–77.

22. Батиргареєва В. С. Щодо сучасних рис явища торгівлі людьми в Україні та особливостей його запобігання. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (Івано-Франківськ, 16–17 берез. 2018 р.). Івано-Франківськ, 2018. С. 21–25.

23. Борисов В. І., Батиргареєва В. С. Попередження торгівлі людьми: проблеми та можливі шляхи їх вирішення. *Юрист України*. 2003. № 2. С. 71–73.

24. Борисов В. І., Козак В. А. Коментар до статті 149 Кримінального кодексу України (в редакції Закону від 12 січня 2006 р.). *Кримінальне право України*. 2006. № 2. С. 17–23.

25. Борисов В. І., Козак В. А. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини: характеристика складу злочину. *Альманах кримінального права*. 2009. Вип. 1. С. 151–171.

26. Брич Л. П. Кваліфікація злочинів, що вчиняються з певною метою, у разі досягнення цієї мети (на прикладі ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»). *Боротьба з торгівлею людьми* : тези

доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 21 черв. 2013 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2013. С. 23–27.

27. Бровко Н. І. Захист прав людини на особисту свободу в контексті протидії торгівлі людьми: філософсько-правові засади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2010. 20 с.

28. Броневицька О. М. Відповідальність кримінального законодавства України чинним міжнародним договорам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 20 с.

29. Броневицька О. М. Відповідність положень чинного Кримінального кодексу України про відповідальність за торгівлю людьми вимогам міжнародно-правових актів. *Боротьба з торгівлею людьми* : тези доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 21 черв. 2013 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2013. С. 27–31.

30. Валлон А. История рабства в античном мире. М. : Мысль, 1936. 310 с.

31. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

32. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 277 с.

33. Весельський В. К., Пяковський В. В. Торгівля людьми в Україні (проблеми розслідування) : навч. посіб. Київ : КНТ, 2007. 268 с.

34. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 4 липня 2013 р. (справа № 219/2883/2013-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37016618>

35. Вирок Березнівського районного суду Рівненської області від 29 квітня 2016 р. (справа № 555/480/15-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57519929>

36. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси. Справа № 521/2051/24, 12 листоп. 2024 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122989621>

37. Вирок Оболонського районного суду м. Києва, справа № 756/1293/24, 28 жовт. 2024 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122621823>

38. Вирок Стрийського міськрайонного суду Львівської області. Справа № 456/2419/24, 31 жовт. 2024 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122705321>

39. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси, справа № 523/19054/24, 26 лют. 2025 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125434483>

40. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси, справа № 523/5169/, 9 квіт. 2025 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126490568>

41. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області, справа № 686/15716/20, 26 січ. 2024 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116605734>

42. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва, справа № 363/1195/23, 10 січ. 2024 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121527143>

43. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року № 3-в/2001. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>.

44. Вінтерверп проти Нідерландів: Рішення Європейського суду з прав людини від 24 жовт. 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_155#Text

45. Возна Т. І. Діяльність правоохоронних органів і неурядових організацій та їх взаємодія щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 19 с.

46. Вознюк А. А., Гриньків О. О., Єрменчук О. П. Сурогатне материнство та торгівля людьми: критерії відмежування та підстави кримінальної відповідальності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 583–589. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.97>

47. Володіна О. О. Щодо питання про форми експлуатації людини при застосуванні ст. 149 КК України. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 396–398.

48. Газдайка-Василишин І. Б., Молотов С. О., Созанський Т. І. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми : посіб. для підрозділів Нац. поліції у схемах. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 32 с.

49. Галенко О. І. Рабство в Україні. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Rabstvo_Ukraini

50. Гальона І.І. Досудове розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми та іншою незаконною угодою щодо людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 248 с.

51. Глобальний план дій ООН щодо боротьби з торгівлею людьми. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/gp_trafficking.shtml

52. Горбасенко П. В. Загальні положення методики розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 220 с.

53. Горобець Н. С., Лелека С. С. Обов'язковість застосування судами України практики Європейського суду з прав людини як джерела права. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 378–384. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.58><https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/302>

54. Горпинюк О. П. Проблеми відповідальності за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. № 4 (І). С. 261–267.

55. Гриньків О. О. Проблемні питання протидії торгівлі людьми. *Часопис Київського університету права*. 2024. № 2 С. 121–125.
56. Гуторова Н. О. Реалізація кримінальної відповідальності за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини (на підставі аналізу судової практики за 2014–2018 роки). *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (Івано-Франківськ, 12–13 квіт. 2019 р.). Івано-Франківськ, 2019. С. 35–38.
57. Данильчук Л. О. Теорія і методика соціальної профілактики торгівлі людьми засобами інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 13.00.05. Тернопіль, 2018. 38 с.
58. Данильчук Л. О. Теорія і методика соціальної профілактики торгівлі людьми засобами інформаційно-комунікаційних технологій : дис. ... д-ра юрид. наук : 13.00.05. Тернопіль, 2018. 544 с.
59. Денисов С. Ф., Мислива О. О. Кримінальна відповідальність за торгівлю неповнолітніми. *Вісник Університету внутрішніх справ МВС України*. 1999. Спецвип. С. 55–61.
60. Денисова Т. А., Мінаєв М. М. Проблемні питання встановлення суб'єктивної сторони торгівлі людьми. *Вісник Запорізького державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2001. № 1. С. 210–217.
61. Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 року : постанова Кабінету Міністрів України від 2 черв. 2023 р. № 496-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-%D1%80#Text>
62. Діяльність органів внутрішніх справ по запобіганню торгівлі людьми : навч. посіб. / за ред. акад. О. М. Бандурки. Харків : НУВС, 2001. 244 с.
63. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства від 7 вересня 1956 року : CD–вид-во «Інфодиск», 2014. –1 електрон. опт. диск (CD-ROM) : 12 см. Систем. вимоги: Pentium-266; 32 Mb RAM; CD-ROM Windows.

64. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства : міжнар. док. від 7 верес. 1956 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text

65. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах : міжнар. док. (Страсбург, 8 листоп. 2001 р.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=994_518

66. Економічна історія України і світу: курс лекцій : навч. посіб. / уклад.: О. М. Царенко, А. С. Захарчук. Суми : Універ. кн., 2001. 308 с.

67. Жаровська Г. П. «Торгівля людьми» як форма організованої злочинної діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 373–379.

68. Жерж Н. А., Халамай А. К. Кримінально-правове розуміння експлуатації дітей. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Т. 29 (68). № 6. С. 107–111.

69. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одиссей, 2013. 376 с.

70. Жуковська Г. Г. Взаємовідносини органів влади та громадськості у протидії торгівлі людьми : автореф. дис. ... канд. з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2017. 22 с. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/137/files/b554697e-5bcb-4cc5-a11f-4f9fb8059387.pdf>

71. Жуковська Г. Г. Формування суспільно-управлінських поглядів на торгівлю людьми: історичний аспект. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1. С. 8–10.

72. Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

73. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посіб. / за ред. К. Б. Левченко, О. А. Удалової. Київ : Міленіум, 2005. 210 с.
74. Застосування міжнародного кримінального права в національних і міжнародних судах: науковці та практики обговорили на конференції у ВС актуальні питання. *Верховний Суд* : [сайт] URL: <http://https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1608750/>
75. Зауваження до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами». *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61428
76. Захарчук О. І. Суспільно-історичні форми рабства: зміст та особливості прояву : дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2016. 220 с.
77. Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis єс) від 14 гру. 2023 р. *Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції за координації Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції*. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-UA.pdf>.
78. Звіт про торгівлю людьми. URL: <https://www.state.gov/reports/2024-trafficking-in-persons-report/>
79. Згадай мене, брате! Тарас Шевченко в контексті свого часу / авт.-упоряд. Ю. Іванченко. Київ : Парлам. вид-во, 2018. 432 с.
80. Зелінський А. Ф., Куц В. М. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1997. Вип. 2. С. 148–154.
81. Іващенко В. О. Деякі аспекти боротьби з насильством щодо жінок. *Дотримання прав жінок та завдання правоохоронних органів України* : зб. наук. ст. Київ–Харків, 1999. С. 92–100.

82. Іващенко В. О. Кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 19 с.
83. Іващенко В. О. Кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби з торгівлею жінками та дітьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 223 с.
84. Іващенко В. О. Торгівля жінками та дітьми (кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби) : монографія. Київ : Атіка, 2004. 112 с.
85. Іскров К. Об'єктивна сторона складу злочину «торгівля людьми» або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 Кримінального кодексу України). *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 3 (195). С. 116–120.
86. Іскров К. М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини: міжнародні та національні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 20 с.
87. Іскров К. М. Об'єкт злочину «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» (стаття 149 Кримінального кодексу України). *Правова держава*. 2009. № 11. С. 112–116.
88. Кармазин Ю. А. Українське законодавство щодо боротьби з торгівлею жінками та шляхи його вдосконалення. *Вісник Університету внутрішніх справ*. 1999. Спецвип. С. 4–6.
89. Карпов Н. С. Криміналістична характеристика торгівлі людьми. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 268–273.
90. Ковальчук Л. Г. Соціально-педагогічні умови профілактики торгівлі дітьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 13.00.05. Київ, 2010. 22 с.
91. Козак В. А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 196 с.
92. Козак В. А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: чи рухаємось у вірному напрямку? *Кримінальне право України*. 2006. № 1. С. 58.

93. Козак В. А. Уразливий стан особи за кримінальним правом України: зміст та співвідношення з іншими суміжними поняттями. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2013. Вип. 20. С. 73–80.

94. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми : міжнар. док. *Рада Європи* : [сайт]. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/197>

95. Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності : міжнар. док. *Організації Об'єднаних Націй* : [сайт]. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>

96. Конвенція ООН про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

97. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами : міжнар. док. від 2 груд. 1949 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162#Text

98. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

99. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) *Організації Об'єднаних Націй* : [сайт]. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

100. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю : міжнар. док. від 28 черв. 1930 р. № 29. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text

101. Конвенція про рабство : міжнар. док. від 25 верес. 1926 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_857#Text

102. Конвенція про скасування примусової праці : міжнар. док. від 5 черв. 1957 р. № 105 : CD–вид-во «Інфодиск», 2014. 1 електрон. опт. диск

(CD-ROM) : 12 см. Систем. вимоги: Pentium-266; 32 Mb RAM; CD-ROM Windows.

103. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь : міжнар. док. Від 11 трав. 2011 р. *Рада Європи* : [сайт]. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>

104. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : міжнар. док. від 16 трав. 2005 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text

105. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

106. Корж В. Окремі проблеми розслідування злочинів про торгівлю жінками, вчинених організованими транснаціональними групами. *Право України*. 2001. № 4. С. 78–80.

107. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 432 с.

108. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Особлива : курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 544 с.

109. Коржанський М. Й. Предмет і об'єкт злочину : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2005. 252 с.

110. Костогриз Є. О. Рабовласництво в США. *Питання нової та новітньої історії* : зб. наук. пр. молодих науковців, аспірантів, магістрантів, студентів. 2013. Вип. 2. С. 14–17.

111. Кохан Г. Л. Міжнародно-правове співробітництво в боротьбі з рабством і работоргівлею : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2002. 20 с.

112. Кримінальне право України : навч.-метод. посіб. / за ред. В. О. Тулякова. Одеса : Фенікс, 2011. 450 с.

113. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2009. 744 с.
114. Кримінальне право України: Особлива частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер ; Харків : Право, 2003. 496 с.
115. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є. Л. Стрельцова. Харків : Одіссей, 2009. 496 с.
116. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків : Право, 2010. 608 с.
117. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків : Право, 2015. 680 с.
118. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник для студ. юрид. вузів і фак. / за ред. П. С. Матишевського, С. С. Яценка, П. П. Андрушка. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 896 с.
119. Кримінальний кодекс України : Закон України від 28 груд. 1960 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>
120. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
121. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Т. 2 : Особлива частина / [Ю. Волін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. Харків : Право, 2013. 1040 с.
122. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Харків : Одіссей, 2012. 904 с.
123. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. м. / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків : Одіссей, 2008. 1208 с.

124. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

125. Кузнецов В. В. Кримінально-правова характеристика суб'єктивних ознак використання дитини для жебракування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2009. Вип. 12, ч. 2. С. 375–378.

126. Куц В. М., Орлеан А. М. Прокурорські засоби протидії торгівлі людьми : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. Г. П. Середи. Київ : Варта, 2007. 168 с.

127. Кушнір О. В. Адміністративно-правові та організаційні засади взаємодії суб'єктів протидії торгівлі людьми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.07. Запоріжжя, 2012. 15 с.

128. Лащук Є. В. Поняття і структура об'єкта злочину. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2005. Вип. 10. С. 197–207.

129. Лизогуб Я. Статті 149 і 332 Кримінального кодексу України: окремі проблеми законодавчого викладу, узгодженості та тлумачення. *Адвокат*. 2005. № 7. С. 9–11.

130. Лизогуб Я. Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 202 с.

131. Лизогуб Я. Г., Яценко С. С. Протидія торгівлі людьми: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства : навч. посіб. / наук. ред. С. С. Яценко. Київ : Атіка, 2005. 240 с.

132. Лукач Н. М. Концептуальні засади та інституційні механізми протидії глобальнійпф проблемі торгівлі людьми : дис. ... канд. політ. Наук : 23.00.04. Львів, 2016. 245 с.

133. Макаренко П. М., Дорогань Л. О., Кончаковський Є. О. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. Полтава : ПДАА, 2013. 442 с.

134. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю : навч. посіб. / упор.: І. В. Чорний, В. А. Перцева, І. М. Голопич. Харків : ХНУВС, 2019, 272 с.

135. Мусатенко В. С., Смаглюк О.В. Визначення поняття примусової праці як форми торгівлі людьми. *Актуальні проблеми кримінального права* : матер. Всеукр. наук.-теорет. конф., (Київ, 23 листоп. 2023 р.). Київ, 2023. С. 208-212.

URL: : <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/27781>

136. Мусатенко В. С. Розвиток кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в Україні: історичні аспекти та сучасність. *Права людини та сучасний світ – виклики сьогодення* : матеріали круглого столу до Дня прав людини (Київ, 10 груд. 2021 р.). Київ, 2021. С.

137. Мусатенко В. С. Деякі аспекти протидії торгівлі людьми в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права* : матер. XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 18 листоп. 2021 р.). Київ, 2021. С. 160–163.

138. Мусатенко В. С. Кримінальна відповідальність як єдиний критерій реальної боротьби з торгівлею людьми. *Migration & Law*. 2023. Vol. 3. Issues 3–4. С. 53–62.

139. Мусатенко В. С., Смаглюк О.В. Міграція та актуальні питання протидії торгівлі людьми, пов'язані зі збройною агресією на території України. *Migration & Law*. 2023. Vol. 2. Issues 5–6. С. 44–52.

URL: <http://doi.org/10.32752/2786-5185-2022-2-5-6-44-52>

140. Мусатенко В. С. Об'єкт торгівлі людьми. *Наукові перспективи*. 2024. № 10 (52). С. 941–947.

141. Мусатенко В. С. Передумови дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в умовах воєнного стану. *Наше право*. 2023. № 1. С. 100–105.

142. Мусатенко В. С. Посилення протидії торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 21–22 жовт. 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 89–92.

143. Мусатенко В. С. Протидія торгівлі людьми під час воєнного стану в Україні. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики* : матеріали Х Міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 23 черв. 2022 р.). Київ, 2022. С. 113–116.

144. Мусатенко В. С. Судове провадження у справах про торгівлю людьми в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ, 2023. С. 187–190.

145. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

146. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 430 с.

147. Навроцький В. О. Перспективи кримінально-правової регламентації торгівлі людьми та деяких суміжних посягань. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (Івано-Франківськ, 12–13 квіт. 2019 р.). Івано-Франківськ, 2019. С. 121–125.

148. Нагачевська Ю. С. Кримінально-правова характеристика торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2014. Вип. 4. С. 241–253.

149. Наден О. В. Торгівля жінками як кримінально-правова та соціальна проблема сучасності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 288 с.

150. Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини. *Національна школа суддів України*. 2024. URL:

<http://https://nsj.gov.ua/files/1687510022%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%97%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%9D%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B4%D1%96.pdf>

151. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Алерта ; КНТ ; Центр учб. літ., 2009. 964 с.

152. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.

153. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина. Коментарі до статей 109–447 Кримінального кодексу / за заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. Київ : Форум, 2001. 942 с.

154. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

155. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Атіка, 2005. 1064 с.

156. Наумова О. С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями розділу III Особливої частини КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 20 с.

157. Негодченко Д. О. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми в Україні та інших країнах: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2011. 225 с.

158. Негодченко Д. О. Юридичний аналіз структури злочину, передбаченого ст. 149 КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2011. Вип. 2. С. 306–316.
159. Небитов А. А. Концептуальні засади кримінально-правової характеристики сексуальної експлуатації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2 (10). С. 50–61.
160. Небитов А. А. Кримінальна відповідальність за примушування до участі у створенні предметів порнографічного характеру. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 131–140.
161. Небитов А. А. Кримінологічні засади запобігання торгівлі людьми або іншій незаконній угоді щодо людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 21 с.
162. Небитов А. А. Сексуальна експлуатація в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : монографія. Київ : Освіта України, 2016. 464 с.
163. Небитов А. А. Торгівля людьми: стан, тенденції та запобігання : монографія. Донецьк : Кальміус, 2013. 224 с.
164. Ніколаєнко Т. Б. Удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, пов'язану з переміщенням потерпілих через державний кордон України та межі тимчасово окупованих територій. Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького 112 с.
165. Одрін О. Рабовласництво в Олівійському полісі у V–III ст. до н.е.: історіографія, джерела, перспективи досліджень. *Eminak*. 2019. № 1 (25). С. 93–106. DOI: <https://doi.org/10.33782/eminak2019>
166. Орлеан А. М. Кримінально-правова кваліфікація торгівлі людьми: науково-практичний коментар до ст. 149 КК України. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 28–40.

167. Орлеан А. М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : дис.. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 226 с.
168. Орлеан А. М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : монографія. Харків : СІМ, 2005. 180 с.
169. Орлеан А. М., Пустова О. В. Протидія торгівлі людьми, вчиненої з метою експлуатації праці : наук.-практ. посіб. Київ : Фенікс, 2013. 152 с.
170. Офіційні дані Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). URL: https://www-2021.usaid.gov/ukraine/news-information/factsheets/trafficking-persons?utm_source=chatgpt.com.
171. Павленко І., Шульга С. Гладіаторські школи в Стародавньому Римі. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2016. Вип. 27. С. 99–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvtvi_2016_27_24.
172. Павленко С. О. Сучасний стан торгівлі людьми з метою трудової експлуатації в Україні та світі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 1. С. 146–153.
173. Пащенко О. О. Історія дослідження соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в Україні (2001–2005 рр.). *Адвокат*. 2013. № 6 (153). С. 41–45.
174. Підгородинський В. Аналіз кримінального законодавства окремих іноземних країн щодо відповідальності за торгівлю людьми. *Юридический вестник*. 2006. № 2. С. 119–123.
175. Підгородинський В. М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 19 с.
176. Підгородинський В. М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 219 с.

177. Підгородинський В. М. Злочини проти честі та гідності особи (теоретичне порівняльно-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2020. 400 с.

178. Постанова Верховного Суду від 22 березня 2018 року у справі № 759/7784/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73029783>

179. Постанова Верховного Суду від 24 грудня 2020 року у справі № 355/815/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91234567>

180. Постанова Верховного Суду України (Касаційного кримінального суду) від 6 березня 2018 року у справі № 727/6661/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72670494>

181. Постанова Верховного Суду України від 8 жовтня 2015 року у справі № 5-109кс15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/44703550>

182. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 464/710/18 (провадження № 51-3805км20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93564752>

183. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України (щодо приведення у відповідність до міжнародних стандартів» *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61428

184. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3477-15>

185. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1401-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lawpropos/show/1401-19#Text>

186. Про внесення зміни до статті 149 Кримінального кодексу України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами : Закон

України від 6 верес. 2018 р. № 2539-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2539-19#Text>

187. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1629-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>

188. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 трав. 2018 р. № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 30. Ст. 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>

189. Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС) : постанова Кабінету Міністрів України від 28 лют. 2023 р. № 189. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-%D0%BF/card2#Card>

190. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

191. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20 верес. 2011 р. № 3739-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>

192. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21 серп. 2024 р. № 3909-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>

193. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text>

194. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності : резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листоп. 2000 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text

195. Пунда А. В. Механізми державного управління у сфері протидії торгівлі людьми : автореф. дис. ... канд. з держ.упр. : 25.00.02. Київ, 2015. 20 с.

196. Пясковський В.В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 225 с.

197. Римський статут Міжнародного кримінального суду : міжнар. док. від 17 серп. 1998 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

198. Рішення ЄСПЛ у справі «F.A. проти Сполученого Королівства» № 20658/11 від 10 верес. 2013 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124566>

199. Рішення ЄСПЛ у справі «J. та інші проти Австрії» № 58216/12 від 17 січ. 2017 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170306>

200. Рішення ЄСПЛ у справі «V.C.L. та А.Н. проти Сполученого Королівства» № 77587/12 від 16 лют. 2021 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207927>

201. Рішення ЄСПЛ у справі «Х проти Сполученого Королівства» від 12 жовт. 1978 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>

202. Рішення ЄСПЛ у справі «А.І. проти Італії» № 70896/17 від 1 квіт. 2021 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-208556>

203. Рішення ЄСПЛ у справі «М. проти Франції» № 7196/10 від 29 листоп. 2011 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107328>

204. Рішення ЄСПЛ у справі «Золетич та інші проти Азербайджану» № 20116/12 від 7 жовт. 2021 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211130>

205. Рішення ЄСПЛ у справі «Кая проти Німеччини» № 31753/02 від 28 черв. 2007 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81644>

206. Рішення ЄСПЛ у справі «Крачунова проти Болгарії» № 49101/16 від 28 листоп. 2023 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-229456>

207. Рішення ЄСПЛ у справі «Л.Є. проти Греції» № 71545/12 від 21 січ. 2016 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160199>

208. Рішення ЄСПЛ у справі «Лінгенс проти Австрії» від 8 лип. 1986 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_066_2

209. Рішення ЄСПЛ у справі «Луканов проти Болгарії» від 20 берез. 1997 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57665>

210. Рішення ЄСПЛ у справі «М. та інші проти Італії та Болгарії» № 40020/03 від 31 лип. 2012 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112893>

211. Рішення ЄСПЛ у справі «Ранцев проти Кіпру і Росії» від 7 січ. 2010 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-117743%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-117743%22]})

212. Рішення ЄСПЛ у справі «С.М. проти Хорватії» № 60561/14 від 25 черв. 2020 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203582>

213. Рішення ЄСПЛ у справі «Т.І. та інші проти Греції» № 40311/10 від 18 лип. 2019 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194775>

214. Рішення ЄСПЛ у справі «Тас проти Бельгії» № 44614/06 від 12 трав. 2009 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92586>

215. Рішення ЄСПЛ у справі «Цирліс та Коулумпас проти Греції» від 24 берез. 1997 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57666>

216. Рішення ЄСПЛ у справі «Чоудурі та інші проти Греції» від 30 берез. 2017 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172091>

217. Рішення ЄСПЛ у справі «Ясуїтіс і Шімаїтіс проти Литви» № 45156/19 від 12 груд. 2023 р. *Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-229789>

218. Рішення ЄСПЛ щодо Rakevich v. Russia від 28 жовт. 2003 р. *Stichting Justice Initiative. Європейський суд з прав людини* : [сайт]. URL: <https://www.srji.org/resources/search/30/>

219. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v015p710-04>

220. Розкошинська С. О. Доказування при розслідуванні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 282 с.

221. Романчук І. О. Питання кваліфікації торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини та її відмежування від злочину, передбаченого статтею 148 Кримінального кодексу України. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матеріали Міжнарод. наук.-практ. симпозіуму (Івано-Франківськ, 11–12 берез. 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 209–212.

222. Святун О.В. Європейські механізми боротьби із торгівлею людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2005. 174 арк.

223. Сингаївська І. В. Особливості регламентації кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. *Вчені записки Таврійського*

національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». 2019. Т. 30 (69). № 1. С. 98–102.

224. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 лют. 2002 р. № 2947-III *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14>

225. Скулиш Є. Структурні компоненти формування теоретичних основ протидії торгівлі людьми в Україні. *Право України*. 2010. № 4. С. 283–291.

226. Сметаніна Н. В., Манагарова Є. С. Кримінологічна характеристика злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми в умовах гібридної війни. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 186–190.

227. Собко Г. М. Конкуренція кримінально-правових норм у кваліфікації корисливих посягань на власність із застосуванням насильства. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Вип. 6. С. 140–147. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/27>

228. Статистична інформація про розглянуті справи за ст.149 КК України за 2020-2024 рр. *Судова влада України*: [сайт]. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

229. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2020–2025 рр. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>

230. Тацій В. Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 126–143.

231. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.

232. Турок В. В. Соціально-економічні наслідки та механізми протидії торгівлі людьми : дис. ... канд. економ. наук : 08.00.07. Київ, 2016. 220 с.

233. Ус О. В. Кримінально-правова оцінка вчиненого діяння за ознаками об'єкта складу злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 41. Т. 2. С. 145–150.

234. Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 757/37670/22-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_11_05_2023_roku_u_spravi_757_37670_22_1/

235. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : міжнар. док. від 1 січ. 2000 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text

236. Федоров М. О. Поняття вини у сучасній юриспруденції. *Наука і правоохорона*. 2013. № 2. С. 140–147.

237. Фіалка М. І. Національний механізм взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми: мета створення та способи реалізації. *Публічне право*. 2012. № 4 (8). С. 129–135.

238. Філашкін В. С. Криміналістичне забезпечення розслідування торгівлі людьми (міжнародне співробітництво) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 16 с.

239. Філіппов С. О. Протидія транскордонній злочинності: глобальний контекст і реалії України : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 452 с.

240. Хавронюк М. І. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (коментар нового закону). *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2009. Вип. 49. С. 244–249.

241. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

242. Хавронюк М. І., Калмиков Д. О. Деякі питання удосконалення відповідальності за злочини проти волі дитини. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 10 (134). С. 42–46.

243. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре, 1998. Т. 1. 504 с.
244. Шуміленко А. П. Міжнародні механізми імплементації норм міжнародного права у сфері боротьби з торгівлею жінками : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2010. 20 с.
245. Юденко Т. М. Особливості провадження у справах про торгівлю людьми: в контексті міжнародних стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 228 с.
246. Azad A. Recruitment of Migrant Workers in Bangladesh: Elements of Human Trafficking for Labor Exploitation. *Journal of Human Trafficking*. 2019. Vol. 5. Issue 2. P. 130–150. Doi: 10.1080/23322705.2017.1422091
247. Belser P. Forced Labour and Human Trafficking: Estimating the Profits (2005, March 1). URL: <https://ssrn.com/abstract=1838403>
248. Busch-Armendariz N., Nsonwu M., Heffron L., Mahapatra N. Human Trafficking: Exploiting Labor. *International and Global Issues, Policy and Advocacy, Social Justice and Human Rights*. 2014. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199975839.013.1124>
249. Cavalieri S. The Eyes That Blind Us: The Overlooked Phenomenon of Trafficking into the Agricultural Sector. *Northern Illinois University Law Review*. 2011. Vol. 31. Issue 3. URL: <https://huskiecommons.lib.niu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1185&context=niulr>
250. Cockbain E., Bowers K., Dimitrova G. Human trafficking for labour exploitation: the results of a two-phase systematic review mapping the European evidence base and synthesising key scientific research evidence. *J Exp Criminol*. 2018. No. 14. P. 319–360. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11292-017-9321-3>
251. Jägers N., Rijken C. Prevention of Human Trafficking for Labor Exploitation: The Role of Corporations. *Northwestern Journal of Human Rights*. 2014. Vol. 12. Issue 1. URL: <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/njihr/vol12/iss1/3>

252. Macfarlane D. The Slave Trade and the Right of Visit Under the Law of the Sea Convention: Exploitation in the Fishing Industry in New Zealand and Thailand. *Asian Journal of International Law*. 2017. No. 7 (1). P. 94–123. DOI: 10.1017/S2044251315000235

253. Mutaqin Z. Modern-day Slavery at Sea: Human Trafficking in the Thai Fishing Industry. *Journal of East Asia and International Law*. 2018. № 11 (1). P. 75–76.

254. Planitzer J. Trafficking in Human Beings for the Purpose of Labour Exploitation: Can Obligatory Reporting by Corporations Prevent Trafficking? *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2017. Vol. 34. Issue 4. P. 318–339. URL: <https://doi.org/10.1177/016934411603400404>

255. Werdmuller Von Elgg J Hidden in Plain Sight: Modern Slavery in the Construction Industry. London : Lexisnexis, 2016. URL: https://sdgresources.relx.com/sites/default/files/modern_slavery_in_construction_full.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Пропозиції щодо внесення змін до Кримінального кодексу України

За результатами проведеного дослідження розроблено пропозиції з удосконалення кримінального законодавства, зокрема запропоновано викласти ст. 149 КК України в такій редакції:

Стаття 149. Торгівля людьми

1. Торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, -

караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, вчинення діяння під виглядом надання або організації надання ескорт-послуг, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, залучення до сурогатного материнства, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

2-1. Вчинення будь-якої з дій, передбачених цією статтею, щодо особи, яка перебуває в уразливому стані, зокрема внаслідок збройного конфлікту, воєнного стану, масових переміщень, окупації територій, втрати житла, засобів існування або соціальних зв'язків, визнається торгівлею людьми незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею настає незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або

особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини.

4. Дія цієї статті не поширюється на діяння, вчинені в умовах збройного конфлікту, якщо вони одночасно є порушенням норм міжнародного гуманітарного права та містять ознаки злочину, передбаченого статтею 438 цього Кодексу.

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ
до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального
кодексу України (щодо посилення відповідальності за торгівлю
людьми)

Зміст положення (норми) чинного законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проєкту акта
Стаття 149. Торгівля людьми 1. Торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію, - караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. 2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої. 3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -	Стаття 149. Торгівля людьми 1. Торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію, - караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. 2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, - караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої. 3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею настає незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини.

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, вчинення діяння під виглядом надання або організації надання ескорт-послуг, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, залучення до сурогатного материнства, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

2-1. Вчинення будь-якої з дій, передбачених цією статтею, щодо особи, яка перебуває в уразливому стані, зокрема внаслідок збройного конфлікту, воєнного стану, масових переміщень, окупації територій, втрати житла, засобів існування або соціальних зв'язків, визнається торгівлею людьми незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або підкупу третьої особи, яка контролює

	потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини. 3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею настає незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини. 4. Дія цієї статті не поширюється на діяння, вчинені в умовах збройного конфлікту, якщо вони одночасно є порушенням норм міжнародного гуманітарного права та містять ознаки злочину, передбаченого статтею 438 цього Кодексу.
--	--

**СТАТИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА
СТ.149 КК УКРАЇНИ ЗА 2020 – СІЧЕНЬ – КВІТЕНЬ 2025 РОКУ**

Рік	Обліковано кримінальних правопорушень звітному періоді за ст. 149 КК України, з них за відповідними частинами	Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру, за ст. 149 КК України, з них за відповідними частинами	Зупинення розслідування відповідно до ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України, коли місце знаходження підозрюваного невідомо, за ст. 149 КК України, з них за відповідними частинами	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду, з обвинувальним актом, за ст. 149 КК України, з них за відповідними частинами	Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито, за ст. 149 КК України, з них за відповідними частинами	Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення), за ст. 149 КК України, з них за відповідними частинами
2020	206 ч.1 - 29 ч.2 - 134 ч.3.- 43	110 ч.1 - 05 ч.2 - 75 ч.3.- 30	8 ч.1 - 00 ч.2 - 08 ч.3.- 00	74 ч.1 - 03 ч.2 - 44 ч.3.- 27	11 ч.1 - 02 ч.2 - 04 ч.3.- 05	114 ч.1 - 25 ч.2 - 75 ч.3.- 14
2021	232 ч.1 - 39 ч.2 - 141 ч.3.- 52	163 ч.1 - 26 ч.2 - 97 ч.3.- 40	4 ч.1 - 00 ч.2 - 04 ч.3.- 00	104 ч.1 - 24 ч.2 - 55 ч.3.- 25	18 ч.1 - 08 ч.2 - 07 ч.3.- 03	94 ч.1 - 15 ч.2 - 53 ч.3.- 26
2022	133 ч.1 - 09 ч.2 - 76 ч.3.- 48	93 ч.1 - 05 ч.2 - 51 ч.3.- 37	9 ч.1 - 0 ч.2 - 05 ч.3.- 04	63 ч.1 - 03 ч.2 - 28 ч.3.- 32	12 ч.1 - 04 ч.2 - 03 ч.3.- 05	57 ч.1 - 05 ч.2 - 40 ч.3.- 12
2023	147 ч.1.- 22 ч. 2- 100 ч.3- 25	109 ч.1.- 9 ч. 2- 80 ч.3.- 20	0	82 ч.1 - 9 ч.2 - 59 ч.3.-14	18 ч.1 - 5 ч.2 - 7 ч.3.- 6	64 ч.1 - 13 ч.2 - 41 ч.3.- 10
2024	105: ч.1.- 16, ч. 2- 43 ч.3.- 46	62: ч.1 -8 ч.2 -22 ч.3.32	2 ч.1 -1 ч.2 -1 ч.3.-0	49 ч.1 -6 ч.2 -16 ч.3.-27	11 ч.1 -3 ч.2 -5 ч.3.-3	54 ч.1 -9 ч.2 -26 ч.3.-19
2025 (01-04)	65 ч.1 - 09 ч.2 -43 ч.3.-13	35 ч.1 - 04 ч.2 -26 ч.3.-5	4 ч.1 -0 ч.2 -4 ч.3.-0	9 ч.1 - 02 ч.2 -3 ч.3.-4	0	52

**СТАТИСТИЧНІ ПОКАЗНИКИ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ
ЩОДО ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ (СТ. 149 КК УКРАЇНИ)
ЗА 2020 – 2024 РОКИ**

Рік	Загальна кількість кримінальних проваджень за ст. 149 КК України, що перебували на розгляді в суді у звітному періоді	У тому числі кількість кримінальних проваджень у періоді за ст. 149 КК України, що надійшли до суду у звітному періоді	Кількість розглянутих проваджень, од			Загальна кількість кримінальних проваджень за ст. 149 КК України, що були повернуті прокурору у звітному періоді	Призначене покарання, з них за відповідними частинами ст 149 КК України				Кількість нерозглянутих судових проваджень на кінець звітнього періоду, од
			Всього	із постановленим вирок	з них із затвердженням угоди про визнання винуватості		позбавлення волі на певний строк, з деталізацією строку	з випробуванням	З конфіскацією майна	Штраф	
2020	154	51	32	25	8	4	5 ч.1 - 0 ч.2 - 5 (4 – від 3-5), 1 - від 5-10 р.) ч.3.- 0	ч.1 - 2 ч.2 - 12 ч.3.- 9	ч.1 - 0 ч.2 - 3 ч.3.- 0	ч.1 - 0 ч.2 - 1 ч.3.- 0	122
2021	170	48	45	32	6	4	ч.1 - 1 (від 5 до 10) ч.2 - 3 (від 5 до 10) ч.3.- 1 (від 5 до 10)	ч. 1 - 2 ч. 2 -13 ч. 3 - 4	ч.1 - 1 ч.2 - 1 ч.3.- 0	ч.1 - 0 ч.2 - 0 ч.3.- 0	125
2022	144	43	32	27	13	1	ч.1 - 0 ч.2 – (від 3 до 5) ч.3.- 0	ч.1 - 4 ч.2 - 10 ч.3.- 1	ч.1 - 0 ч.2 - 1 ч.3.- 0	ч.1 - 0 ч.2 - 1 ч.3.- 0	112
2023	167	60	33	30	7	1	ч.1 – 2 (від 2-3) ч.2 – 4 (від 3 до 5) ч.3.-2 (від 5 до 10)	ч.1 - 2 ч.2 - 16 ч.3.- 2	ч.1 - 0 ч.2 - 2 ч.3.- 0	ч.1 - 0 ч.2 - 3 ч.3.- 0	134
2024	173	39	28	18 * 2 виправдовувальні	10	2	ч.1 - 0 ч.2 - 0 ч.3.- 3 (2 -від 5-10, 1 – 10-15)	ч.1 - 2 ч.2 - 6 ч.3.- 1	ч.1 - 0 ч.2 - 0 ч.3.- 2	ч.1 - 0 ч.2 - 0 ч.3.- 0	145

Додаток Д

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника ГУНП

Сумської області

підполковник поліції

Роман ДАЦЕНКО

2025 року

АКТ

впровадження в практичну діяльність ГУНП в Сумській області результатів дисертаційного дослідження Мусатенко Віти Сергіївни на тему «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми»

13 03 2025 року

м. Суми

№ _____

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника слідчого управління ГУНП в Сумській області, підполковника поліції Денисенко А.С.;
- начальника УКР ГУНП в Сумській області, підполковника поліції Комарова О.П.;
- начальника управління інформаційно-аналітичної підтримки ГУНП в Сумській області, полковника поліції Скорика В.О.;
- начальника управління боротьби з наркозлочинністю ГУНП в Сумській області, підполковника поліції Ройко О.О.

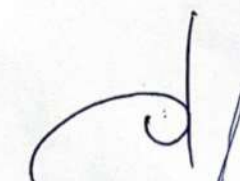
Комісія розглянула і узагальнила матеріали наукових напрацювань аспіранта кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ Мусатенко Віти Сергіївни на тему «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надані матеріали містять низку обґрунтованих теоретичних та практичних положень і пропозицій, спрямованих на удосконалення використання слідчими підрозділами Національної поліції України знань щодо правильної кваліфікації торгівлі людьми та її відмежування від суміжних діянь. Зазначене надає

підстави запровадити надані матеріали для їх використання в практичній діяльності ГУНП у Сумській області.

Під час вивчення результатів наукових напрацювань, які відображені в навчально-методичних матеріалах, в тому числі – фахових виданнях України та міжнародних виданнях, взято до уваги публікації аспіранта кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ Мусатенко Віти Сергіївни, а саме: «Міграція та актуальні питання протидії торгівлі людьми, пов'язані зі збройною агресією на території України», «Кримінальна відповідальність як єдиний критерій реальної боротьби з торгівлею людьми», «Передумови дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в умовах воєнного стану», «Об'єкт торгівлі людьми», «Деякі аспекти протидії торгівлі людьми в Україні», «Протидія торгівлі людьми під час воєнного стану в Україні», «Посилення протидії торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні», «Судове провадження у справах про торгівлю людьми в умовах воєнного стану», «Розвиток кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в Україні: історичні аспекти та сучасність».

Матеріали наукових напрацювань Мусатенко В.С. можуть бути використані під час практичної діяльності та проведення занять в системі службової підготовки, а також під час проведення оперативних нарад з особовим складом підрозділу.

Члени комісії:

 Артем ДЕНИСЕНКО

 Олександр КОМАРОВ

 Вадим СКОРИК

 Олександр РОЙКО

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Національної академії

внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор

полковник поліції

Олег ТАРАСЕНКО

25 2025 року

АКТ

15 . 05 . 2025

м. Київ

№ 64-нр

Впровадження результатів дисертації
Мусатенко Віти Сергіївни
«Кримінальна відповідальність
за торгівлю людьми»
в наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- т.в.о. завідувача кафедри кримінального права, кандидата наук з державного управління, доцента майора поліції Матюшенко Олени Іванівни;
- завідувача науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності, доктора юридичних наук, професора майора поліції Вознюка Андрія Андрійовича;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», наукові праці аспіранта заочної форми навчання кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ Мусатенко Віти Сергіївни «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми» та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить низку обґрунтованих теоретичних положень і пропозицій спрямованих на удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Проаналізовано основні результати дослідження Мусатенко В.С., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

Мусатенко В.С. Міграція та актуальні питання протидії торгівлі людьми, пов'язані зі збройною агресією на території України. *Migration & Law. № VOLUME 2, ISSUES 5–6, 2023. С. 44-52.*

Мусатенко В.С. Передумови дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в умовах воєнного стану. *Наше право*. – 2023. – №1. – С.100 – 105.

Мусатенко В.С. Кримінальна відповідальність як єдиний критерій реальної боротьби з торгівлею людьми. *Migration & Law*. № 2023. Vol. 3 ISSUES 3–4, 2023. С. 53-62.

Мусатенко В.С. Об'єкт торгівлі людьми. *Наукові перспективи*. 10 (52) 2024. С. 941 – 947.

Мусатенко В.С. Деякі аспекти протидії торгівлі людьми в Україні : матеріали *XII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції* (Київ, 18 листопада 2021 р.). Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 160-163.

Мусатенко В.С. Протидія торгівлі людьми під час воєнного стану в Україні : матеріали *X Міжнародно науково – практична конференція «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики»* (Маріуполь, 23 червня 2022 року). Київ : Маріупольський державний університет, 2022. С. 113-116.

Мусатенко В.С. Посилення протидії торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні : матеріали *Міжнародної наукової конференції «Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути?»* (Харків, 21-22 жовтня 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 89-92.

Мусатенко В.С. Судове провадження у справах про торгівлю людьми в умовах воєнного стану : матеріали *міжсвідомчої науково-практичної конференції «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку»* (Київ, 28 квітня 2023 р.). Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 187-190.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок про те, що вищезазначені матеріали дисертаційного дослідження Мусатенко В. С. застосовуються під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову.

Члени комісії:

 Дар'я ГОРБЕНКО
 Олена МАТЮШЕНКО
 Андрій ВОЗНЮК
 Олена ТИХОНОВА
 Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2025 року

АКТ

15 . 08 . 2025

м. Київ

№ 63-01

Впровадження результатів дисертації
Мусатенко Віти Сергіївни
«Кримінальна відповідальність
за торгівлю людьми»
в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації освітнього процесу лейтенанта поліції Бойчук Вікторії Олександрівни;
- т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності, кандидата юридичних наук старшого лейтенанта поліції Горбенко Дар'ї Андріївни;
- т.в.о. завідувача кафедри кримінального права, кандидата наук з державного управління, доцента майора поліції Матюшенко Олени Іванівни;
- начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, доктора юридичних наук, професора підполковника поліції Тихонової Олени Вікторівни;
- завідувача загальної бібліотеки Гайдар Людмили Георгіївни.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», та наукові праці аспіранта заочної форми навчання кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ Мусатенко Віти Сергіївни «Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми».

Проаналізовано основні результати дослідження Мусатенко В.С., зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

Мусатенко В.С. Міграція та актуальні питання протидії торгівлі людьми, пов'язані зі збройною агресією на території України. *Migration & Law. № VOLUME 2, ISSUES 5–6, 2023. С. 44-52.*

Мусатенко В.С. Передумови дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в умовах воєнного стану. *Наше право. – 2023. – №1. – С.100 – 105.*

Мусатенко В.С. Кримінальна відповідальність як єдиний критерій реальної боротьби з торгівлею людьми. *Migration & Law. № 2023. Vol. 3 ISSUES 3–4, 2023. С. 53-62.*

Мусатенко В.С. Об'єкт торгівлі людьми. *Наукові перспективи*. 10 (52) 2024. С. 941 – 947.

Мусатенко В.С. Деякі аспекти протидії торгівлі людьми в Україні : матеріали *XII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції* (Київ, 18 листопада 2021 р.). Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 160-163.

Мусатенко В.С. Протидія торгівлі людьми під час воєнного стану в Україні : матеріали *X Міжнародно науково – практична конференція «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики»* (Маріуполь, 23 червня 2022 року). Київ : Маріупольський державний університет, 2022. С. 113-116.

Мусатенко В.С. Посилення протидії торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні : матеріали *Міжнародної наукової конференції «Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути?»* (Харків, 21-22 жовтня 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 89-92.

Мусатенко В.С. Судове провадження у справах про торгівлю людьми в умовах воєнного стану : матеріали *міжвідомчої науково-практичної конференції «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку»* (Київ, 28 квітня 2023 р.). Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 187-190.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці Мусатенко В.С. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінально-правова кваліфікація», «Кваліфікація окремих видів кримінальних правопорушень», «Особливості кваліфікації окремих видів кримінальних правопорушень», «Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства», «Кримінальне право: доктринальні та практичні проблеми», під час підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Вікторія БОЙЧУК

Дар'я ГОРБЕНКО

Олена МАТЮШЕНКО

Олена ТИХОНОВА

Людмила ГАЙДАР

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мусатенко В. С., Смаглюк О.В. Міграція та актуальні питання протидії торгівлі людьми, пов'язані зі збройною агресією на території України. *Migration & Law*. 2023. Vol. 2. Issues 5–6. С. 44–52.
2. Мусатенко В. С. Передумови дослідження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в умовах воєнного стану. *Наше право*. 2023. № 1. С. 100–105.
3. Мусатенко В. С. Кримінальна відповідальність як єдиний критерій реальної боротьби з торгівлею людьми. *Migration & Law*. 2023. Vol. 3. Issues 3–4. С. 53–62.
4. Мусатенко В.С. Об'єкт торгівлі людьми. *Наукові перспективи*. 2024. № 10 (52) С. 941–947.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Мусатенко В. С. Деякі аспекти протидії торгівлі людьми в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права* : матер. XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 18 листоп. 2021 р.). Київ, 2021. С. 160–163.
6. Мусатенко В. С. Розвиток кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в Україні: історичні аспекти та сучасність. *Права людини та сучасний світ – виклики сьогодення* : матеріали круглого столу до Дня прав людини (Київ, 10 груд. 2021 р.). Київ, 2021.
7. Мусатенко В. С. Протидія торгівлі людьми під час воєнного стану в Україні. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Маріуполь, 23 черв. 2022 р.). Київ, 2022. С. 113–116.

8. Мусатенко В. С., Смаглюк О. В. Посилення протидії торгівлі людьми в умовах воєнного стану в Україні. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 21–22 жовт. 2022 р.). Харків : Право, 2022. С. 89–92.

9. Мусатенко В. С. Судове провадження у справах про торгівлю людьми в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ, 2023. С. 187–190.

10. Смаглюк О.В., Мусатенко В.С. Визначення поняття примусової праці як форми торгівлі людьми. Актуальні проблеми кримінального права : тези доп. XIV Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 23 листоп. 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 208-212.

11. Мусатенко В.С., Смаглюк О.В. Відмежування торгівлі людьми від воєнних злочинів відповідно до римського статуту. Актуальні проблеми кримінального права : тези доп. XV Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 28 листопада 2024 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 189–194.